

การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม

กรณีศึกษา : เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว

อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

The Research Study of Participating to Cultural Network and Community for Cultural Management: case study worships with offerings ancient northeast Baan Bhlakaw Tumbol Bhlakaw, Amphur Mueng, Amnatcharoen Province.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

งานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

ปีงบประมาณ ๒๕๕๑

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณในเมตตาจิต ของพระครูโพธิชัย สารวิมล เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย
เจ้าคณะตำบลปลาเค้า ที่ได้ให้ความเมตตาเป็นที่ปรึกษา ให้ความช่วยเหลือและร่วมเป็นคณะวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ นายกองดีการบริหาร
ส่วนตำบลปลาเค้า ผู้บริหารโรงเรียน คณะครูและนักเรียนโรงเรียนปลาเค้าหนองน้ำเที่ยง โรงเรียน
ปลาเค้าวิทยานุสรณ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลปลาเค้า ทุกท่าน ที่ได้ให้
ความช่วยเหลือ ความร่วมมือในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

ประโยชน์ที่ได้จากงานวิจัยฉบับนี้ ขอมอบแต่ประชาชนชาวจังหวัดอำนาจเจริญทุกท่าน

คณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ : การวิจัยแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม: กรณีศึกษา เครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่าง สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ฟื้นฟู สืบทอวิธีทำและ การใช้เครื่องสักการบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น และสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์ รักษาคุณค่าของวัฒนธรรมและสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ทำการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ จัดเก็บข้อมูลโดยใช้การสอบถาม จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และจัดกิจกรรม ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา เด็ก เยาวชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

ผลของการวิจัยสรุปว่า

๑. กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ กับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ มีบทบาทในการจัดการทางวัฒนธรรม อย่างเป็นรูปธรรม ได้รับการยอมรับจากชุมชนเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนาศุลากรและเครือข่ายทางวัฒนธรรม กระบวนการมีส่วนร่วมได้แก่ การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบ

๒. การฟื้นฟู สืบทอวิธีทำและ การใช้เครื่องสักการบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น ผู้เข้าร่วมพิธีการบูชาโดยใช้เครื่องสักการบูชาอีสานโบราณในงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง ให้ความสนใจ และสอบถามความเป็นมาของการจัดงาน ภูมิปัญญา ที่ทำเครื่องสักการบูชา มีความภาคภูมิใจในฝีมือ และการยอมรับของสังคม มีความกระตือรือร้นในการให้ข้อมูลด้วยความจริงใจ เด็ก เยาวชน เข้าร่วมขบวนแห่ เครื่องสักการบูชาเกิดความเข้าใจในพิธีการสักการบูชาพระและสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องประชาชนที่พบเห็น ตื่นเต้นกับการนำเครื่องสักการบูชามาใช้ในงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง และ มีส่วนร่วมในการบูชาขันหมากเบ็งเพื่อไหว้พระ ทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น

๓. การสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์ รักษาคุณค่าของวัฒนธรรม และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เยาวชน ประชาชน บ้านปลาข้าว เห็นคุณค่าของเครื่องสักการบูชา จากผลการนำเข้าร่วมประเพณี เกิดการเผยแพร่สู่สาธารณะชน เป็นที่รู้จักเกี่ยวกับบ้านปลาข้าวเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการสั่งทำเครื่องสักการบูชา เพื่อนำไปบูชา ก่อให้เกิดรายได้ต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น เห็นคุณค่าของผลผลิตทางวัฒนธรรม สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

หัวหน้าโครงการ นางสาวนิษฐา เมืองเชียงหวาน ลายมือชื่อหัวหน้าโครงการ
ประเภทสื่อ วัตถุ ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ปีงบประมาณ ๒๕๕๑ ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

Abstract

The Research Study of Participating to Cultural Network and Community for Cultural Management: case study worships with offerings ancient northeast Baan Bhlakaw Tumbol Bhlakaw, Amphur Mueng, Amnatcharoen Province.

The purposes are to study the procedure works to participate in between Office of Cultural Abstract with the Council of Cultural Abstract Amnatcharoen Province, resuscitate, inherit dharma way and using worships with offerings ancient northeast in tradition locality work and build the conscious gives with the youth, people in the conservation, heal the worth of the culture and build the pride in the locality. This study is a manner quality research by using questionnaires, shuffle stage learns and activities. The target group is community leader, school executive, child, youth and the folk wisdom gets into with doing worships with offerings ancient northeast Baan Bhlakaw, Tumbol Bhlakaw, Amphur Mueng, Amnatcharoen Province. The results are as follow,

1. The procedure works to participate in between the Office of Cultural Abstract with the Council of Cultural Abstract of Amnatcharoen Province have a role in cultural administration become visible, have admit from the community increases, cause personnel development and cultural network. The procedure participates in for example, sharing thinks, plan, decide and responsible.

2. The restoration, inherit the way does and using worships with offerings ancient northeast in tradition locality work, person attend the ritual worships by use worships with offerings ancient northeast in the work worship of Pramongkolmingmueng takes an interest and inquires the background of work arrangement. The intellect dose worships with offerings have the pride in the craftsmanship and the acceptance of the social, there is the attentiveness in data alms with the sincerity. Child and youth attend procession worships with offerings. They have understood in ritual worships with offerings the monk and can do correctly. People were exited with lead worships with offerings to come to use in worshipping Pramongkolmingmueng and participated in Khan Mark Beng worship for pay respect to the Buddha, because the income increases.

3. Building conscious to youth and people in the conservation, heal the worth of the culture and build the pride in the locality. The youth and people in Baan Bhlakaw appreciate worships with offerings from the lead attends the tradition, diffuse worships with offerings in the public. Baan Bhlakaw was well known, cause ordering worships with offerings for induce worship, the income builds the folk wisdom, appreciate of cultural produce and build the pride in the locality.

สารบัญ

	หน้า
สารบัญภาพ	(จ)
บทที่ ๑ บทนำ	
ความเป็นมา	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
ขอบเขตในการศึกษา	๔
นิยามศัพท์เฉพาะ	๕
บทที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม	
การบริหารจัดการงานวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม	๖
แนวคิดการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงรุก	๙
การศึกษาต้นทุนทางวัฒนธรรม	๑๔
ความรู้เกี่ยวกับเครื่องสักการบูชา	๒๗
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๓๒
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	๓๒
ขั้นตอนการวิจัย	๓๓
การวิเคราะห์ข้อมูล	๓๓
บทที่ ๔ ผลการวิจัย	
ผลการวิจัย	๓๔
บทสรุป	๖๑
ข้อเสนอแนะ	๖๒
บรรณานุกรม	๖๔
บุคลากร	๖๕
ภาคผนวก	๖๖
ภาคผนวก ก. แบบสอบถาม	๖๗
ภาคผนวก ข. ประมวลภาพกิจกรรม	๖๘
ภาคผนวก ค. รายงานการสร้างการมีส่วนร่วม	๗๓
ประวัติผู้วิจัย	๗๕

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	แผนผังแสดงกระบวนการทำงาน	๔๒
๒	แสดงชั้นหมากเบ็ง	๔๓
๓	แสดงชั้นหมากเบ็งเครื่องประกอบ	๔๕
๔	แสดงชั้นกะหย่อง	๔๖
๕	แสดงต้นดอกฝุ้ง	๔๗
๖	แสดงต้นดอกไม้	๔๗
๗	แสดงต้นข้าวตอก	๔๘
๘	แสดงการจัดวางเครื่องสักการะบูชา	๔๘
๙	แสดงพิธีการสักการะบูชาพระรัตนตรัย	๕๐
๑๐	แสดงการวิเคราะห์คุณลักษณะของเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณบ้านปลาข้าว	๕๑
๑๑	แสดงต้นไม้คุณค่าของเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ	๕๒
๑๒	การจัดเวทีแสดงการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ	๕๕
๑๓	แสดงการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานสืบสานประเพณีบุญคุณลาน จังหวัดอำนาจเจริญ	๕๗
๑๔	แสดงภาพร่างขบวนแห่เครื่องสักการะบูชา	๕๘
๑๕	แสดงขบวนแห่เครื่องสักการะบูชาในงานประเพณีนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง	๕๙

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมา

ชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นหมู่บ้านรักความสงบ ชอบความสนุกสนาน งานฝีมือเป็นเลิศ มีวัฒนธรรมที่สืบทอดคือหมอลำ มีงานฝีมือยอดเยี่ยมคืองานแกะสลักตุ๊กตาไม้ขนุน การทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขิด หมอนขิด หมอนปักทอง การถักเสื่อไหมพรม รวมไปถึงการแสดงดนตรี กลองยาว เป่าแคน ดิดพิณ ร้องสรภัญญะ กล่อมลูก ผญา เล่นเครื่องดนตรีสมัยใหม่ได้ทุกชนิดปัจจุบันมีหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดัง นำรายได้เข้าสู่หมู่บ้าน ปีละหลายล้านบาท ปัจจุบันหมู่บ้านปลาข้าว แบ่งการปกครองออกเป็น ๔ หมู่บ้าน มีวัด ๒ วัดคือวัดศรีโพธิ์ชัย และวัดฉิมพลี มีโรงเรียน ๒ แห่ง คือโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง โรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีสถานที่เคารพนับถือ คือ ดอนหอเจ้าปู่และวัดแก้ววัดสิงห์ทอง โดยเฉพาะวัดศรีโพธิ์ชัยซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านปลาข้าว มีวิหารช่างญวน พระพุทธรูปเก่าแก่ ตูพระไตรปิฎก ไบลาน อุบซ้างหรือแหงซ้าง พระยานาค(ร่างทรงน้ำพระแบบโบราณ) คานหามพระ ซ้อฟ้า ไบระกาเก่า ห้วนาคหัวสิงห์บันไดโบสถ์ สำหรับวัดฉิมพลีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านปลาข้าว พบบ่อน้ำโบราณ และโปงไม้เก่าขนาดใหญ่ ทั้งสองวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนบ้านปลาข้าว

ในช่วงเทศกาลของทางอีสานที่เรียกว่าฮีตสิบสอง ส่วนใหญ่จะเป็นงานบุญที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นหลัก ชาวบ้านปลาข้าวจะเข้ามาร่วมกิจกรรมงานบุญกับทางวัดทุกเดือน ซึ่งในแต่ละเดือนมีงานบุญดังนี้ เดือนอ้าย : บุญเข้ากรรม เป็นพิธีทำบุญถวายพระภิกษุ ผู้ต้องอาบัติ ซึ่งเข้าอยู่ในเขตจำกัณฑ์เพื่อทรมานร่างกายให้พ้นกรรม หรือพ้นจากอาบัติที่ได้กระทำ เดือนยี่ : บุญคูณลาน เป็นพิธีทำบุญขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองไว้บนลานบ้าน กำหนดจัดในเดือนมกราคม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความมั่งมีศรีสุขและความเป็นสิริมงคล เดือนสาม : บุญข้าวจี่ คำว่าจี่ คือ ปิ้ง ญาติโยมพร้อมกันถวายข้าวจี่เอาไปใส่บาตร เดือนสี่ : บุญพระเวส เป็นบุญที่มีการเทศน์พระเวสหรือมหาชาติ กำหนดทำในเดือนสี่ตามความเชื่อถ้าใครตั้งใจฟังมหาเวสให้จบในวันเดียวในการทำบุญมหาชาติจะได้เกิดร่วมและพบเห็นพระพุทธเจ้า เดือนห้า : บุญสงน้ำ หรือ ตรุษสงกรานต์ กำหนดทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนห้า มีการสงน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ สงน้ำผู้หลักผู้ใหญ่ สงเครื่องค้าของคุณ ก่อพระทราย เดือนหก : บุญบั้งไฟ และบุญวิสาขะ กำหนดเอาเดือนหกเป็นเวลาทำบั้งไฟ การประดับตกแต่งหรือการเอ้บั้งไฟ การทำบุญแห่บั้งไฟ การแข่งบั้งไฟและการจุดบั้งไฟ การเสี่ยงกลองและการทำบุญ เดือนเจ็ด : บุญข้าสะ เป็นการทำบุญเพื่อชำระล้างสิ่งที่สกปรกกรงูรังให้สะอาดปราศจากมลทินโทษคือความมัวหมอง เรียกการชำระ เดือนแปด : บุญเข้าพรรษา การอยู่ประจำในอาวาสแห่งเดียว ตลอด ๓ เดือนในฤดูฝนเรียก เข้าพรรษา เดือนเก้า : บุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่ญาติผู้ตายแล้ว กำหนดทำบุญในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ เดือนสิบ : บุญข้าวสาก กำหนดทำบุญในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ

เดือน ๑๐ ญาติโยมพากันจัดอาหารคาวหวาน เหมือนกับวันข้าวประดับดิน พอรุ่งขึ้น ๑๕ ค่ำ จะนำอาหารไปใส่บาตร พอถึง ๔ โมงเช้า พระสงฆ์จะตักลงโฮม มารวมกัน ณ ศาลาโรงธรรม เขียนชื่อเจ้าภาพลงในกระดาษ ม้วนใส่ลงในบาตร เมื่อพร้อมกันแล้ว หัวหน้าจะนำว่าคำถวายสลากภัต จบแล้วยกบาตรสลากไปให้พระท่านจับ ใครถูกองค์ใดก็นำไปถวายองค์นั้น ก่อนจะถวายนำพาข้าวหนึ่งพามาตั้งไว้ตรงหน้าพระเถระแล้วกล่าวคำอุปโลกน์โดยพระสงฆ์ ญาติโยมจะพากันกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้เป็นเสร็จพิธี เดือนสิบเอ็ด : บุญออกพรรษา เป็นการเปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์ได้มีโอกาสว่ากล่าวตักเตือนกันเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้เที่ยวอบรมศีลธรรม กำหนดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ กิจกรรมที่นิยมทำในช่วงนี้ คือ การสวดอุทิศตูปาวธก ใต้ประทีป ต้นดอกผึ้ง ปล่อยเชื้อไฟ ลอยกระทง ส่องเชื้อ

เดือนสิบสอง : บุญกฐิน ผ้าที่ใช้สวดทำเป็นกรอบซึ่งเย็บจีวรเรียกผ้ากฐิน ผ้ากฐินนี้มีกำหนดเวลาทำถวายเพียง ๑ เดือน ตั้งแต่ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึง วันเพ็ญเดือน ๑๒

ชุมชนบ้านปลาข้าวยังอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น โดยมีท่านเจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย ซึ่งชาวบ้านปลาข้าวและบ้านใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือเป็นผู้นำ นับว่าวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านอย่างแท้จริงแสดงให้เห็นความรักความสามัคคีของคนในชุมชนเป็นอย่างดี เมื่อใกล้ถึงงานเทศกาลงานบุญชาวบ้านปลาข้าวจะมารวมกันที่วัด จะมีกิจกรรมหลายอย่าง ชาวบ้านจะมารวมตัวกันเตรียมงาน งานกิจกรรมที่ทำอาทิเช่น ร้อยดอกไม้จากดอกไม้แห้งหรือดอกไม้สด ทำต้นผึ้ง ต้นดอก(ดอกไม้) ต้นข้าวตอก สานขันกะหย่อง (ที่ใส่ดอกไม้บูชาพระ) ทำขันหมากเบ็ง พานบายศรี ซึ่งเป็นเครื่องสักการะบูชาของชาวอีสานและปัจจุบันหาได้ยากแล้ว

เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณที่ใช้ในการสักการะบูชาพระในงานประเพณีสำคัญตามฮีตสิบสองของชาวอีสานที่นับถือศาสนาพุทธ โดยจะนำดอกไม้ รูป เทียน มาจัดวางบนเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ทำขึ้นเองเพิ่มความประณีตในการตกแต่งแสดงความเคารพบูชาสิ่งของเครื่องสักการะบูชาดังกล่าวประกอบด้วย

๑) ขันกะหย่อง สำหรับวางขันห้า ขันแปด (ดอกไม้ แลละเทียนตามจำนวนเป็นคู่) วางไว้ตรงกลางของเครื่องสักการะบูชา

๒) ขันหมากเบ็ง ทำด้วยใบตองกล้วยน้ำว้าหรือกล้วยตานี เย็บขึ้นรูปทรงเจดีย์ ประดับด้วยดอกพุท หรือดอกมะลิ วางบนพานที่ทำด้วยไม้ไผ่ มี ๑ คู่ วางไว้ข้างขันกะหย่อง ๒ ข้าง

๓) ต้นข้าวตอก เป็นข้าวเปลือกนำมาคว่ำให้แตกเป็นเม็ดสีขาวแล้วนำมาติดกับไม้ก้านมะพร้าวหลายก้าน ๆ ตกแต่งเป็นดอกสีขาวบูชาพระ

๔) ต้นดอกผึ้ง นำผึ้งมาหล่อทำเป็นกลีบ เสียบกับก้านไม้ไผ่ที่สานเป็นรูป ๖ แฉก ใส่ก้านแล้วนำมาเสียบรวมกันบนต้นกล้วย ตกแต่งเป็นรูปทรงพุ่มดอกบัว

๕) ต้นดอกไม้ จะใช้ดอกดาวเรือง มาเสียบกับก้านไม้ไผ่ที่สานเป็นรูป ๖ แฉก ใส่ก้านแล้วนำไปเสียบรวมกันบนต้นกล้วย ตกแต่งเป็นรูปทรงพุ่มดอกบัว บูชา ให้เจริญรุ่งเรือง

สถานภาพของเครื่องสักการะบูชาแบบโบราณของชาวอีสานในจังหวัดอำนาจเจริญที่สมบูรณ์แบบ พบเห็นอยู่ที่บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง แต่ขาดการเอาใจใส่ในการจัดวางและขาดความประณีตในการจัดทำ ซึ่งการสักการะบูชาด้วยเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณนับวันแต่จะ

สูญหายจากท้องถิ่นไป เพราะขาดความตระหนัก เอาใจใส่จากผู้รู้ ผู้นำชุมชน ผู้สูงวัยที่น้อมบูชา และการสืบทอดสู่เยาวชนที่เกี่ยวกับการทำเครื่องสักการะบูชาและคุณค่าของพิธีกรรมบูชา

การใช้เครื่องสักการะบูชา ปฏิบัติกันเฉพาะกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ที่ไปปฏิบัติธรรมในวัด ขาดการสืบทอดทั้งวิธีการทำและพิธีกรรมการบูชา อาจทำให้สื่อพื้นบ้านที่ใช้หมดไปกับกลุ่มผู้สูงวัย เพราะขาดความสนใจจากเด็ก เยาวชน ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากสังคมชนบทเป็นสังคมแห่งการสื่อสารข้อมูล เบี่ยงเบนเด็กให้เรียนรู้จากสื่อที่หลากหลาย ทำให้เกิดความหลากหลายในชุมชน ความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเริ่มเลือนราง และที่ชุมชนปลาบ่าวที่ขึ้นชื่อว่า เป็นหมู่บ้านทางวัฒนธรรม เป็นหมู่บ้านหมอลำ ดั้งเดิมมีศูนย์กลางของชุมชนที่สำคัญคือวัด นักเรียนที่เข้าร่วมการแข่งขันประกวดสวดมนต์หมู่ทำนองสรภัญญะได้รับรางวัลชนะเลิศทุกครั้ง เป็นผลผลิตทางการศึกษาที่ดี แต่เป็นกลุ่มเยาวชนกลุ่มน้อยที่ภูมิใจในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมมา ยังมีเด็กเยาวชนกลุ่มใหญ่ที่ยังไม่รู้จักความเป็นตัวตนและอัตลักษณ์ของตนเอง

ชุมชนมีความต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนไม่ให้สูญหายและสืบทอดอย่างยั่งยืน การสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จะนำพาให้ชุมชนอยู่ได้อย่างภาคภูมิใจในตนเองเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง จำเป็นต้องให้เครือข่ายทางวัฒนธรรมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมของชุมชน การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมโดยการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ มีกระบวนการสืบทอดการทำเครื่องสักการะบูชา พิธีกรรม วิธีการนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงความเคารพ บูชา ในงานประเพณีสำคัญโดยการมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มชาวบ้านที่จัดทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ พระภิกษุ ผู้นำท้องถิ่น เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย เด็ก เยาวชนและเครือข่ายวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

จากประเด็นดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรม ต้องการฟื้นฟูสืบทอดวิธีการทำและใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานประเพณี รวมทั้งมีประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนอย่างไรบ้าง และหลังจากจัดกิจกรรมร่วมกันแล้ว จะทำอย่างไรให้เกิดความยั่งยืนในการรักษาสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่าง สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ กับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ
๒. เพื่อศึกษาการฟื้นฟู สืบทอดวิธีทำและการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น
๓. เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์ รักษาคุณค่าของวัฒนธรรม และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เครือข่ายวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญเข้าใจกระบวนการทำงานวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เกิดความยั่งยืนในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมในท้องถิ่น
๒. เด็ก เยาวชนและประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสักการะบูชาอีสานโบราณและเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น
๓. เด็ก เยาวชน ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการมีการฟื้นฟู สืบทอดภูมิปัญญางานช่างฝีมือพื้นบ้าน การทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

๑. ประชากรที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

- ๑.๑ กำนันและผู้ใหญ่บ้านตำบลปลาข้าว
- ๑.๒ ผู้บริหารโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง
- ๑.๓ ครูโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง
- ๑.๔ เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัยและวัดนิมพลี
- ๑.๕ นายกองดีการบริหารส่วนตำบลปลาข้าว
- ๑.๖ กลุ่มเยาวชนในตำบลปลาข้าว

๒. ประเด็นที่จะศึกษาได้แก่

- ๒.๑ บริบทของชุมชนตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
- ๒.๒ การบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม
- ๒.๓ การฟื้นฟู สืบทอด วิธีการทำและใช้เครื่องสักการะอีสานโบราณในงานประเพณี
- ๒.๔ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

นิยามศัพท์เฉพาะ

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น เพื่อสร้างสรรค์ชุมชน สามารถส่งสมทบทุนทางปัญญา รู้จักรักษาและต่อยอดภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม เอื้ออาทรกัน มีความรัก ความสามัคคี ภูมิใจในชาติ และท้องถิ่น

ชุมชน หมายถึง บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้านปลาข้าว นักเรียนและคณะครูโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยงและโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ และวัดศรีโพธิ์ชัย

ผู้นำชุมชน หมายถึง กำนันและผู้ใหญ่บ้าน บ้านปลาข้าว ผู้บริหารโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง และโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัยและวัดฉิมพลี นายกองค้การบริหารส่วนตำบลปลาข้าว และผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือในบ้านปลาข้าว

เครื่องสักการะ หมายถึง เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยแบบอีสาน ของชาวบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ประกอบด้วย ชั้นหมากเบ็ง ชั้นกระห่อง ต้นดอกผึ้ง ต้นดอกไม้ และ ต้นข้าวตอก

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นประโยชน์ในการกำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิจัย และทำความเข้าใจกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษา โดยมีรายละเอียดตามหัวข้อต่อไปนี้

๑. การบริหารจัดการงานวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม
๒. แนวคิดการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงรุก
๓. การศึกษาด้านทุนทางวัฒนธรรม
๔. ความรู้เกี่ยวกับเครื่องสักการบูชา

๑. การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วยคำ ๓ คำโดยมีรายละเอียดของคำดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ : ๒๕๕๑, ๑-๒๐)

๑) ความสำคัญของ “วัฒนธรรม” เมื่อเวลาที่แบ่งโครงสร้างของชุมชนออกเป็น ๓ ส่วน คือ โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) โครงสร้างด้านการเมือง (การปกครอง การใช้อำนาจ) และโครงสร้างด้านสังคม-วัฒนธรรม-ศาสนา เราจะพบว่า โครงสร้างแต่ละด้านมีแนวโน้มในแง่ “การสร้างความแตกแยกและการสร้างสมานฉันท์” ไปคนละแบบ

กล่าวคือ วิถีชีวิตด้านการทำมาหากิน หรือการเมืองการปกครองนั้น มักจะเป็น “บ่อเกิดแห่งความแตกร้างของชุมชน” เช่น การแย่งที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ตำแหน่งทางการเมือง ฯลฯ แต่ทว่า มิติด้านสังคม หรือโดยเฉพาะวัฒนธรรม-ศาสนา มักจะเป็น “แอ่งแห่งความสมานฉันท์” ดังที่อาจจะวิเคราะห์เนื้อหาของประเพณีวัฒนธรรมซึ่งมักจะประกอบด้วยการสร้างคามสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน การให้อภัยคืนดี การอโหสิเลิกแล้วต่อกัน กล่าวคือ วัฒนธรรมมีคุณสมบัติเป็น “ยาสมานแผลแห่งความร้าวฉาน” ได้อย่างดี และนี่คือ ความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อความสงบสุขของชุมชน

๒) “การมีส่วนร่วม” ในแนวทางของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้หนุนเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัฒนธรรม ก้าวแรกของการหนุนเสริมคือการจัดตั้งองค์กร/ชุมชน หรือการประสานเครือข่ายวัฒนธรรม ให้เข้ามาบริหารจัดการโครงการด้านวัฒนธรรมเองส่วนก้าวที่สองนี้จะเป็นการขยับเข้ามามีส่วนร่วมด้านพลังปัญญา ด้วยการร่วมคิดร่วมทบทวน ร่วมไตร่ตรอง โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “การวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม” มาเป็นตัวช่วย

“การวิจัยแบบมีส่วนร่วม” มีความเหมาะสมกับการวิจัยด้านวัฒนธรรมที่ดำเนินการร่วมกับชุมชน ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมเป็น “สมบัติร่วม/มรดกร่วม” ของชุมชนอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม

ในภาคปฏิบัติ ก็ยังคงต้องแสวงหาคำว่า “มีส่วนร่วม” นี้ คือ ส่วนเลี้ยวไหนบ้าง และจะเข้ามาร่วมทำอะไร ร่วมตอนไหน ร่วมอย่างไร เป็นต้น

๓) “การบริหารจัดการวัฒนธรรม” หากยึดตามยุทธศาสตร์การทำงานวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมจะพบว่า แนวทางการบริหารจัดการวัฒนธรรมนั้น จะมีอยู่ ๔ แนวทาง

๓.๑) การอนุรักษ์วัฒนธรรม คือ การธำรงรักษาตัว “ต้นฉบับทางวัฒนธรรม” (ไม่ว่าจะตัวบุคคล/ วัตถุธรรม ธรรมเนียมประเพณี) ให้เหมือนเดิม

๓.๒) การสืบทอดทางวัฒนธรรม ซึ่งเน้นหนักการสืบทอดตัวบุคคลทั้งที่เป็นผู้สร้างและผู้สืบทอดวัฒนธรรม

๓.๓) การปรับปรุง/ปรับประยุกต์ทางวัฒนธรรม เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ๆ การปรับประยุกต์อาจพิจารณาได้ ๒ มิติ คือ การปรับตัวสื่อ/ศิลปวัฒนธรรม เช่น การนำเรื่องราวของละครโทรทัศน์มาแสดงในหนังตะลุง หรือการปรับหน้าที่ของวัฒนธรรม เช่น การนำเอาโนราห์มาใช้ในการออกกำลังกายเป็นโนราห์บิก

๓.๔) การส่งเสริม/ เผยแพร่วัฒนธรรมนั้นให้แผ่ขยายออกไปยังคนกลุ่มอื่นๆ พื้นที่อื่นๆ เช่น การนำไปลงมาแสดงในระดับประเทศ/ต่างประเทศ ทั้งนี้ การเลือกใช้แต่ละยุทธศาสตร์นั้น น่าจะขึ้นอยู่กับ “สถานภาพ” ของศิลปะ/ วัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นๆ เช่น

- หากวัฒนธรรมนั้น อยู่ในสภาพที่ใกล้จะสูญหาย ก็ต้องอนุรักษ์หรือสืบทอด
- หากวัฒนธรรมนั้นไม่สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริง ก็คงต้องปรับประยุกต์
- หากวัฒนธรรมนั้นเริ่มผิดเพี้ยนไปจากความหมายดั้งเดิมก็ต้องรื้อฟื้น

ความหมายเดิมขึ้นมา

- หากวัฒนธรรมนั้นสูญสลายไปแล้ว ก็ต้องรื้อฟื้นและฟื้นฟูขึ้นมาใหม่
- หากวัฒนธรรมนั้นอยู่ในสภาพสมบูรณ์แข็งแรงดี ก็น่าจะส่งเสริมเผยแพร่

เป็นต้น

การวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม

ก้าวที่สองของการหนุนให้ชุมชนเข้ามาบริหารจัดการวัฒนธรรมด้วยตนเองนั้น จะใช้ “การวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม” เป็นสะพาน/ เป็นเครื่องมือ แต่ทว่าเมื่อจะใช้เครื่องมือชนิดใด ก็ควรจรรู้จักเครื่องมือนั้นให้กระจ่าง และรอบด้านเสียก่อน ในที่นี้ เราจึงจะกล่าวถึง “การวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม” ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

๑) ประเภทของการวิจัย แบ่งงานวิจัยที่มีอยู่เป็น ๓ ประเภท คือ

(ก) งานวิจัยแบบวิชาการเต็มรูปแบบ (Basic research) ตัวอย่างเช่น ผู้เขียนกำลังสนใจก่อร่างสร้างทฤษฎีเรื่อง การนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนแบบระบบเส้นด้ายคู่ (Double-knit approach) คือ ทั้งใช้และพัฒนาสื่อพื้นบ้านไปพร้อมๆ กัน งานวิจัยแบบนี้เน้นประโยชน์เชิงวิชาการ

(ข) งานวิจัยแบบนำวิชาการมาประยุกต์ใช้งาน (Applied research) ตัวอย่างเช่น งานวิจัยที่มุ่งจะใช้วัฒนธรรมพื้นบ้าน เพื่อการสร้างเสริมสุขภาวะชุมชน เพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจ

พอเพียงของชุมชน งานวิจัยแบบนี้เป็นการนำความรู้จากงานวิจัยมาใช้พัฒนางาน แม้ว่างานวิจัยประเภท (ก) และ (ข) นี้ จะวางเป้าหมายไว้แตกต่างกัน แต่ส่วนที่เหมือนกัน คือ จะเน้นที่ตัวผลงานการวิจัย (Product)

(ค) การวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม งานวิจัยประเภทนี้ จะแตกต่างจากสองประเภทแรก คือ ลดหย่อนเป้าหมายที่ตัวผลงานวิจัยลงไป แต่หันมาเน้นหนักที่ “กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของท้องถิ่น/ชุมชน” เน้นการรวมหัว รวมปัญญา การเข้ามาทำงานร่วมกันในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย

๒) การวิจัยคืออะไร ในที่นี้ เราจะทำความรู้จักความหมายของ “การวิจัย”

๔ แง่มุม คือ

(ก) การวิจัยแปลว่า “research” คำว่า “วิจัย” ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษคือ “research” นั้นมีความหมายบางอย่างซุกซ่อนอยู่ คำว่า “re” แปลว่า “อีกครั้ง” คำว่า “search” แปลว่า ค้นหา research จึงแปลว่า “การค้นหาอีกครั้งหนึ่ง” ถ้ามีการค้นหา ก็ต้องแปลว่า “มีอะไรหายไป” สำหรับงานวิจัยนั้น สิ่งที่หายไปก็คือ “คำตอบ” และที่ใดจะมี “คำตอบได้” ที่นั่นก็ต้องมี “คำถาม” เสียก่อน

ดังนั้น จุดเริ่มต้นของการวิจัย จึงก่อเกิดขึ้นมาเมื่อได้เกิดมี คำถาม/ ปริศนา คอใจ หรือจะต้องมีการทำงานของ “ต่อม เอ๊ะ” เสียก่อน “ต่อมอ้อ” จึงจะเกิดตามมาในการแสวงหา “คำตอบที่หายไป” จาก “คำถาม/ โจทย์การวิจัย” เหล่านี้ บนเส้นทางแห่งการแสวงหานี้ อาจจะมีผู้ที่เดินล่วงหน้ามาหาคำตอบไว้บ้างแล้ว ดังนั้น การแสวงหาของเราจึงจะเป็นการไปต่อยอด “งานวิจัยที่ล่วงมาแล้ว” เป็นการ “ต่อยอด” จาก “ต้นกฐินแห่งความรู้เดิม” ภาษาอังกฤษจึงเรียกว่า “เป็นการค้นหาอีกครั้ง” นั่นเอง

(ข) การวิจัย คือ เส้นทางแห่งการแปลง “ปัญหา” ให้เป็น “ปัญญา” เส้นทางจากปัญหาการวิจัยไปสู่คำตอบ หรือ วิธีการแสวงหาคำตอบนั้นมีหลายเส้นทางหลายวิธีการ เช่น เราอาจจะใช้วิธีนั่งเทียนคิดเอาเอง อาจจะถามผู้รู้คนเดียวแล้วก็เชื่อเลย อาจจะใช้สามัญสำนึก ฯลฯ

ในท่ามกลางวิธีการแสวงหาที่หลากหลายเหล่านี้การวิจัยจะระบุเอาไว้อย่างแน่นอนว่าจะต้องใช้วิธีการที่เป็นที่ยอมรับกันในแวดวงวิชาการว่า เป็นวิธีการที่จะช่วยให้เข้าใจคำตอบที่เป็นความจริงได้มากที่สุด เป็นวิธีการที่มีหลักวิชาการ คือ การใช้ข้อมูลเป็นหลักฐานประกอบการใช้เหตุผลขบคิดไตร่ตรอง (Empirical + Rationality)

ในชีวิตประจำวันเราจะเห็นการใช้วิธีการนี้แสวงหาความจริงได้อย่างชัดเจนที่สุดในการทำงานของศาลพิพากษา ซึ่งจะต้องมีการเก็บข้อมูลทำสำนวนเป็นหลักบาน ส่วนคำตัดสินนั้นจะมาจากการใช้เหตุ ใช้ผลพิพากษาของผู้พิพากษาหลักจากได้เห็นข้อมูลทั้งหมดแล้ว

หากเราใช้ “วิธีการที่มีหลักวิชา” ดังกล่าว เส้นทางสายนั้นที่เรียกว่า “การวิจัย” ก็จักกลายเป็นเส้นทางแห่ง “การแปลงปัญหาใดๆ กลายเป็นปัญญาโดยพลัน”

(ค) การวิจัย คือ กระบวนท่า ๓ จังหวะ มนุษยชาติเราได้สั่งสมวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ การลองผิดลองถูก และได้ข้อสรุป ณ ยุคปัจจุบันว่า วิธีการที่จะช่วยให้เราเฉียดเข้าใกล้ความเป็นจริงมากที่สุดนั้น ควรจะประกอบด้วย “กระบวนท่า ๓ จังหวะ” ดังนี้

- กระบวนท่าแรก : คิดจะทำอะไร เริ่มต้นด้วยการคิดใช้เหตุใช้ผล (Rationality) วางแผนคิดแผนงานล่วงหน้าเอาไว้ว่า จะตั้งโจทย์การวิจัยอะไร จะเก็บข้อมูลอย่างไร จะเก็บจากใคร ขั้นตอนนี้คือ การพัฒนาโครงร่างการวิจัย ผลลัพธ์ที่ได้ออกมาคือ “เอกสารโครงร่างการวิจัย” (research proposal)

- กระบวนท่าที่สอง ตามด้วย ลงมือทำตามที่คิด (Empirical) ในขั้นตอนนี้คือการลงมือเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างตามแผนโครงร่างการวิจัยที่ได้ร่างเอาไว้จัดบันทึกการเก็บข้อมูลจัดระบบข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่

- กระบวนท่าที่สาม จบด้วย การหวนกลับมาคิดในสิ่งที่ทำลงไป (Rationality) เป็นขั้นตอนที่เอาข้อมูลที่เก็บมาได้มาจัดการ เช่น แยกแยะ (analysis) ข้อมูลตามโจทย์การวิจัย ตีความข้อมูลให้มีความหมาย และประมวลดูความเกี่ยวข้องเชื่อมโยง (synthesis) ระหว่างข้อมูล รวมทั้งสร้างข้อสรุป (conclusion) เพื่อตัดสินใจให้คำตอบแก่ปริศนาคาใจที่ตั้งไว้

(ง) การวิจัยคือการปรุงอาหาร การวิจัยนั้น อาจเปรียบได้กับการทำอาหารซึ่งแม่ครัวจะต้องการ ๒ อย่าง

(๑) เครื่องปรุง เช่น เนื้อ ผัก น้ำพริก น้ำปลา มะนาว ฯลฯ ส่วนนี้ในแง่งานวิจัย คือ ตัวเนื้อหาความรู้ (substance) เช่นชุดความรู้เรื่อง ๔ รู้ (รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา) ในเรื่องการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก ชุดความรู้เรื่องการบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

(๒) วิธีการปรุง เช่น การแกง การผัด ยำ ทอด นึ่ง คั่ว ฯลฯ อันได้แก่ กระบวนการและขั้นตอนที่จะเอา “เครื่องปรุง/ เนื้อหา ” มาจัดการ ดำเนินการ วิธีการปรุงนี้ในเรื่องของงานวิจัยก็คือ “ระเบียบวิธีการวิจัย”

๒. แนวคิดการบริหารจัดการวัฒนธรรมเชิงรุก

การวิเคราะห์บริบทชุมชน

สิ่งที่ต้องนำมาวิเคราะห์ ประกอบด้วย

๑) อายุ/ การก่อรูปชุมชน ซึ่งจะมีหลักการพื้นฐานง่ายๆ ว่า หากชุมชนมีอายุยาวนานก็แปลว่า แนวโน้มสายสัมพันธ์ น่าจะแน่นหนา และมีต้นทุนวัฒนธรรมมากมาย แต่ตรงกันข้ามหากเป็นชุมชนเกิดใหม่หรืออายุไม่มากนักการต่อสู้กับแรงกระหน่ำจากภายนอกก็จะเปราะบางกว่า

๒) สภาพภูมิศาสตร์ชุมชน เช่น ถ้าเป็นพื้นที่อยู่ติดกับคลองหรือทะเล ชาวบ้านก็จะสร้างวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตดังกล่าว ดังกรณีเพลงเรือที่แหลมโพธิ์ จ.สงขลา

๓) ลักษณะหมู่บ้านเปิด/ปิด กล่าวคือ ยิ่งหากชุมชนมีลักษณะเป็นสังคมที่ปิด ต่อโลกภายนอก โอกาสที่จะอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นเดิมก็จะเป็นไปได้สูง แต่ถ้าเป็นชุมชนเปิด (อาทิ มีถนนตัดผ่าน เป็นชุมชนแบบเมืองใหญ่) สื่อพื้นบ้านก็จะต้องต่อสู้เผชิญหน้ากับคลื่นลมค่อนข้างสูง

๔) อัตลักษณ์/ตัวตนชุมชน อัตลักษณ์หมายถึงการสื่อสารเพื่อแสดงออกว่าเราเป็นใคร เหมือนหรือต่างจากผู้อื่นอย่างไร การศึกษาอัตลักษณ์ของชุมชนก็เพื่อค้นหารอยเชื่อมมาที่วัฒนธรรมท้องถิ่น เนื่องจากสื่อ/วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นช่องทางที่สื่อสารอัตลักษณ์ชุมชนได้ดีที่สุด เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ จะสร้างประเพณีร้านก๋วยเตี๋ยวขึ้นมา เพื่อบ่งบอกตัวตนคนไทใหญ่

๕) ทูทางสังคม อันได้แก่ ระบบเครือญาติ บุคคล สายสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งจะ เกี่ยวกันกับการสืบทอดและการต่อสู้กับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสื่อพื้นบ้าน เช่น กรณีลุงสงที่เป็น ศิลปินแกะสลักตัวหนังตะลุง ที่สืบทอดวัฒนธรรมแกะหนังผ่านทูทางสังคมของครอบครัวอย่างน้อยก็ใน คนสามรุ่น

๖) การเมืองและบทบาทของผู้นำ การศึกษาการเมืองและบทบาทของผู้นำจะมี ประโยชน์ อย่างมากต่อการจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการค้นหาบุคคลหรือผู้นำที่มี แนวโน้มจะสนใจการมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรม

๗) ความเชื่อชุมชน เนื่องจากสื่อพื้นบ้านเกือบทั้งหมดจะมีมิติความเชื่อ ความ ศักดิ์สิทธิ์หล่อเลี้ยงอยู่ ฉะนั้น ผู้วิจัยอาจต้องเริ่มต้นเก็บข้อมูลด้านความเชื่อชุมชนเป็นพื้นฐานก่อน

๘) การสื่อสารและเครือข่ายการสื่อสาร เป็นการวิเคราะห์เพื่อค้นหาเส้นทางการ ไหลเข้าออกของข่าวสารในชุมชน ตลอดจนการประเมินความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ถ้าชุมชนมีการ ไหลเข้าออกและตรวจสอบข่าวสารจากภายนอกได้ดี แปลว่าน่าจะมีแรงปะทะต่อสู้กับโลกภายนอกได้สูง

รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ อนุรักษ์สื่อพื้นบ้าน

แนวคิดการศึกษาวิจัยและทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม เริ่มต้นด้วย หลักการง่าย ๆ ดังนี้

- ๑) รู้จัก : การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพื้นบ้าน
- ๒) รู้ใจ : การวิเคราะห์ต้นทุนไม่แห่งคุณค่า ของสื่อพื้นบ้าน
- ๓) รู้ใช้ : การวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน
- ๔) อนุรักษ์ : กระบวนการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่น

ภายหลังจากการวิจัยเพื่อรู้จัก/รู้ใจ/รู้ใช้/อนุรักษ์สื่อพื้นบ้านแล้ว กระบวนการทำงาน หรือบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจกำหนดไว้เป็น ๔ เส้นทางด้วยกัน ตามแต่ สถานภาพ ของสื่อ พื้นบ้านนั้น ๆ ดังนี้

๑) หากสื่อพื้นบ้าน นั้นประสบปัญหากำลังสูญหาย กลยุทธ์การทำงานที่สำคัญก็คือ การรื้อฟื้น/ ฟื้นฟู ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่หน่วยงานทางวัฒนธรรมของรัฐสนใจทำอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว

- ๒) หากสื่อพื้นบ้านนั้นอยู่ในภาวะกำลังพิจารณา/บกพร่อง เช่น ขาดผู้รับสารรุ่นใหม่ ก็จำเป็นต้องหาทางสืบทอดทั้งตัวผู้ส่งสารและผู้รับสาร
- ๓) หากสื่อพื้นบ้านนั้นกำลังเพี้ยน/แตกแถว ก็ต้องเน้นการปรับปรุงยุคต่อให้คุณค่าแท้จริงกลับคืนมา
- ๔) หากสื่อพื้นบ้านนั้นเข้มแข็งอยู่แล้ว ก็อาจต้องหาทางส่งเสริมเป็นระยะๆ เพื่อป้องกันความอ่อนแอในวันข้างหน้า

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

ในทัศนะของโครงการ สพส. จะถือว่า “สื่อพื้นบ้าน” หรือหากกล่าวให้เต็มยศน่าจะเรียกว่า “การสื่อสารพื้นบ้าน” นั้น เป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” (ซึ่งมีองค์ประกอบพื้นบ้านอื่น ๆ อยู่ด้วย) และเมื่อคณะทำงาน สพส. นำเอาประสบการณ์ของตนเองไปเล่าสู่กันฟังให้บุคคลภายนอกได้รับรู้ ก็ได้มีผู้ชานานามวิธีการทำงานวัฒนธรรมของ สพส. ว่าเป็น “กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก”

กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของ สพส. นี้มีที่มาจากศาสตร์ด้านการสื่อสาร (นิเทศศาสตร์) (Communication study) และมีแนวคิดทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์หนุนหลังอยู่ โดยที่การศึกษาสื่อ / วัฒนธรรมพื้นบ้านของศาสตร์ด้านการสื่อสารนั้นเป็นสาขาวิชารุ่นน้องที่ได้เรียนรู้จากบรรดาศาสตร์รุ่นพี่ที่ได้เดินล่องหน้ามามาก่อน ดังนี้

๑. การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านจากสาขาคติชนวิทยาและภาษาท้องถิ่น

สาขาวิชาการที่ให้ความสนใจกับงานศึกษาสื่อพื้นบ้านเป็นสาขาแรกๆ นั้นได้แก่ สาขาวิชาคติชนวิทยาและภาษาท้องถิ่น วัตถุประสงค์ที่คติชนวิทยาสนใจนั้นจะได้แก่บรรดาวัฒนธรรมพื้นบ้านของสังคม มุขปาฐะ เช่น นิทานพื้นบ้าน ของเล่นพื้นบ้าน พิธีกรรม วัตถุเครื่องใช้พื้นบ้าน ภาษิต/คำพังเพย ฯลฯ ส่วนวิธีวิทยา ที่ใช้ในการศึกษาในระยะเริ่มแรกนั้นก็จะเป็นการเก็บรวบรวมและจำแนกแจกแจงประเภทวัตถุประสงค์ที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งเริ่มสูญสลายไปอย่างรวดเร็วเมื่อสังคมเกษตรก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่ การเก็บรวบรวมดังกล่าวนี้มีอุปการะอย่างยิ่งในการอนุรักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้

หากพิจารณาจากสายตาของศาสตร์ด้านการสื่อสาร ซึ่งจะพิจารณาปรากฏการณ์ด้านการสื่อสารด้วยสูตร S-M-C-R (ผู้ส่ง - สาร - สื่อ - ผู้รับ) การทำงานของนักคติชนวิทยาและภาษาท้องถิ่นจะอยู่ในระดับของการเก็บรวบรวมและจำแนก “ตัวบท” (Text) ซึ่งรวมเอา “สื่อและสาร” เข้าไว้

๒. การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านจากสาขามานุษยวิทยา

สาขาวิชาการต่อมาที่นักนิเทศศาสตร์ได้เจริญรอยตามคือ สาขามานุษยวิทยา วัตถุประสงค์ที่นักมานุษยวิทยาศึกษา คือ “วัฒนธรรมและคนในวัฒนธรรม” นั้น ซึ่งหากพิจารณาจากกรอบของนักนิเทศศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้น การศึกษาของนักมานุษยวิทยาก็จะขยายขอบเขตออกไปครบทั้งสี่คือ S-C-M-R และนอกจากนั้นวิธีวิทยา ของนักมานุษยวิทยานั้นยังเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง

องค์ประกอบของวัฒนธรรมหนึ่งๆ กับบริบทแวดล้อมที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบท” (Text-context relationship) ดังนั้นหากหยิบยกนิทาน พิธีกรรม ตำนาน ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมขึ้นมาศึกษา นักมานุษยวิทยาจะต้องพิจารณาบริบทแวดล้อมด้วย เช่น ในพื้นที่แถบลุ่มทะเลสาบสงขลามีนกน้ำจำนวนมาก นิทานพื้นบ้านในแถบนี้จึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับนก เป็นต้น

และก้าวที่ยาวๆ อีกก้าวหนึ่งของ วิธวิทยา ที่สาขาวิชามานุษยวิทยานำมาใช้ก็คือ การนำเอาทฤษฎีต่างๆ มาใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์หรือข้อมูล เริ่มตั้งแต่ทฤษฎีเรื่องวัฒนธรรมเป็นภาพสะท้อนของโลกแห่งความเป็นจริง

การศึกษาสื่อพื้นบ้านประเภทวัตถุ

คำนิยาม “สื่อวัตถุ” Bauman (๑๙๙๒) ตั้งข้อสังเกตว่าคำว่า “สื่อพื้นบ้านประเภทวัตถุ” ที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Artifact นั้น มาจากคำ ๒ คำที่ประกอบกันซึ่งบ่งบอกนัยยะตามมาคือ คำว่า “Arte” และ “Factum” ซึ่งทำให้ความหมายถึง “สิ่งที่ทำให้เกิดขึ้นด้วยทักษะและความเชี่ยวชาญของมนุษย์” แต่เนื่องจากการมองเห็น “ตัววัตถุสิ่งของแบบพื้นบ้าน” ที่มีลักษณะเรียบง่ายเป็นแบบดั้งเดิม ทำให้ “ผู้มองดู” (ซึ่งมิใช่ผู้ผลิต) คิดว่ากระบวนการทำมา/ผลิตขึ้นซึ่งวัตถุนั้นมีลักษณะง่าย ๆ ไม่มีอะไรซับซ้อนไปด้วย

ตัวอย่างเช่น เวลาเห็นการแกะตัวหนังตะลุง “ผู้ที่มองดู” ก็จะเห็นเพียงการเอาเครื่องมือและอุปกรณ์ไปแกะลงบนตัวหนังเท่านั้น โดยไม่มีความรู้เลยว่า หนังแต่ละประเภทที่จะแกะนั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร เครื่องมือแต่ละชิ้นใช้ในขั้นตอนไหน น้ำหนักมือเกี่ยวข้องอย่างไร ฯลฯ การที่เข้าใจถึง “ทักษะความเชี่ยวชาญ” ในการผลิตวัตถุนั้นจะเกิดขึ้นอย่างแท้จริงเมื่อได้เปลี่ยนสภาพจาก “ผู้ที่มองดู” ไปเป็น “ผู้ที่ลงมือทำ” เท่านั้น

ประเภทสื่อวัตถุ Bauman ให้ขอบเขตตัวอย่างของสื่อพื้นบ้านประเภทวัตถุว่ามีขอบเขตกว้างขวางอย่างมาก นับตั้งแต่เครื่องมือ อาวุธ เสื้อผ้า เครื่องประดับ ของใช้ในบ้าน เครื่องมือการผลิต ศาสนวัตถุ เป็นต้น

ความสำคัญของสื่อพื้นบ้านประเภทวัตถุ G.Simmel (อ้างใน Bunman, ๑๙๙๒) กล่าวว่า สื่อวัตถุถือเป็นรูปธรรมที่สุดของวัฒนธรรมที่สุดของวัฒนธรรมที่เรียกว่า Objective culture และเป็นสื่อที่มีความสำคัญยิ่งเกินกว่าที่เราจะคาดคิด เพราะสื่อวัตถุนี้นเองที่จะเป็น “ตัวกำหนด/ตัววางของเขตและตัวบั่นแต่งชีวิตของผู้คน” กล่าวคือ การมีเครื่องมือเครื่องใช้ในแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ละพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดว่า เราจะดำรงชีวิตอยู่ได้แบบไหนอย่างไร ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตหรือสร้างทำปัจจัยสี่ในการดำรงชีพ สื่อวัตถุที่เป็นเครื่องมือเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดว่า เราจะปลูกสร้างบ้านเรือนด้วยไม้/ตวนศิลาแลง/ด้วยดินเผา หรือด้วยหิน เป็นต้น Bauman ได้ขีดเส้นใต้ความสำคัญของสื่อวัตถุด้วยคำกล่าวที่ว่า “คนเราไม่ได้เป็นอย่างที่เราพูดหรือเราคิด แต่มาจากสิ่งที่เราสัมผัสกับโลกวัตถุต่างหาก”

นอกเหนือจากความสำคัญของสื่อวัตถุที่มีต่อระดับบุคคลแล้ว สื่อวัตถุยังมีสถานะเป็น “สัญญะ” (Artifact as sing) ที่สามารถบ่งบอกถึงชีวิตรวมหมู่/ระดับกลุ่ม/ระดับชุมชนได้อีกด้วย แนวคิดเรื่องศึกษาสื่อวัตถุในฐานะสัญญะนั้นมีข้อตกลงเบื้องต้นว่า เราจะจะไม่ผลิต/เก็บ/จัดวาง (display) วัตถุต่าง ๆ อย่างที่มันเป็นอย่างอยู่ (เช่น การนำเอาพระพุทธรูปไว้ที่ห้องเล็ก ๆ ที่ต่อออกไปนอกชายคาบ้านของชาวมอญหรือการนำพระเครื่องไปไว้ที่เจดีย์ที่วัดของคนไทยโบราณ หากว่าวัตถุเหล่านั้นไม่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ในทางด้านใดด้านหนึ่งกับผู้คน หากวัตถุชิ้นไม่ได้บอกเล่ากับชีวิตความเป็นมาของผู้คน (ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ การคัดเลือกวัสดุไปเก็บไว้หรือจัดวางในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน) และหากวัตถุชิ้นมิได้บ่งบอกความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง (เช่น ความคิดต่อพระพุทธรูปของชาวมอญที่ได้ยกตัวอย่างมา) แต่ทว่าในขณะที่สื่อวัตถุที่มีความสำคัญอย่างมากรุนั้น ในแวดวงวิชาการมักจะทำการศึกษา “ความหมาย” จากคำพูด/การกระทำ/และรูปแบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ หากทว่าไม่ค่อยให้ความสนใจกับการศึกษา “ความหมายของสิ่งของ/วัตถุ” (Meaning of thing)

ทั้งนี้ความยุ่งยากในการศึกษาสื่อวัตถุชิ้นนี้อาจจะอยู่ที่ ในขณะที่งานด้านภาษาพูดหรือภาษาเขียนนั้นมักจะถูกผู้รับรู้ในแง่ของ “สัญญะ” (Sing) ที่มี “ตัวข้อมูลข่าวสาร” ให้สามารถมองเห็น/รับฟัง สามารถนำมาศึกษาได้โดยง่าย รวมทั้งการผลิตและการใช้สื่อวัตถุทุกครั้งก็ยังไม่ใช้ “สัญญะ” เสมอไปอีกด้วย

พัฒนาการของแนวทางการศึกษาสื่อวัตถุ กลุ่มวิชาการที่สนใจงานศึกษาวัตถุได้แก่บรรดานักมนุษยวิทยาในช่วงต้นศตวรรษที่ ๒๐ เช่น M.Mauss (ที่สนใจเรื่องการแลกเปลี่ยนของขวัญ) F.Boas และ Malinowski แต่ทว่าวิธีการศึกษานั้นยังมองที่การศึกษา “ตัววัตถุ” เป็นสำคัญ จนกระทั่งกลางศตวรรษที่ ๑๙๖๐ แนวทางการศึกษาสื่อวัตถุจึงได้ขยายมาเป็นการศึกษา “ตัวผู้ผลิต” (Producer) กระบวนการผลิต (Production) บริบทของการผลิต (Context of Production) รวมทั้งกระบวนการใช้วัตถุนั้น (Utilization)

สำหรับในปัจจุบันนี้ เราอาจจะวาดภาพขอบเขตของการศึกษาสื่อวัตถุได้ดังนี้ เริ่มจากมิติของผู้ผลิตและผู้ใช้ มีแนวคิดที่ว่าสื่อวัตถุนั้นสามารถแสดงลักษณะออก ๒ ด้านของมนุษย์คือ ทั้งด้านที่เป็นผู้ผลิตและผู้ใช้วัตถุที่ทำให้เราเป็น “มนุษย์ผู้รู้จักทำงาน” Homo Faber กระบวนการผลิต และการใช้นี้จะดำเนินควบคู่ไปกับกระบวนการใช้ภาษา การคิด การใช้สัญลักษณ์ที่ทำให้เรากลายเป็น “เผ่ามนุษย์แบบ Homo Spain”

และสำหรับกระบวนการใช้สิ่งของของวัตถุมนุษย์นั้น มีลักษณะแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดต่าง ๆ เพื่อยังชีพแล้ว มนุษย์ก็ยังใช้วัสดุสิ่งของเพื่อยังจิตใจและจิตวิญญาณอีกด้วย ดังนั้นในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการใช้งานจึงต้องแยกออกเป็น ๒ แบบคือ “คุณค่าการใช้งานในแง่ประโยชน์ยังชีพ” กับ “คุณค่าการใช้งานในแง่สุนทรีย์” เราสามารถเข้าใจถึงคุณค่าทั้ง ๒ แบบได้ในการเรียกชื่อของสื่อวัตถุว่า “หัตถกรรมหรือศิลปหัตถกรรม” และได้มีการจัดแยกแยะสื่อวัตถุทั้ง ๒ ประเภทเอาไว้อย่างชัดเจนดังเช่นที่สมสุข (๒๕๔๗) พบว่า ชาวบ้านทุ่งขวางจะจักสานวัสดุของใช้เช่นพวกผ้าชี กระบุงที่เรียกว่า “หัตถกรรม” เอาไว้ใช้งาน โดยกระบวนการผลิตนั้นจะใช้ฝีมือแบบ

ธรรมดา แต่หากเป็นกระเป๋า/ตระกร้าที่จะถือไปวัดหรือถวายพระ จะต้องผลิตโดยใช้ฝีมือประณีตที่เรียกว่า “ศิลปหัตถกรรม” เป็นต้น

แนวคิดเรื่องต้นทุนทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดของ P.Bourdieu (๑๙๘๖, อ้างใน Swartz, ๑๙๙๗) ที่ขยายแนวคิดเกี่ยวกับ “ต้นทุน” (Capital) ซึ่งแต่เดิมนักจะเข้าใจถึงกัน “ต้นทุนทางเศรษฐกิจ” เท่านั้น

๓. การศึกษาต้นทุนทางวัฒนธรรม

แนวคิดทางต้นทุนทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดของ P.Bourdieu (๑๙๘๖ อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, ๒๕๕๑) ที่ได้ขยายแนวคิดเกี่ยวกับ ต้นทุน (Capital) ซึ่งแต่เดิมนักจะเข้าใจกันถึง ต้นทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น

Bourdieu ได้แยกแยะต้นทุนทั้งหมดออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ต้นทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) ซึ่งหมายถึงเงินและทรัพย์สินต่าง ๆ
๒. ต้นทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ซึ่งหมายถึงสินค้าหรือสิ่งของบริการด้านวัฒนธรรม รวมทั้งภูมิหลัง/ระดับการศึกษา
๓. ต้นทุนทางสังคม (Social Capital) ซึ่งหมายถึงสายสัมพันธ์ทางสังคม เช่น เพื่อนฝูง พรรคพวก และเครือข่ายทั้งหลาย
๔. ต้นทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ซึ่งหมายถึงบรรดาความชอบธรรมทั้งหลายที่มีต่อสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นความรู้สึกต่อพระพุทธรูป/ธงชาติ ฯลฯ

๕. ในการใช้แนวคิดเรื่อง “ต้นทุน” นี้ Bourdieu ได้ใช้แนวทางแบบวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ที่มองว่าเรื่องของ “ต้นทุน” เป็นเรื่องของ “อำนาจ” ที่จะถูกนำไปใช้ในการครอบงำผู้อื่น หรือในทางตรงกันข้าม คือใช้เพื่อการต่อรอง/ต่อต้าน/ปฏิเสธการครอบงำ และในระหว่างต้นทุนทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าวมานี้ สามารถโยกย้ายถ่ายเทปรับเปลี่ยนกันไปมา (Transformation) เช่น จากกรณีมีต้นทุนทางเศรษฐกิจ (มีเงิน) ก็สามารถจะแปรเปลี่ยนไปเป็นการสะสมต้นทุนทางวัฒนธรรม (นำเอาเงินไปซื้อรูปภาพของจิตรกรที่มีชื่อเสียงมาเก็บเอาไว้ หรือไปเรียนวิชาการวาดรูป เป็นต้น)

ต้นทุนทางวัฒนธรรมในทัศนคติของ P.Bourdieu (๑๙๘๖) อ้างใน Swartz, (๑๙๙๗) สามารถดำรงอยู่ได้ใน ๓ สภาวะคือ

Embodied State เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในตัวบุคคล ซึ่งได้ผ่านการหล่อหลอมในอันที่จะเห็นซึ่งถึงคุณค่าหรือมีความเข้าใจศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ

Objectified Form เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในตัววัตถุ เช่น หนังสือ/ตำรา ผลงานศิลปะภาพวาด เครื่องดนตรี ฯลฯ ซึ่งจำเป็นต้องมีความรู้และทักษะทางวัฒนธรรมที่จะเข้าไปใช้

Institutionalized Form เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันการศึกษา แหล่งบ่มเพาะศิลปินพื้นบ้าน กลุ่ม/ชมรมที่ทำงานด้วยศิลปะ/วัฒนธรรมต่าง ๆ

ในกรณีเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน มีงานศึกษาที่ให้ความรู้สนใจกับเรื่องต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างมากคือ ประยูทธ , ๒๕๕๐ ที่ศึกษาเรื่องของวัฒนธรรมของสื่อพื้นบ้านขนาดใหญ่คือหมอลำที่จะถูกนำมาใช้เพื่อต่อรองกับระบบแทรกแซงจากภายนอก คือระบบการผลิตวัฒนธรรมเป็นแบบอุตสาหกรรม (Culture Industry) ประเด็นที่ประยูทธให้ความสนใจในการศึกษาต้นทุนทางวัฒนธรรมนั้นมีอยู่ ๔ ประเด็นคือ

(๑) การสร้างและการครอบครองต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำ (Cultural Capital Accumulation)

(๒) การใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการต่อรองของหมอลำ

(๓) การธำรงรักษาและการ “ต่อยอด” ต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำ

(๔) ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้ต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำลดลง

และในงานศึกษาชิ้นนี้ ประยูทธได้จัดประเภทของต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำเพื่อให้เหมาะสมสำหรับการนำมาใช้ในการเก็บ และประมวลข้อมูลโดยแยกประเภทต้นทุนทางวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ ต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (ซึ่งบางส่วนอาจจะตรงกับแนวคิดเรื่อง “ต้นทุนทางเศรษฐกิจ” ของ Bourdieu) และต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

(ก) ต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำเป็นรูปธรรม เช่น

ต้นทุนที่เป็นทรัพยากรบุคคล

ต้นทุนที่เป็นอุปกรณ์ ข้าวของ เครื่องประกอบการแสดง

ต้นทุนที่เป็นผลงานในระบบอุตสาหกรรม (เช่น แผ่นเสียงเทป)

(ข) ต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำที่เป็นนามธรรม เช่น

ต้นทุนที่เป็นคุณสมบัติของการเป็นหมอลำที่ดี

ต้นทุนที่เป็นชื่อเสียงที่สั่งสมมา

ต้นทุนที่เป็นศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจ

ต้นทุนที่เป็นความสามารถในวิชาชีพ

ต้นทุนที่เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมา

ต้นทุนที่เป็นความศรัทธาและความนิยมของผู้คน

ต้นทุนที่เป็นภูมิปัญญา ภูมิความรู้ เช่น

- ความรู้ในแบบแผน ขนบธรรมเนียมการลำ

- ความรู้สึกในการเขียนแต่งกลอนลำ

และเพื่อขยายแนวคิดเรื่อง “ต้นทุนทางวัฒนธรรม” ให้กว้างขวางออกไปให้มากที่สุด ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างจากบรรดาโครงการย่อยทั้งหลายของภาคีของ สพส. มาสาธิตให้เห็นว่าต้นทุนทางวัฒนธรรมหรือที่เราอาจจะเรียกว่า “ศักยภาพของชุมชน/ภูมิปัญญาของท้องถิ่น” นั้นมีมากเพียงใด

(๘.๑) ต้นทุนที่เป็นทรัพยากรบุคคล ในการศึกษาปัญหาเรื่องสื่อพื้นบ้านนั้น เรามักจะพบอยู่เสมอว่า เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนและกับสื่อพื้นบ้านนั้นจะต้องมี “ทรัพยากรบุคคล” อยู่

กลุ่มหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นใครก็ได้ เช่น พระภิกษุสงฆ์ ศิลปินพื้นบ้าน ครู หมอแผนโบราณ ช่าง ผู้นำชุมชน ฯลฯ บุคคลเหล่านี้จะลุกขึ้นมาทำกิจกรรมอย่างใดเพื่อแก้ปัญหาอยู่เสมอ แม้ว่าความพยายามดังกล่าวอาจจะยังไม่สำเร็จลุล่วงก็ตาม ตัวอย่างเช่น พชรินทร์ (๒๕๔๙) พบว่าเมื่อชุมชนวังสิงห์คำ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นชุมชนที่ทำพิธีสืบชะตาแบบต่าง ๆ ทั้งสืบชะตาคนและสัตว์ สืบชะตาบ้านและหมู่บ้านในวาระโอกาสต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานประจำหรือในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤติทั้งงานมงคล/อวมงคล แต่เมื่อชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเป็นเมืองมากขึ้นประเพณีสืบชะตาแบบต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ ลดน้อยถอยหายไป ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงนี้ ท่านเจ้าอาวาสวัดซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมด้านบุคคลได้เพียรพยายามทำกิจกรรมในโครงการต่าง ๆ เพื่อธำรงรักษาประเพณีนี้เอาไว้ แม้จะไม่ค่อยได้รับความสนใจจากชุมชนก็ตาม

(๘.๒) **ต้นทุนที่เป็นผู้ขับเคลื่อนรายแรก (Prime mover)** อันที่จริงในกรณีส่วนใหญ่ เมื่อถูกแรงกระแทกจากภายนอกนั้น กลุ่มคนที่จะเป็น “แถวหน้า” ของการมีปฏิริยาโต้ตอบมักจะเป็น “กลุ่มผู้อาวุโส” ซึ่งก็เป็นที่น่าใจได้เพราะ “สื่อพื้นบ้าน” นั้น จะวาไปแล้วก็เป็น “สื่อที่ถือกำเนิดมาจากคนรุ่นบรรพบุรุษ” แล้วจึงมาถ่ายทอดเป็นมรดกให้แก่คนรุ่นต่อมา ในแง่ความรู้สึกเป็นเจ้าของเจ้าเข้าเจ้าของสื่อพื้นบ้านจึงน่าจะมีความสูงส่งกว่าในกลุ่มผู้อาวุโส

อย่างไรก็ตาม ก็อาจมีกรณียกเว้นเหมือนกันที่กลุ่มเด็ก/เยาวชนหรือคนหนุ่มสาวจะเป็น “ผู้ขับเคลื่อนรายแรก” ในเรื่องการกระตือรือร้นที่จะฟื้นฟูสื่อพื้นบ้าน ดังตัวอย่างเช่น โครงการสืบสานประเพณี “ถวตแทน” ซึ่งเป็นกลิ่นของชาวส่วยที่อพยพไปอยู่ จ.พิจิตร ภาคกลาง เมื่ออยู่ห่างไกลจากแควดวงชาวส่วย ประเพณีถวตแทน รวมทั้งอัตลักษณ์อื่น ๆ ของ “ความเป็นส่วย” (เช่น เครื่องแต่งกาย ภาษา อาหารการกิน ดนตรี การละเล่น ฯลฯ) ก็เริ่มจางหายไปจากชุมชนพร้อมกับการอพยพแรงงานคนหนุ่มสาวออกไปนอกหมู่บ้าน

แต่ทว่าคนหนุ่มสาวก็ได้ออกไปต่างแดนที่เองที่ได้สัมผัสกับกระแสคลื่นของการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของตนเอง และได้เป็นกลุ่มผู้ช่วยเขี่ยกลุ่มแรกที่ฟื้นฟูประเพณีการทอดกฐินแบบชาวส่วยขึ้นมาและนับเป็นประกายไฟเล็ก ๆ ประกายแรกที่จุดขึ้นมาในชุมชน

(๘.๓) **“รวมกันเราอยู่”** การปรับต้นทุนทางวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่งเป็นการใช้กลยุทธ์ “รวมกันเราอยู่” ซึ่งมักจะได้แก่สื่อพื้นบ้านประเภทประเพณีพิธีกรรมซึ่งแต่เดิมอาจจะทำอยู่ใน “หน่วยของครอบครัว” เช่น ประเพณีคำโพธิ์คำไฮ ใน จ.อุบลราชธานี หรือประเพณีทำขวัญข้าว ใน จ.พระนครศรีอยุธยา แต่ทว่าเมื่อถูกแรงกระแทกจากภายนอก ทำให้แต่ละ “ครอบครัว” เปลี่ยนหน่วยของการทำพิธีกรรม/ประเพณีให้ใหญ่ขึ้น เป็น “ทั้งชุมชน” ซึ่งช่วยให้มีทรัพยากรมากขึ้น กลยุทธ์นี้คิดไปแล้วก็เทียบได้กับ “การรวมกิจการของบริษัทเล็ก ๆ ” (Merging) เพื่อให้มีต้นทุนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น และมีศักยภาพมากขึ้นที่จะต่อสู้/ต่อรองกับผู้อื่น

(๘.๔) **เส้นทาง “ลูกไม้ที่ (เกือบจะ) หล่นไกลต้น”** ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นบ้างแล้วว่าในอดีตนั้น เส้นทางสืบทอดของสื่อพื้นบ้านนั้นมักจะทำกันในสายตระกูล และมักจะดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน เพราะลูกหลานมักจะ “ผูกพันกับสื่อพื้นบ้าน” (หรือหากไม่สมัครใจก็ยังมี

ความเชื่อจากครุหมอตายายบีบคั้นให้ต้องรับมรดกของบรรพบุรุษ ประกอบกับความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณครุหมอตายายได้จิตใจจางลง ก็ทำให้เกิดปรากฏการณ์ “ลูกไม้หล่นไกลต้น” มีมากขึ้นเรื่อย ๆ (ดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น)

ในปัจจุบันนี้เราจึงได้เห็นบรรดาลูกหลานศิลปินพื้นบ้านจำนวนมากหนีหน้าจากอาชีพสื่อพื้นบ้านไปประกอบอาชีพอื่น ๆ โดยเฉพาะอาชีพที่ยืนอยู่ใกล้เคียงกับอาชีพศิลปิน คือ อาชีพครู กลุ่มบุคคลเหล่านี้เปรียบเสมือนเมล็ดพืชพันธุ์ที่มีเปลือกนอกหุ้มอยู่ เมื่อยังไม่มีเงื่อนไขที่เหมาะสมก็ยังไม่งอกขึ้น

จนกระทั่งเมื่อมีแดนมี่ฝนมีกระแสมหาแห่งการหวนคืนรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน โครงการ สพส. ก็ได้พบว่า ภาคีคณะทำงานจำนวนไม่น้อยเป็นกลุ่มครูที่สืบสายโลหิตมาจากกลุ่มศิลปินพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ กลุ่มลูกหลานศิลปินเหล่านี้ได้เริ่มแตกหน่อออกต้นขึ้นมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เป็นกลุ่มครูที่เอาภาระงานเรื่องการจัดทำหลักสูตรสื่อพื้นบ้านเป็นกลุ่มที่ตั้งชมรมฝึกสอนเยาวชนคนรุ่นใหม่หรือใช้โรงเรียนเป็นเป้าหมายใหม่ในการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน กลุ่มลูกไม้เหล่านี้นับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังอย่างยิ่งสำหรับเส้นทางการสืบทอดสื่อพื้นบ้านในอนาคต

(๘.๕) ต้นทุนที่เกี่ยวกับความหลากหลายของช่องทาง มีสื่อพื้นบ้านหลายประเภทที่มีการออกแบบให้เป็นแบบ “Multi-Channe/Multifunction” เช่นพิธีสืบทอดชะตาของบ้านวังสิงห์คำนั้นจะกระทำ/แสดงออกในหลายช่องทาง เช่น มีทั้งแบบช่องทางวาระประจำ (Regular channel) เช่น กำหนดเอาไว้เป็นเวลาแน่นอนว่า จะต้องมีการสืบทอดชะตาเมืองประจำปี กับช่องทางแบบวาระโอกาสพิเศษ/วิกฤติ (Occasional channel) เช่นเวลาที่เกิดเจ็บป่วยได้รับอุบัติเหตุ ต้องการบนบานศาลกล่าว เป็นต้น

การออกแบบให้มีช่องทาง/วาระโอกาสแสดงออกที่หลากหลายเช่นนี้ ทำให้มีหลักประกันว่าหากสูญหายช่องทางใดทางหนึ่งไป ก็ยังคงเหลือช่องทางอื่น ๆ เอาไว้ เช่น หากไม่มีการสืบทอดชะตาประจำปีก็ยังคงเหลือการสืบทอดชะตาในยามที่ชีวิตมีปัญหา เป็นต้น

(๘.๖) ศักยภาพที่ยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนพื้นที่และเวลา สำหรับสื่อพื้นบ้านประเภทประเพณี/พิธีกรรมนั้น จะต้องมิตของเวลาและสถานที่ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ และในอดีตนั้นการกำหนดเวลาและสถานที่มักจะเป็นไปอย่างเข้มงวด (เนื่องจากสภาพที่สำคัญและสูงส่งของสื่อพื้นบ้าน) แต่ในอีกด้านหนึ่ง สื่อพื้นบ้านก็มี “ความยืดหยุ่น” (Flexibility) ทำให้เกิดการ “ยอมงอแต่ไม่ยอมหัก” ฉะนั้นในสภาพการณ์ปัจจุบันที่สื่อพื้นบ้านมีฐานะเป็นรอง ประเพณี/พิธีกรรมพื้นบ้านจำนวนมากจึงได้ยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนพื้นที่และวัน/เวลาให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

ตัวอย่างเช่น ประเพณีค้ำโพธิ์ค้ำไฮที่กล่าวถึงมาแล้ว เมื่อลูกหลานอพยพไปทำงานต่างที่กรุงเทพฯ และไม่สามารถมาร่วมงานค้ำโพธิ์ค้ำไฮได้ในเวลาเดิม ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ได้เลื่อนการจัดงานประเพณีค้ำโพธิ์ค้ำไฮ ไปไว้ในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมในหลาย ๆ ประการ เริ่มตั้งแต่ช่วงเวลาที่คนหนุ่มสาวจะกลับมารวมตัวกันที่หมู่บ้านเนื้อหาของประเพณีสงกรานต์ที่เน้นการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับประเพณีค้ำโพธิ์ค้ำไฮ เป็นต้น

(๘.๗) การเพิ่มกิจการใหม่ ๆ ในช่องทางเดิม ดังที่กล่าวมาแล้วว่า สื่อพื้นบ้านนั้นเป็นสื่อที่ถือกำเนิดมาครั้งคนรุ่นบรรพบุรุษ ดังนั้นลักษณะการออกแบบกิจกรรม รวมทั้งรสนิยม/จริต (Taste) ที่บรรจุ (Embedded) อยู่ในตัวสื่อพื้นบ้านจึงออกแบบ “คนโบราณ” เช่น กิจกรรมส่วนใหญ่จะเน้นการเข้าวัด ฟังเทศน์ฟังธรรม ทำสมาธิ ช่วยกันทำเครื่องเช่นสังเวद्य ฯลฯ หรือแม้แต่กิจกรรมที่ให้ความสนุกสนาน เช่น การละเล่น ดนตรี ฟ้อนรำ ฯลฯ ก็ยังมีกลิ่นอายแบบคนสมัยก่อน แต่หากเราเชื่อแนวความคิดของนักวิชาการเช่น P.Bourdieu ที่ว่ามนุษย์ในแต่ละรุ่นวัยมีแนวโน้มที่จะแสดงการกระทำ (Habitus) และมีรสนิยม (Taste) ที่เฉพาะตัวในแต่ละรุ่นแล้ว เราก็คงจะคาดเดาได้ว่ารายการส่งมอบมรดกสื่อพื้นบ้านนี้ ทางฝ่ายผู้ส่งคงจะให้ทั้งหมด แต่ทางฝ่ายผู้รับอาจจะรับได้เป็นบางส่วนเท่านั้น

R.Williams นักวิชาการด้านวัฒนธรรมศึกษาถ้อยยืนยันว่า ทุกครั้งที่มีการ “สืบทอด/ถ่ายทอด” นั้น (Transmission) จะต้องมีการ “ปรับเปลี่ยน” (Transform) เป็นส่วนหนึ่งอยู่ด้วยเสมอ ฉะนั้นมรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งมอบมารุ่นต่อรุ่น จึงมีการปรับเปลี่ยนบางส่วนอยู่แล้วในความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม ด้วยลักษณะทวิลักษณ์ของวัฒนธรรม (Duality of Culture) ที่ต้องมีทั้งด้านหัวและด้านก้อยคือ ในขณะที่มีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน ก็ต้องอนุรักษ์ลักษณะดั้งเดิมเอาไว้ด้วย

ลักษณะทวิลักษณ์ดังกล่าวได้แปรมาเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง โดยการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดสื่อพื้นบ้านเช่นประเพณีกรรมจึงมักจะมีลักษณะที่เอาใจใส่ทั้งคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ ในการทำกิจกรรมของภาคีในโครงการ สพส. แม้แต่ในยุคก่อนหน้านี้จะมาร่วมงานกับ สพส. ผู้เขียนได้พบว่า เจ้าอาวาสหลายแห่งจัดทำประเพณีดั้งเดิมของชุมชนที่มีทั้ง “การไหว้พระ ฟังเทศน์ สรงน้ำพระ” เพื่อเอาใจคนโบราณและในเวลาเดียวกันก็มีกิจกรรม “แข่งขันกีฬา มีดนตรีลูกทุ่งสอยดาวชิงรางวัล” เพื่อเอาใจคนรุ่นใหม่

และเมื่อวิเคราะห์รูปแบบการทำกิจกรรมของภาคีเมื่อมาร่วมงานกับ สพส. ก็เห็นรูปแบบการผสมผสาน (Hybridization) ระหว่างการผนวกกิจกรรมแบบดั้งเดิมกับกิจกรรมแบบใหม่ ๆ สไตส์แปลก ๆ ในการสืบทอดสื่อพื้นบ้านที่เจริญรอยตามต้นทุนทางวัฒนธรรมเดิมมา เพียงแต่อาจจะมีระดับที่เข้มข้นขึ้น เช่นในการจัดงานเทศน์มหาชาติที่วัดศรีสุพรรณ จ.เชียงใหม่ นั้น นอกจากจะมีรูปแบบกิจกรรมแบบโบราณแล้ว ผู้ไปชมงานก็ยังจะได้เห็นการจัดบอร์ดนิทรรศการการมีเวทีเสวนาการมีสูจิบัตรแผ่นพับ ฯลฯ ซึ่งเป็นรูปแบบกิจกรรมของคนรุ่นใหม่ ในแง่นี้การสืบทอดสื่อพื้นบ้านทุกครั้ง จึงเท่ากับเป็นการ “เปิดพื้นที่หรือเปิดกิจการ” ให้ทั้งคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ได้นำเอาต้นทุนทางวัฒนธรรมของตนเองเข้ามาร่วมสมทบทุนในการสืบทอดครั้งนั้น ๆ กระบวนการดังกล่าวนี้จะทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) สื่อพื้นบ้าน เพราะได้ “ร่วมสร้างมากับมือ” อันเป็นกุศลบายเดียวกับที่คนโบราณใช้ในการก่อสร้างวัด สร้างศาลา สร้างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของส่วนรวม/สาธารณะ

(๘.๘) ความพยายามในการ “ประคองรูปแบบ” เอาไว้ ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ข้างต้นแล้วว่า วัฒนธรรมนั้นจะประกอบไปด้วยส่วนที่เป็น “เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย” และส่วนที่เป็น “รูปแบบ”

ที่เป็นเสมือนกล่อง/ภาชนะที่บรรจุเอาไว้ โดยที่น้ำ (เนื้อหา) จะดำรงอยู่ด้วยตัวเองโดยปราศจากรูปแบบไม่ได้

และเมื่อ สพส. ได้ร่วมกันตรวจสอบสภาพอาการของสื่อพื้นบ้านก่อนการลงมือทำกิจกรรม ก็มักจะพบอยู่เสมอว่า อาการที่เป็นอยู่ของสื่อพื้นบ้านท่ามกลางการปะทะกับกระแสเบียดขับจากพลังภายนอกก็คือการดำรงรักษาเอาไว้ให้เหลือแต่ “รูปแบบ” แต่ทว่าปราศจาก “เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย” โดยเฉพาะในการรับรู้ของชุมชน (Subjective dimension) ดังเช่นที่พัชรินทร์ (๒๕๔๙) ผู้ทำโครงการสืบชะตาบ้านวังสิงห์คำ จ.เชียงใหม่ รายงานว่า แม้จะมีการทำพิธีกรรมสืบชะตา แต่หากว่าไปซักถามบรรดาผู้ซึ่งหลายที่เข้ามาร่วมทำพิธีว่าสิ่งของแต่ละอย่างหรือกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนนั้นมีความหมายอะไรมีคุณค่าอย่างไรจะพบว่าบรรดาคนเฒ่าคนแก่เหล่านั้นจะไม่มีความรู้เลย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “เข้าร่วมงานพอสักเป็นพิธี”

ในการตีความปรากฏการณ์ “หลงเหลือแต่รูปแบบหากปราศจากเนื้อหา” นั้น ในทัศนคติของโครงการ สพส. จะมองว่าเป็น “การขาดทุน” เพราะส่วนเสี้ยวที่สำคัญของวัฒนธรรมได้หล่นหายไป อย่างไรก็ตาม หากใช้ทัศนคติของธรรมาภิบาลที่แสดงไว้ในหนังสือเรื่อง “พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ” (๒๕๓๗) จะพบว่า พระธรรมปิฎกตีความว่า การทำพิธีกรรมหลงเหลือแต่รูปแบบนั้นก็ยังมีคุณค่าดีกว่า “หายไปหมดทั้งเนื้อหาและรูปแบบ” เพราะหากรูปแบบยังคงดำรงอยู่ก็สามารถเป็น “ต้นทุน/จุดเริ่มต้น” ที่จะฟื้นฟูเนื้อหาขึ้นมาได้ แต่หากรูปแบบสูญสลายไปแล้ว (ซึ่งก็หมายความว่าเนื้อหาจะประคองตัวไม่ได้อยู่แล้ว) การประกอบรูปแบบขึ้นใหม่นั้นเป็นกระบวนการที่ยากลำบากและต้องใช้เวลายาวนานที่เดียวกว่าจะได้รูปแบบที่ลงตัวได้ที่และตกผลึก รูปแบบที่หลงเหลืออยู่จึงนับว่าเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญระดับยิ่งยวด

(๘.๙) บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน : ต้นทุนที่ไม่อาจที่จะทดแทนได้ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริบทชุมชนกับสื่อพื้นบ้านที่มีต่อกันและกัน ซึ่งหากพิจารณาจากฝาแฝดของสื่อพื้นบ้านแล้ว ความสัมพันธ์ที่สำคัญของสื่อพื้นบ้านที่มีต่อชุมชนก็คือการแสดงบทบาทหน้าที่บางประการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและในแง่นี้ เมื่อครั้งอดีต สื่อพื้นบ้านเกือบจะรับบทบาทหน้าที่ทุกอย่างที่ชุมชนต้องการ พูดด้วยภาษาสมัยใหม่ก็คือ ไม่ว่าชุมชนจะมีความต้องการอะไรสื่อพื้นบ้านก็จะ “เต็มใจจัดให้”

และดังที่ได้กล่าวมาแล้วเช่นเดียวกัน ในท่ามกลางกระบวนการสร้างความทันสมัยนั้น (Modernization) ก็ได้เกิดสถาบันใหม่ๆ ที่เข้ามาดึงหน้าที่ที่สื่อพื้นบ้านเคยกระทำมา เช่น โรงพยาบาลไปดึงหน้าที่รักษาพยาบาล โรงเรียนรับทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะเด็ก ๆ แทน ฯลฯ จนกระทั่งสื่อพื้นบ้านแทบจะหมดบทบาทหน้าที่และพลอยหมดความหมายหรือความสำคัญตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม เจริญชัย (๒๕๔๗) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ทั่ว ๆ ที่มีสถาบันใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาเป็นดอกเห็ดแล้ว แต่เพราะเหตุใดสื่อพื้นบ้านเช่นโนรา หนังตะลุงจึงสามารถดำรงอยู่ และในบางพื้นที่ยิ่งกลับเฟื่องฟูมากยิ่งขึ้น ซึ่งเจริญชัยได้ให้คำอธิบายว่า เนื่องจากบรรดาสถาบันใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นมานั้นไม่สามารถจะทำบทบาทหน้าที่ได้ตามสัญญา เช่น สถาบันเศรษฐกิจแบบใหม่ไม่ได้ให้หลักประกันชีวิตที่ดี

ต่อชาวบ้านระบบการศึกษาที่เน้นการแข่งขันกลับยิ่งสร้างความตึงเครียดให้แก่เด็กและเยาวชน ฯลฯ ฉะนั้น ท่ามกลางปัญหาทั้งเก่าและใหม่ที่เข้ามารุมเร้าเช่นเดิม (หรือหนักกว่าเดิม) แต่ทว่าสถาบันใหม่ๆ ที่เคยให้สัญญา ชุมชนจึงหันมาหา “น้ำพริกถ้วยเก่า” คือสื่อพื้นบ้าน ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของโนราโนแ่งของพิธีกรรมที่บนบานศาลกล่าว / สะเดาะเคราะห์/รักษาพยาบาล จึงเป็นต้นทุนที่ไม่อาจจะหาสิ่งอื่น ๆ มาทดแทนได้ (เช่นเดียวกับบทบาทการธำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน)

(๘.๑๐) ต้นทุน “การมีส่วนร่วมของทุกคน/ทุกกลุ่มในชุมชน” หากเราลงมือวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านเมื่อครั้งอดีตโดยใช้เกณฑ์เรื่อง “การมีส่วนร่วม” เข้าไปเป็นตัวตรวจวัด เราก็จะพบว่าสื่อพื้นบ้านประเภทสื่อการแสดง/ประเพณีพิธีกรรมนั้นมักจะถูกออกแบบมาเป็น “พื้นที่สาธารณะ” ที่เปิดโอกาสให้ทุกคนทุกกลุ่มทุกรุ่น ทุกเพศวัย ทุกชนชั้นในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมโดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่การแบ่งงานกันทำ (Division of labor) เช่น ในประเพณีการทอดกฐินแบบชาวส่วย “ถวดแทน” จะต้องมียุวกบวชที่ช่วยกันทำองค์แทน กลุ่มแม่บ้านช่วยกันทำขนม กลุ่มหญิงสาวและชายหนุ่มฝึกซ้อมการรำตักใต้ กลุ่มผู้สูงอายุและเด็กวัยรุ่นชายร่วมช่วย ฯลฯ ระบบการแบ่งงานแบบรับประกันว่าคนทุกกลุ่ม/เพศ/วัยจะได้เข้ามามีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นต้นตอวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้แสดงให้เห็น “หน้าตัก/ต้นทุนทางวัฒนธรรม” ของชุมชนในท่ามกลางสภาวะที่กำลังต้องเผชิญหน้ากับแรงปะทะจากภายนอก ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวนี้เป็นเพียงส่วนเสี้ยวเล็กน้อย ซึ่งยังรอคอยการศึกษาค้นคว้าอีกมาก แต่ข้อมูลดังกล่าวก็เป็นประจักษ์พยานที่ยืนยันว่าชุมชนนั้นได้สั่งสมต้นทุนทางวัฒนธรรมที่อาจตกผลึกอยู่ในตัวบุคคลสิ่งของ กระบวนการกระทำ วัตถุ เครือข่าย สถานที่ เวลา ภูมิรัฐภูมิปัญญาต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น

การศึกษาบริบทชุมชน

“การสื่อสารและผู้คนไม่ใช่ผักที่ปลูกบนสุญญากาศได้ หากแต่การสื่อสารและผู้คนจะต้องมีวัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองของประชาชนเป็นฐานรองรับ” ดังนั้น การรู้จักและเข้าใจ “สถานการณ์ของท้องถิ่น” (Local situation) จึงเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการสื่อสารชุมชน

(Jayaweera, ๑๙๙๑ อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, ๒๕๕๑)

๑. ความสำคัญของการศึกษาบริบทชุมชน

ประโยคที่หยิบยกมากล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นจุดยืนของผู้พูดที่เรียกร้องให้นักการสื่อสารให้ความสนใจกับ “บริบทที่อยู่แวดล้อมการสื่อสาร” ให้มากขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากบ่อยครั้งที่นักนิเทศศาสตร์อาจจะกักขังตัวเองอยู่ในแบบจำลอง “S-M-C-R” โดยลืมสำรวจบริบทแวดล้อมและก็ต้องลืมเลือนความสัมพันธ์ระหว่าง “กระบวนการสื่อสาร” กับ “บริบทแวดล้อม” ไปโดยปริยาย และเมื่อไม่ตระหนักเห็นความสำคัญและความสัมพันธ์เสียแล้ว เรื่องที่วาดหวังให้ศึกษาบริบทชุมชนให้เป็นที่คั่งไม่ต่องพุดถึง

สำหรับพัฒนาการด้านการศึกษาชุมชน/บริบทชุมชนในโลกวิชาการ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า วิชาคติชนวิทยาเป็นสาขาวิชาที่หยิบจับเรื่องราวของวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านมาโดยต่อเนื่อง แม้ว่าในระยะเริ่มแรก งานศึกษาด้านคติชนจะมุ่งเน้นที่ “ตัวบท” เป็นหลัก แต่ทว่าในลำดับต่อมา Bendix (๑๙๙๗) ก็ชี้ให้เห็นว่า ประวัติการศึกษาคติชนในสหรัฐอเมริกาได้เคลื่อนคล้อยจากการศึกษา “ตัวบทเป็นหลัก”(Text-centered) มาเป็น การศึกษา “บริบทเป็นหลัก” (Context-centered) ทั้งนี้เนื่องจากการตระหนักถึง “ความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกัน” ระหว่างตัวบท (สื่อพื้นบ้าน) กับบริบทว่า “บริบทเป็นทั้ง ต้นเหตุ และ ผลลัพธ์” ของการสื่อสารพื้นบ้าน”

จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์นั้นก็คือ บริบทของชุมชนจะเป็น “ผู้ให้กำเนิด” (เป็นต้นเหตุ) แก่สื่อพื้นบ้าน เช่น เมื่อชุมชนแถบ อ. อำนาจเจริญเคยเป็นชุมชนที่มีการทอผ้าใช้กันนั้น บริบทชุมชนดังกล่าวนี้ก็จะเกิดของประเพณี “กฐินเล่น” ซึ่งเป็นประเพณีทำบุญด้วยการระดมแรงงานของชุมชนมาทอผ้ากฐินให้แล้วเสร็จภายในวันเดียวเพื่อถวายพระ เป็นต้น และในทางกลับกัน หลังจากมาร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเข้มข้นดังกล่าว พลังความสามัคคีนั่นก็จะทวนกลับไปธำรงรักษาและต่อยอดเสริมพลังรักสามัคคีของชุมชนให้หนาแน่นขึ้น (เป็นผลลัพธ์)

แนวคิดดังกล่าวนี้ อาจนำมาเทียบเคียงกับแนวคิดด้านนิเทศศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับชุมชนได้ว่า การสื่อสารนั้นเป็นทั้ง “ตัวชี้วัด” (Indicator) และเป็นทั้ง “เครื่องมือ/กลไก” (Tool/instrument) ในการพัฒนาชุมชน

ส่วนการศึกษาศาสนาชุมชนบริบทชุมชน (Community study) ในสาขาวิชาสังคมศาสตร์นั้น Day (๒๐๐๖) ระบุว่านักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่จะให้ความสนใจเรื่องการศึกษาชุมชนมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นนักสังคมศาสตร์รุ่นไหนหรือปีกไหนก็ตาม ความแตกต่างก็คงอยู่ที่ “แนวทาง” (Approach) ในการศึกษา

ตัวอย่างเช่น ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของวิชาการสายสังคมวิทยา E.Durkheim ได้เริ่มให้ความสนใจกับการศึกษาชุมชนโดยพยายามสกัดคุณลักษณะสำคัญๆ ของความเป็นชุมชนออกมา เช่นความเป็นกลุ่ม (Group ness) การลงมือกระทำการร่วมกัน ฯลฯ และ Durkheim ก็ได้นำเอาประเภทของสายสัมพันธ์สมานฉันท์ของชุมชน (Solidarity) ที่นักศึกษาทั่วไปรู้จักกันดีคือ Mechanical/Organic Solidarity มาจัดแบ่งประเภทของชุมชน เราอาจจะตั้งคำถามต่อไปว่า การแสดงบทบาทของสื่อพื้นบ้านนั้นจะช่วยส่งเสริมสมานฉันท์ของชุมชนแบบไหนได้อย่างไร

ส่วนนักวิชาการที่ต้องไม่ตกสำรวจเมื่อกล่าวถึงเรื่องของการศึกษาชุมชนก็คือ F.Tonnies ผู้ซึ่งได้ทั้งแยกประเภทของชุมชนออกเป็น ๒ แบบแผนใหญ่ ๆ คือ ชุมชนชนบท (Gemeinschaft) และชุมชนเมือง (Gesellschaft) ซึ่ง Tonnies ได้ให้คุณลักษณะ (Attributes) สำคัญของชุมชนสองประเภทนี้ที่มีคุณสมบัติเป็นแบบตรงกันข้าม (Side of dichotomy) ในการศึกษาบริบทชุมชนที่จะใช้ในการทำงานสื่อพื้นบ้านนั้นเราสามารถที่จะนำเอาคุณสมบัติบางประการใช้งานได้ (อ้างใน Day ๒๐๐๖)

๒. การศึกษาบริบทชุมชนกับสื่อพื้นบ้าน ในขณะที่การศึกษาชุมชน/บริบทชุมชนนั้นมีอย่างหลากหลายจากสาขาวิชาการต่าง ๆ และการศึกษาแต่ละครั้งก็ขึ้นอยู่กับว่า ผู้ศึกษานั้นจะนำเอาผลของการศึกษาไปใช้งานอะไร (เป้าหมายของการศึกษา) เช่น ในการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้น เราจะศึกษาบริบทชุมชนในส่วนเลี้ยวที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องของสื่อพื้นบ้านเป็นสำคัญ

๒.๑ ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา นอกเหนือจากความแตกต่างใน 2 ระดับแรกคือ สาขาวิชาและเป้าหมายของการศึกษาบริบทชุมชนแล้ว ปัจจัยถัดมาที่จะกำหนดความแตกต่างของการศึกษาบริบทชุมชนก็คือ สำนักคิด/ทฤษฎีที่เราจะใช้ ตัวอย่างเช่น ถ้าเราเลือกใช้ทฤษฎีจาก 2 สำนัก คือ สำนักหน้าที่นิยม (Functionalism) และสำนักความขัดแย้ง (Conflict Theory) สมมติฐานเบื้องต้น (Basic Assumption) ที่เราจะมีต่อชุมชนก็จะแตกต่างกันไป

หากพิจารณาชุมชนด้วย ทฤษฎีหน้าที่นิยม เราก็จะมองชุมชนเสมือนเป็น “ร่างกาย” ที่มีสุขภาพแข็งแรง เราจะศึกษาว่า “สถาบันต่าง ๆ ของชุมชน” (ซึ่งเป็นเสมือนอวัยวะของร่างกาย) แต่ละสถาบันจะทำหน้าที่อะไรและอย่างไร และในท้ายที่สุดแล้ว “หน้าที่เหล่านั้นต่างรับ/ส่งหรือมีความสัมพันธ์กันอย่างไร”

เมื่อนำมาประยุกต์กับเรื่องสื่อพื้นบ้านเราจะพิจารณาว่าสื่อพื้นบ้านก็เป็น “สถาบันย่อย” อย่างหนึ่งของชุมชนซึ่งจะ ดำรงคงความสำคัญอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า สื่อพื้นบ้านนั้นได้ ทำหน้าที่ต่าง ๆ อย่างหลากหลายต่อชุมชน เช่น เป็นศูนย์รวมจิตใจ ให้ความบันเทิง อบรมบ่มเพาะลูกหลาน ฯลฯ และในเวลาเดียวกัน ก็คงต้องขีดเส้นได้ว่า การที่สื่อพื้นบ้านจะแสดงบทบาทหน้าที่ดังกล่าวมานั้นได้ก็จำเป็นต้องมี เงื่อนไขที่เอื้ออำนวย เช่นเดียวกัน (เช่น จะให้ความบันเทิงได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีรสนิยมความบันเทิงแบบพื้นบ้าน เป็นต้น)

แต่หากเราปรับเปลี่ยนแนวคิดทฤษฎีที่ใช้มาเป็น ทฤษฎีความขัดแย้ง ข้อแตกต่างเบื้องต้นระหว่างทฤษฎีหน้าที่นิยมกับทฤษฎีความขัดแย้งก็คือ ข้อตกลงเบื้องต้นที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน/สถาบันต่าง ๆ ในชุมชนนั้นมีรูปแบบอย่างไรเป็นหลัก: เช่น กลมเกลียวกันดี (Harmony) หรือขัดแย้งกัน (Conflict) ในขณะที่ ทฤษฎีหน้าที่นิยม เห็นว่าโดยพื้นฐานแล้ว ผู้คนในชุมชนจะสมานสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นหลัก หน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจึงเป็นเพียงช่วยธำรงรักษาความกลมเกลียวนั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป แต่ทฤษฎีความขัดแย้ง กลับเห็นว่า ชุมชนนั้นมีความขัดแย้งกันในด้านต่าง ๆ (ผลประโยชน์/ความคิดเห็น/ประวัติศาสตร์) เป็นหลัก แต่เท่าที่ชุมชนยังไม่แตกสลายออกเป็นเสี่ยง ๆ ก็เพราะมีสื่อพื้นบ้านทำหน้าที่เป็น “กาวประสานใจ” (Social cement) เอาไว้

(ในทางปฏิบัติ นักวิจัยอาจจะมิใช่เป็นผู้ที่เลือกทฤษฎีได้ตามอำเภอใจ แต่คงจะต้องนำเอา “สภาพความเป็นจริงของชุมชน” เป็นตัวตั้งมากกว่า)

๒.๒ การเลือกใช้ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ สำหรับการวิเคราะห์ปัญหาของสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นส่วนเลี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น (Local culture) เมื่อมาพบกับวัฒนธรรมจากภายนอก (เช่น ความทันสมัย การสร้างถนนหนทาง สื่อมวลชน ฯลฯ) การพบกันระหว่างสองวัฒนธรรมนี้ หากใช้ทฤษฎี 2 ทฤษฎีที่แตกต่างกันก็จะตีความปรากฏการณ์ต่างกัน

จากภาพ นี้ หากเราใช้ ทฤษฎีการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Domination/Imperialism) มาอธิบายการพบกันระหว่างวัฒนธรรมจากภายนอกกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ภาพที่เราจะได้เห็นก็คือ วัฒนธรรมจากภายนอกจะเข้าแทนที่ กลืนกิน ครอบงำ วัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งจะค่อย ๆ สูญสลายไปในที่สุด

ในทางตรงกันข้าม หากเราใช้ ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical Cultural Study) มาอธิบาย ภาพที่เราเห็นก็จะเปลี่ยนไป เพราะทฤษฎีนี้จะอธิบายว่า การพบกันระหว่าง สองวัฒนธรรมนั้น จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่หลากหลาย range เริ่มตั้งแต่ปลายช่วงหนึ่งอาจจะเป็นการครอบงำ ในขณะที่อีกปลายช่วงหนึ่งเป็นรูปแบบการปฏิเสธและตรงกลางที่อยู่ระหว่าง 2 ช่วงนี้ก็มีรูปแบบของปฏิกิริยาในแบบอื่น ๆ อีกมากมาย (รวมทั้งรูปแบบของพื้นที่บ้านที่เรียกว่า “เข้าศอกออกกว่า” อีกด้วย)

๒.๓) ประโยชน์เชิงทฤษฎีของการศึกษาบริบทชุมชน สำหรับประโยชน์เชิงทฤษฎีของการศึกษาบริบทชุมชนนั้นวางอยู่บนแนวคิดที่ว่า “ตัวบทใดตัวบทหนึ่งจะยังไม่มี ความหมาย/สถานะ ในตัวเอง จนกว่าจะนำไปอ่านอย่างสัมพันธ์กับบริบท” ตัวอย่างเช่น หากถามว่าสื่อวัตถุพื้นบ้านเช่น สมุนไพรนั้น มีความหมายอย่างไร ก็ต้องถามว่า สมุนไพรนั้นไปตกฟากอยู่ในบริบทของสังคมแบบ ไหน หากสมุนไพรไปตกฟากอยู่ในบริบทของการแพทย์พื้นบ้านที่มีหลักปรัชญาว่า “ยาขอ หมอวาน” สมุนไพรก็จะกลายเป็นสื่อแห่งความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันระหว่างหมอกับคนไข้ แต่หากสมุนไพรไปตกฟากอยู่ในบริบทเชิงพาณิชย์ที่มีปรัชญาว่า “ยาซื้อ หมอจ้าง” สมุนไพรก็จะกลายเป็นสินค้าที่มีราคา ค่างวด มีการอวดอ้างสรรพคุณเกินจริง ผู้ขายต้องการแต่จะจำหน่ายสินค้าโดยไม่สนใจความปลอดภัย ของผู้ใช้ เป็นต้น ในกรณีของสถานภาพของสื่อพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน

๒.๔ ประโยชน์เชิงปฏิบัติของการศึกษาบริบทชุมชน ผลหนึ่ง จากการศึกษาบริบทชุมชนอย่างละเอียด โดยเฉพาะการศึกษาการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน จะทำให้เห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ ปัญหาของชุมชนนั้นมีหลายด้านและส่งผลกระทบต่อหลายกลุ่มคน เปรียบเสมือนการ ผูกเงื่อนปมของเชือกที่มีหลายปม ดังนั้น ในการค้นคิดกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน เราจึงไม่อาจ คิดทำกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาได้ทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ การค้นคิดออกแบบกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาชุมชนในโครงการ สพส. จึงมักมีหลากหลายกิจกรรมแต่ทว่าต่างร้อยเชื่อมเป็นขบวนเดียวกันที่เรียกว่า “คาราวานกิจกรรม” ส่วน ที่ผู้ทำงานพัฒนาจะล่วงรู้ว่าควรจะทำกิจกรรมใดบ้างนั้น ก็ใช้ “แผนที่การวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพ ของชุมชน” เป็นตัวต้นแบบ ตัวอย่างเช่น การออกกิจกรรมโครงการสืบสานพิธี “เหยา” ชนเผ่าผู้ไทสถาน สายใยลูกหลาน จ.มุกดาหารดังแสดงในภาพที่ ๑

๓. เกณฑ์ที่จะใช้ศึกษาบริบทชุมชน

ดังที่ได้เกริ่นมาแล้วว่า เป้าหมาย สำนักคิด และวิธีการศึกษาบริบทชุมชนนั้นมิได้มีอย่าง หลากหลาย ในที่นี้จะขอระบุอย่างชัดเจนว่าเป้าหมายของการศึกษาบริบทชุมชนนั้นก็เพื่อเอามาใช้ในการ ทำงานกับสื่อพื้นบ้าน โดยสำนักคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นคอมส่องทางคือ สำนักทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา

เชิงวิพากษ์ ซึ่งจะทำให้เกณฑ์ที่จะใช้ศึกษาบริบทชุมชนน่าจะมีดังนี้ (ทั้งหมดนี้เป็นเพียงร่างทางความคิดของผู้เขียนเท่านั้น และยังรอคอยการพัฒนาปรับปรุงในโอกาสต่อไป)

๓.๑ อายุและการก่อรูปของชุมชน

การตอบคำถามว่าชุมชนที่ศึกษานั้นมีอายุเท่าไรนั้นมีความสำคัญต่อการศึกษาสี่พื้นฐานอย่างมาก เพราะชุมชนที่มีอายุยาวนานซึ่งเปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่ ย่อมจะมีรากแก้วที่แข็งแรง และมีรากฝอยที่แตกแขนงออกไปมาก ซึ่งน่าจะมีความหมายว่า “มีความเข้มแข็งทางชุมชนอยู่มากพอสมควร” (แต่ในอีกความหมายหนึ่ง ชุมชนที่มีอายุอยู่มายาวนานก็อาจจะถึงช่วงเวลาฝุพังได้ นักวิจัยจึงต้องอ่านความหมายแบบทางสองแพร่งให้ดี)

ส่วนการก่อรูปของชุมชน (Community formation) นั้น หมายความว่า ชุมชนนั้นได้ประกอบร่างขึ้นมาได้อย่างไร ซึ่งอาจจะมีหลายแบบแผน เช่น มีต้นตระกูลใหญ่มาก่อกรากเพียงตระกูลเดียว หรือเกิดจากการรวมตัวกันของ 3-4 ตระกูลใหญ่ ๆ ลักษณะของการก่อรูปของชุมชนแบบนี้ น่าจะคาดเดาได้ว่า จะมี “ต้นทุนทางสังคม” (Social capital) คือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติอยู่ค่อนข้างมาก (ดูจากนามสกุลของคนในชุมชนก็พอจะบอกได้)

แต่สำหรับบางชุมชนจะก่อรูปมาจากการอพยพโยกย้ายของผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายแบบร้อยพ่อพันแม่ สำหรับชุมชนแบบนี้ เราน่าจะคาดเดาได้ว่า มีต้นทุนทางสังคมน้อย (เช่น ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ) แต่ในเวลาเดียวกัน นักวิจัยก็ต้องแสวงหาว่า มีอะไรบ้างที่ทำหน้าที่เป็น “กลไกร้อยรัด” (Social cement) ผู้คนที่หลากหลายเหล่านี้ (ซึ่งสี่พื้นฐานก็อาจจะจะเป็นกลไกตัวหนึ่ง)

๓.๒ สภาพพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

การศึกษาสภาพพื้นฐานในทางภูมิศาสตร์ของชุมชนคือการศึกษาสภาพดิน น้ำ ป่า เขา ทะเล ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ของชุมชนข้อมูลในมิตินี้จะนำไปสู่การอธิบายวิถีการดำรงชีวิต การทำมาหากินของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ซึ่งมีนัยยะต่อมาถึงเรื่อง “ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน”

ตัวอย่างเช่นใน “โครงการครัวอ้อมผางสร้างสุข สุขภาพดีวิถีปกาศะญอ” เมื่อสำรวจสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนในครั้งอดีต ก็พบว่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ด้านนิเวศวิทยาอย่างมาก อาหารการกินทั้งหมดของชุมชนหาได้มาจากในป่าที่รอบล้อมหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้จะมีก็แต่เพียง “เกลือ” เท่านั้นที่ชุมชนต้องหาของป่าไปแลกกับหมู่บ้านอื่น ๆ

และสภาพพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ของชุมชนนี้ยังสามารถนำมาอธิบายเชื่อมโยงกับอัตราการย้ายเข้าออกของคนในชุมชน โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาวซึ่งเป็น “ข้อต่อของการขานรับสี่พื้นฐานในอนาคต” เช่น ในชุมชนที่มีพื้นที่ทำกินจำกัด หรือพื้นดินไม่อุดมสมบูรณ์พอที่จะเพิ่มผลผลิตได้ ก็ย่อมเกิดแรงผลักดันให้คนหนุ่มสาวออกไปทำงานทำนอกหมู่บ้านดังเช่นบ้านแถบภาคอีสาน

๓.๓ ลักษณะการเป็นหมู่บ้านเปิด/หมู่บ้านปิด

มิติของการเป็นหมู่บ้านเปิดหรือปิดนั้นมีความสำคัญต่อการทำงานวัฒนธรรมพื้นฐานเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเป็นหลักการทั่วไปที่ว่า หากลักษณะของชุมชนเป็นหมู่บ้านปิด/เป็นชุมชนบท

ที่ปิดตัวต่อการติดต่อกับโลกภายนอก โอกาสที่จะธำรงรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็จะมียู่สูง แต่หากเมื่อใดที่ชุมชนนั้นเปิดตัวต่อโลกภายนอกโอกาสที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะต้องถูกแรงปะทะจากวัฒนธรรมภายนอกก็จะเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนบ้านหาดเจ้าหลาว อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี ที่ธำรงรักษาสี่พันบ้านแห่งตึกของตนมาได้นับเป็นร้อย ๆ ปี อันเนื่องมาจากชุมชนบ้านหาดเจ้าหลาวเป็นชุมชนปิด ไม่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอก แต่เมื่อมีการสร้างถนนไฟฟ้า น้ำประปา เข้าสู่ชุมชนพร้อมกับการพัฒนาบริเวณดังกล่าวให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสภาพของการเป็นชุมชนเปิดดังกล่าวก็ก่อผลกระทบต่อสี่พันบ้านแห่งตึกทันที

๓.๔ อัตลักษณ์ของชุมชน

สำหรับการสำรวจบริบทชุมชนเพื่อเป้าหมายอย่างอื่น ๆ นั้นประเด็นเรื่อง “อัตลักษณ์ของชุมชน” อาจจะไม่ใช่อุปสรรคใหญ่ แต่สำหรับการศึกษาสี่พันบ้านแล้ว ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ชุมชนถือเป็นเรื่องสำคัญระดับคอขาดบาดตายเลย ทั้งนี้ เพราะสี่พันบ้านซึ่งชื่อนามก็บ่งบอกอยู่แล้วว่าเป็น “สี่พันบ้านของใครของมัน ถิ่นใครถิ่นมัน” สี่พันบ้านจึงเป็นเสมือน “เสาธงแห่งอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ” ดังที่ผู้เขียนได้ยินแม่บัวซอน ศิลปินควาซอแห่ง จ.เชียงใหม่เล่าอยู่เสมอว่าถ้าเป็นขอของจังหวัดไหน มักจะใช้เครื่องดนตรีแบบใดเล่น และมักจะนิยมทำนองขอทำนองใด

อัตลักษณ์ของชุมชนนั้นมีต้นกำเนิดความเป็นมาได้จากหลายเบ้าหลอม เบ้าหลอมที่เข้มข้นแต่อาจจะแฝงเร้นที่ผู้เขียนได้พบอยู่บ่อยครั้งมากที่สุดในการทำโครงการร่วมกับ สพส. ก็คือ “อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์” (Ethnic identity) เช่น ความเป็นไทลื้อ เป็นส่วย เป็นไทพวน เป็นไทใหญ่ ฯลฯ

การศึกษาอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น จะต้องดูทั้งทางด้านที่เป็นภววิสัย (Objective dimension) และด้านที่เป็นการรับรู้/อัตวิสัย (Subjective dimension) ตัวอย่างเช่นในขณะที่ความเป็นจริง ชุมชนที่บ้านยางตะพาย จ.พิจิตร นั้นเป็นชาวส่วย ที่อยู่กลางวงของคนไทยภาคกลาง (ด้านภววิสัย) แต่เท่าที่รับรู้ตัวเองของชาวบ้านยางตะพายนั้นมองตนเองอย่างไร เช่นภูมิใจที่เป็นชาวส่วยหรืออับอายขายหน้าที่เป็นชาวส่วย เป็นต้น การรับรู้ในระดับอัตวิสัยนี้จะมาตอบคำถามว่า หน้าตักทางวัฒนธรรมที่มีอยู่นั้นจะกลายมาเป็น “ต้นตอ” หรือกลายมาเป็น “หนี้สิน” กันแน่ และการรับรู้อัตลักษณ์ของชุมชนนั้นก็เกี่ยวโยงกับเรื่องของสี่พันบ้านซึ่งมีสถานะเป็นเสมือน “เสาธง” ของอัตลักษณ์ชุมชน (เช่น ถ้าเป็นชาวส่วย ก็รู้ได้ทันทีเมื่อออกทำไร่ตัดไม้แบบส่วย)

๓.๕ ระบบเครือญาติและการแต่งงาน

ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วในหัวข้อ “อายุและการก่อรูปของชุมชน” ว่า ชุมชนได้ใช้ “ต้นตอทางสังคม” แบบใดมาประกอบคนหลายคน หลาย ๆ กลุ่มเข้าเป็นชุมชนเดียวกัน และต้นตอที่มีความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติก็คือ “ความเป็นเครือญาติกัน”

การศึกษาสายเครือญาติวงศ์ตระกูลนั้น ถือเป็นวิธีวิทยาหลักของนักมานุษยวิทยาเลยก็ว่าได้ที่จะทำแผนผังวงศ์วานเครือหรือสาแหรกของสายตระกูล เพื่อทำความเข้าใจกับ “การรวมกลุ่ม” (group ness) การร่วมแรงร่วมใจกันในการใช้ทรัพยากร การใช้แรงงาน การแบ่งปัน

ผลประโยชน์ การเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน รวมทั้งกำหนด “วิธีการจัดการกับความขัดแย้ง” ด้วย (Conflict resolution) ตัวอย่าง เช่น สมสุขพบว่า ในชุมชนทุ่งขวางนั้น การทวงหนี้ของคนในชุมชนมักจะเป็นไปอย่างไม่จริงจังเพราะ “เป็นญาติพี่น้องกันทั้งนั้น ถ้าลูบหน้าก็ต้องปะจมูก” เป็นต้น

ในการศึกษาเรื่องระบบเครือญาตินั้น นอกจากจะดูว่า ใครเป็นลูกหลานพี่น้องใครแล้ว ก็อาจจะศึกษา “แบบแผนของการแต่งงาน” ของคนในชุมชน เช่น มักจะแต่งงานกันเองภายในชุมชน หรือมักจะแต่งงานกับคนภายนอก ซึ่งจะช่วยอธิบายการรักษาหรือการขยายขอบเขตของความเป็นเครือญาติในชุมชน

๓.๖ ระบบการปกครองและบทบาทของผู้นำ

นี่เป็น “มิติด้านการเมือง” ของชุมชน ซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากมิติด้านการเมืองของสังคม เนื่องจากในชุมชนมักจะมี “กลไกการปกครองและมีผู้นำอยู่หลายประเภท” เช่น มีทั้งผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน มีผู้เฒ่าผู้แก่/ผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพ มีทั้งพระภิกษุสงฆ์ ราษฎรชาวบ้าน ช่างพื้นบ้าน ฯลฯ ซึ่งหน่วยการศึกษาที่จะทำให้มองเห็นผู้นำและกลไกการปกครองของชุมชนได้ดีที่สุดก็คือ ช่วงเวลาของการเกิดความขัดแย้งในชุมชนซึ่งจะเห็นบทบาทที่ชัดเจนและโดดเด่นของผู้นำ

อนึ่งจากประสบการณ์ของผู้เขียนเองได้พิสูจน์ว่า ถึงแม้ข้อเท็จจริงที่ว่า ชุมชนที่เข้มแข็งนั้นมักจะมี “ระบบของผู้นำที่ดี/เก่ง/เข้มแข็ง” แต่ทว่าก็ยังมิชุมชนบางแห่งที่สามารถเข้มแข็งได้โดยปราศจากระบบดังกล่าวของผู้นำ ดังตัวอย่างชุมชนทุ่งขวางในงานวิจัยของสมสุขที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

๓.๗ มิติด้านจิตวิญญาณ/ความเชื่อของชุมชน

นอกจากมิติด้านที่มองเห็นได้ของชุมชน คือมิติตระกูลกิจการทำมาหากินและมิติด้านปกครองการอยู่ร่วมกันแล้ว ในชุมชนมนุษย์ทุกแห่งก็ยังมี “มิติตามองไม่เห็น” (Invisible part) แต่ทว่ามี ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชุมชน คือมิติด้านความเชื่อ/จิตวิญญาณ ของชุมชน ซึ่งมักจะทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน

แม้ว่ามิติตามองไม่เห็นและจิตวิญญาณของชุมชนจะเป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นไม่ได้ เพราะมีลักษณะเป็นนามธรรม แต่ทว่ามิตินี้ก็จะมี “ลักษณะรูปธรรม” มารองรับ เช่น ศาลเจ้า ร้างทรงเครื่องเช่นสังเวद्यต่างๆรวมทั้งสี่พันบ้านด้วย เช่น ที่ชุมชนบ้านหาดเจ้าหลาวนั้น เนื่องจากเจ้าพ่อเขาหัวแหลมที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่พักทางใจของชุมชนชาวประมงในบ้านนั้น มีความโปรดปรานสี่พันบ้านแห่งตึกเป็นอย่างมากยิ่งถึงระดับที่ว่า เมื่อชาวบ้านไม่จัดหาธำรงตึกไปเล่นถวายเป็นนหรือในงานไหว้ศาลเจ้าประจำปี เจ้าพ่อจะพิโรธและสื่อสารมาให้ชาวบ้านรับรู้ด้วยเหตุนี้ ลมหายใจของสี่พันตึกจึงยังคงยืนยาวต่อมา (สนใจโปรดอ่านกาญจนาและสุชาติ, อ่างแล้ว, ๒๕๔๙)

สำหรับการวิเคราะห์สี่พันบ้านก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากสี่พันบ้านทุกชนิดมีลักษณะที่แตกต่างจากสี่พันสมัยใหม่ กล่าวคือ ไม่ว่าจะป็นสี่พันพิธีกรรม สี่พันการแสดง สี่พันกิจกรรม ฯลฯ ส่วนใหญ่แล้วมักจะมีรากเหง้าความเป็นมาจากระบบความเชื่อเป็นปฐม ดังนั้นสี่พันบ้านทุกชนิดจึงต้องมี “ครู ครูหมอ มีตายาย มีเทพ มี...” ที่เป็นจิตวิญญาณของสี่พันบ้านนั้น

ในการวิเคราะห์มิติด้านจิตวิญญาณ/ระบบความเชื่อของชุมชนนั้นนอกจากจะศึกษาว่า มีระบบความเชื่ออะไรบ้างแล้ว ก็จะต้องศึกษา “บทบาทหน้าที่ของมิติด้านจิตวิญญาณ/ความเชื่อ” นั้นไปด้วย ตามหลักการที่ว่า สถาบัน/ส่วนเสี้ยวย่อยๆ ทุกอย่างจะดำรงคงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีบทบาทหน้าที่ต่อส่วนรวมทั้งสิ้น และบทบาทหน้าที่นี้จะมีลักษณะ “พลวัต” คือปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นจริงของชุมชน ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง “เจ้าแม่เกาะจิก : ระบบความเชื่อในชุมชนประมง” ของปรารณา ที่ศึกษาในพื้นที่เกาะจิก จ.ตราด และได้พบว่าระบบความเชื่อเรื่องเจ้าแม่เกาะจิกนั้นมีบทบาทหน้าที่แบบรอบตัวเริ่มตั้งแต่ทำหน้าที่เป็น “เจ้าที่เจ้าทาง เป็นเจ้าของแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ทไหน้าที่เป็นหลักประกันทางใจและให้ความปกป้องคุ้มครองกับสร้างสมานฉันท์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งยังควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างเพศและความแตกต่างระหว่างชนชั้นไม่ให้เกิดความรู้สึกเหลื่อมล้ำหรือเอาเปรียบกันมากเกินไป เป็นต้น

๓.๘ การศึกษาบริบทการสื่อสารของชุมชน

มีข้อน่าสังเกตว่า ในงานศึกษาชุมชนสาขาวิชาอื่นๆ นอกเหนือจากสาขานิเทศศาสตร์แล้ว มักจะมองข้ามการสำรวจบริบททางสื่อสารของชุมชน ทั้งๆที่ผู้เขียนมีความเห็นว่า บริบททางสื่อสารของชุมชนนั้นเป็นเสมือนยาดำ (หรือเส้นใยประสาท) ที่สอดแทรกอยู่ในทุกกิจกรรมและทุกปริมณฑลของชุมชน และบริบทด้านหารสื่อสารนี้ก็อาจถือได้ว่าเป็น “มิติด้านวัฒนธรรมมิติหนึ่ง” ด้วย

นอกจากจะถุกมองข้ามในการสำรวจชุมชนแล้ว หากเป็นนักนิเทศศาสตร์ยุคใหม่ที่เข้าไปศึกษาชุมชนก็มักจะจำกัดขอบเขตการศึกษาการสื่อสารของชุมชนอยู่ในแต่ “สื่อสมัยใหม่” เท่านั้น ที่อ่านหนังสือพิมพ์ หอกระจายข่าว วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ตตำบล ฯลฯ ทั้งๆที่ความจริงแล้วระบบการสื่อสารของชุมชนนั้นมีหลายระดับ หลายพื้นที่หลายช่องทาง/วาระโอกาส

ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอเสนอให้มีการขยายขอบเขตของการศึกษาการสื่อสารชุมชนออกไปให้กว้างขวางในทุกระดับและทุกประเภทตั้งแต่การสื่อสารภายในตนเองจนถึงการสื่อสารมวลชน ทั้งการสื่อสารระดับบุคคล ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม ชุมชน กับบุคคลภายนอก ฯลฯ และหากใช้การถ่ายภาพมุมกว้างดังกล่าวแล้ว เราก็จะพบว่า บรรดาร้านชา วัด บ่อน้ำ ร้านทำผม ศาลากลางหมู่บ้าน ลานวัด สนามชนไก่ สนามเล่นฟุตบอล ช่าง ๗ตู้โทรศัพท์ ร้านกาแฟ ตลาด ฯลฯ ล้วนแล้วเป็น “แหล่งกำเนิดของการสื่อสารชุมชนทั้งสิ้น” (โปรดอ่าน กาญจนา, “แบบเรียนเบื้องต้น” ในปฐมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, สพส.๒๕๔๙)

๔. ความรู้เกี่ยวกับเครื่องสักการบูชา

เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย

เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยนั้น ชาวพุทธไทยเราทั้งหลาย นิยมนำมาบูชาเป็นประจำเสมอในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งงานมงคลและงานอวมงคลมี ๓ อย่าง คือ

- ๑ . รูป
๒. เทียน
๓. ดอกไม้

๑. รูปสำหรับบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

รูปนั้น สำหรับบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นิยมจุดบูชาครั้งละ ๓ ดอก เป็นอย่างน้อย โดยมีความมุ่งหมายว่า พระองค์ทรงมีพระคุณเป็นอันมาก ยากที่จะพรรณนาให้ล้นสุดได้ แต่เมื่อประมวลกล่าวเฉพาะพระคุณที่เป็นใหญ่เป็นประธานแห่งพระคุณทั้งปวง สรุปได้ ๓ ประการคือ :-

- ๑) พระปัญญาธิคุณ
- ๒) พระบริสุทธิคุณ
- ๓) พระมหากษัตริย์คุณ

รูปทั้ง ๓ ดอกนั้น สำหรับจุดเพื่อบูชาพระพุทธรูปทั้ง ๓ ประการนี้ แต่บางท่านก็อธิบายความมุ่งหมายแตกต่างออกไปว่ารูป ๓ ดอกนั้น เพื่อบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๓ ประเภท คือ :-

- ๑) อดีตสัมพุทธะ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต
- ๒) ปัจจุบันสัมพุทธะ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบัน
- ๓) อนาคตสัมพุทธะ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคต

รูป สำหรับจุดบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นิยมใช้รูปมีกลิ่นหอม โดยมีความมุ่งหมายว่า ธรรมดากลิ่นรูปนี้เป็นกลิ่นหอมที่อศจรรยกว่ากลิ่นหอมต่าง ๆ ที่ชาวโลกนิยมใช้กัน กลิ่นหอมที่ชาวโลกนิยมใช้กันอยู่ทุกชนิด เมื่อบุคคลได้สูดดมกลิ่นแล้วเป็นเหตุทำให้กิเลสฟูตัวขึ้น จิตใจฟุ้งซ่าน ไม่สงบ ส่วนกลิ่นหอมของรูปนั้น เมื่อบุคคลได้สูดดมกลิ่นแล้วเป็นเหตุทำให้กิเลสยุบตัวลง รูปนั้นแม้จะถูกไฟไหม้หมดไปแล้ว แต่กลิ่นหอมของรูปก็ยังมีหอมหวลอบอวลอยู่ในบริเวณนั้นได้เป็นเวลานาน ฉันทิ พระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นที่ซาบซึ่งเข้าถึงจิตใจของบุคคลทั้งหลาย โดยที่ สุด แม้แต่มหาโจร เช่น อกุสิมาล เป็นต้น ย่อมทำให้ผู้นั้นมีจิตใจสงบระงับจากการทำความชั่ว หันหน้าเข้าสู่ความดี และแม้พระพุทธเจ้าจะได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ตาม แต่พระพุทธคุณก็ยังปรากฏซาบซึ่งตรึงอยู่กับจิตใจของชาวพุทธทั้งหลายตลอดมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ฉันทิ

๒. เทียนสำหรับบูชาพระธรรม

เทียนนั้น สำหรับบูชาพระธรรม นิยมจุดบูชาครั้งละ ๒ เล่ม โดยมีความมุ่งหมายว่า พระศาสนธรรมคำสั่งสอน ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแยกออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้ในคำว่า " ธม. โม พุพพิโธ " แปลว่า "พระธรรม มี ๒ อย่าง" คือ :-

- ๑) พระวินัย สำหรับฝึกหัดกาย และวาจา ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
- ๒) พระธรรม สำหรับอบรมจิตใจ ให้สงบระงับจากความชั่วทุกประการ

เทียนที่นิยมจุดบูชาครั้งละ ๒ เล่ม ก็เพื่อบูชาพระวินัยเล่ม ๑ และบูชาพระธรรม อีกเล่ม ๑

- เทียน สำหรับบูชาพระธรรมนั้น นิยมใช้เทียนขนาดใหญ่พอสมควรแก่เชิงเทียน ความนิยมใช้เทียนจุดบูชาพระธรรมนั้น มีความมุ่งหมายว่า ธรรมดาเทียนนี้บุคคลจุดขึ้น ณ สถานที่ใด ย่อมกำจัดความมืดในสถานที่นั้น ให้หายหมดไป ทำให้เกิดแสงสว่างขึ้น ณ ที่แห่งนั้น ฉันทิ

- พระศาสนธรรมคำสั่งสอน ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บุคคลใดมาศึกษาอบรมเกิดความรู้ความเข้าใจขึ้นแล้ว ย่อมกำจัดความมืด คือ โมหะ ความโง่เขลาเบาปัญญาในจิตใจของบุคคลนั้น ให้หายหมดไป ทำให้เกิดแสงสว่าง คือ ปัญญาเกิดขึ้นในจิตใจของตน ฉันทิ

๓. ดอกไม้สำหรับบูชาพระสงฆ์

ดอกไม้สำหรับบูชาพระสงฆ์นั้น มีความมุ่งหมายว่า ธรรมดาดอกไม้นานาพันธุ์ เมื่อยังอยู่ ณ สถานที่เกิดของมัน ก็ย่อมมีความสวยงามตามสมควรแก่สภาพของพันธุ์ไม้นั้น ๆ ครั้นบุคคลเราเก็บดอกไม้นานาพันธุ์ เหล่านี้มากองรวมกันไว้โดยมิได้จัดสรร ย่อมหาความเป็นระเบียบมิได้ ย่อมไม่สวยงาม ไม่น่าดู ไม่น่าชม ต่อเมื่อนายมาลาการ คือ ช่างดอกไม้ผู้ฉลาด มาจัดสรรดอกไม้เหล่านั้น โดยจัดแจกันหรือจัดใส่พานประดับให้เข้าระเบียบแล้ว ย่อมเป็นระเบียบเรียบร้อยเกิดความสวยงามน่าดู น่าชม ฉะนั้นใด บรรดาพระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายสมัยเมื่อยังเป็นคฤหัสถ์อยู่ บ้านเรือนของตน ๆ ย่อมมีกิริยามารยาททางกาย ทางวาจา และจิตใจ เรียบร้อยตามสมควรแก่ภูมิชั้นแห่งตระกูลของตน ๆ หยาบบ้าง ปานกลางบ้าง ละเอียดบ้าง ครั้นคฤหัสถ์เหล่านั้น ซึ่งต่างชาติกัน ต่างตระกูลกันมีนิสัยอัธยาศัยต่าง ๆ กัน มีศรัทธาเลื่อมใสเข้ามาบวชอยู่ร่วมกัน ถ้าไม่มีระเบียบปฏิบัติเป็นแบบแผนเดียวกัน พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็จะหาความเป็นระเบียบมิได้ ย่อมไม่เป็นที่ตั้ง แห่งความศรัทธาเลื่อมใสของผู้ได้ประสบพบเห็น ครั้นเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เปรียบเสมือนนายมาลาการผู้ฉลาด ได้ทรงวางพระธรรมวินัยไว้เป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติ จัดพระสงฆ์สาวกเหล่านั้น ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในระเบียบเดียวกัน จึงเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยน่าเคารพน่าสักการบูชา ฉะนั้น หนึ่ง ดอกไม้สำหรับใช้บูชาพระสงฆ์ นิยมใช้ดอกไม้ที่เพียบพร้อมด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

- ๑) มีสีสวย
- ๒) มีกลิ่นหอม
- ๓) กำลังสดชื่น

ดอกไม้ที่บูชาพระ นั้น นิยมจัดเปลี่ยนให้สดอยู่เสมอ อันเป็นนิมิตหมายแห่งความสดชื่น ความรุ่งเรือง ไม่นิยมปล่อยให้เหี่ยวแห้งเป็นนิมิต หมายถึงความหดหู่ใจ ความเสื่อมโทรม เป็นต้น

-บุคคลผู้บูชาพระด้วยดอกไม้ที่มีสีสวย แต่ไม่มีกลิ่นหอม เช่น บูชาพระด้วยดอกไม้พลาสติก หรือ ดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น ต่อไปในภายหน้า บุคคลผู้นั้นจะได้อะไร ๆ ก็ล้วนแต่มีรูปร่างลักษณะดี มีรูปสวย แต่คุณภาพไม่ดีดังคำพังเพยว่า " สวยแต่รูป แต่จูบไม่หอม "

-บุคคลผู้บูชาพระด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอม แต่มีสีไม่สวย ต่อไปในภายหน้า บุคคลผู้นั้นจะได้อะไร ๆ ก็ล้วนแต่มีคุณภาพดี แต่มีรูปร่างลักษณะไม่สวย ไม่งดงาม ดังคำพังเพย " ถึงรูปชั่วตัวดำ แต่น้ำใจดี "

-บุคคลผู้บูชาพระด้วยดอกไม้กำลังสดชื่น ต่อไปในภายหน้า บุคคลผู้นั้นจะได้อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เป็นของใหม่ ๆ ไม่ต้องใช้ของที่เขาใช้แล้ว เป็นมือหนึ่ง ไม่ต้องเป็นมือสองรองใคร ดังตัวอย่างเช่น ชูชกมีอายุแก่คราวปู่ได้นางอมิตตดา ซึ่งเป็นสาวแรกรุ่งคราวลูกหลานเป็นภรรยา เพราะอานิสงส์ที่ชูชกได้เคยบูชาพระด้วยดอกบัวตูมที่กำลังสดชื่น ฉะนั้น

สถานที่ตั้งบูชาพระรัตนตรัย

การจัดสถานที่บูชาพระรัตนตรัยนั้น นิยมตั้งหันหน้าพระพุทธรูปไปทางทิศตะวันออก เพราะเป็นทิศที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นทิศแห่งความสำเร็จ

ความประสงค์ ถ้าสถานที่ไม่อำนวย ก็นิยมตั้งหันหน้าไปทางทิศเหนือ ถ้าสถานที่ไม่อำนวยก็นิยม ตั้งหันหน้าไปทางทิศใต้ ทิศใดทิศหนึ่ง ในบรรดาทิศทั้ง ๓ นี้ แต่ไม่นิยมจัดตั้งที่บูชาพระ ให้หันหน้าไปทางทิศตะวันตก เพราะถือกันว่า เป็นทิศตรงกันข้ามกับทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศแห่งความสำเร็จความประสงค์ ทิศตะวันตกจึงเป็นทิศแห่งความไม่สำเร็จความประสงค์ เป็นทิศอัสดงคตแห่งพระอาทิตย์ เป็นทิศแห่งความดับ เป็นทิศแห่งความเสื่อม ซึ่งเป็นนิมิตหมายแห่งความไม่เจริญ ไม่รุ่งเรือง

สถานที่บูชาพระนั้น นิยมจัดตั้งไว้ทางด้านหัวนอนและจัดให้อยู่ ณ ที่สูงพอสมควร หรือนิยมจัดตั้งไว้ ณ ห้องใดห้องหนึ่งเป็นพิเศษ นิยมเรียกว่า " ห้องพระ " ซึ่งเป็นสถานที่อันเป็นที่เคารพ โดยเฉพาะทุกคนที่เข้าไป ณ สถานที่นั้น สมควรแสดงความเคารพทุกครั้งทีเข้าไป สถานที่บูชาพระนั้น นิยมจัดตั้งไว้ ณ ที่มั่นคง เมื่อคนเดินผ่านไปมา ไม่เกิดความสั่นสะเทือน ไม่โยกโคลง ไม่สั่นคลอน นิยมถือกันสืบมาว่า ถ้าบ้านใด ที่บูชาพระไม่มั่นคง สั่นคลอน โยกโคลง พระพุทธรูปต้องสั่นสะเทือนอยู่เป็นนิตย์ คนในบ้านนั้นจะหาความสงบสุขได้ยาก มักจะเกิดความระส่ำระสาย เตื่อร้อนอยู่รำไป (พระธรรมวโรดม :๒๕๓๙)

เครื่องสักการบูชาของชาวล้านนา มีสิ่งของหลัก คือ ข้าวตอก ดอกไม้ และรูปเทียน เครื่องสักการะดังกล่าวนี้อาจใช้บูชาบุคคลที่ควรแก่การบูชา รวมไปถึง ผี เทวดา เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ ในฐานะที่ชาวล้านนานับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ก็ได้ใช้เครื่องสักการบูชาเหล่านี้สำหรับบูชาพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ดังปรากฏคำไหว้ขอมาแกว้ทั้งสาม (พระรัตนตรัย) ตอนหนึ่งว่า เครื่องสักการบูชาของชาวล้านนา มีสิ่งของหลัก คือ ข้าวตอก ดอกไม้ และรูปเทียน เครื่องสักการะดังกล่าวนี้อาจใช้บูชาบุคคลที่ควรแก่การบูชา รวมไปถึง ผี เทวดา เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ ในฐานะที่ชาวล้านนานับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ก็ได้ใช้เครื่องสักการบูชาเหล่านี้สำหรับบูชาพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ดังปรากฏคำไหว้ขอมาแกว้ทั้งสาม (พระรัตนตรัย) ตอนหนึ่งว่า

"บัดนี้ ผู้ข้าทั้งหลาย ก็ตกแต่งแปลงพร้อม น้อมนำมายัง อัครศิโรราบุพผา ลานชาวดวงดอก ข้าวตอก ดอกไม้ ลำเทียนมวลงมาก ปฐมวิภาคเบื้องต้นหนที จักขอบูชายังพระธัมม์หอมริน นับได้แปดหมื่นสี่พันชั้น ส่วนตติยภคณทวิภาค ผู้ข้าหากบูชายังพระสังฆะเจ้า อันมีสี่ลโลบเส้า เรื่องงาม" เรื่องของเครื่องสักการบูชา มีผู้รู้ได้ตีความหมายเชิงสัญลักษณ์อีกทั้งยังมีรายละเอียดที่น่าสนใจไว้ว่า

ข้าวตอก หรือที่ภาษาบาลีว่า "ลาชา" เป็นเครื่องบูชาพระพุทธรูป ด้วยคุณสมบัติที่เปรียบได้กับคุณของพระพุทธรูปเจ้าสามประการ คือ

๑. ขณะที่คว่ำ มีลักษณะแตกกระจายออกเป็นดอก เปรียบเสมือนความแตกฉานของพระปัญญาธิคุณ
๒. มีสีขาวบริสุทธิ์ เปรียบดังพระวิสุทธิคุณ
๓. มีลักษณะเบ่งบานดุจดั่งพระเมตตาที่เบ่งบานงดงามอยู่เต็มน้ำพระทัย เปรียบได้กับพระมหากรุณาธิคุณ

ดอกไม้ เป็นเครื่องบูชาพระสงฆ์ เพราะดอกไม้มีหลากชนิด มีสีต่างกัน ก้านใบ เมื่อเก็บมารวมอยู่ในที่เดียวกัน เสมือนพระสงฆ์แต่ละรูปมาจากที่ต่างกัน เมื่อมาบวชเป็นพระสงฆ์ในศาสนาถือปฏิบัติในพระวินัยเดียวกันก็ย่อมงดงามเป็นหนึ่งเดียวสำหรับการเก็บดอกไม้ นั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ก็มีคำ

บอกกล่าวในการเก็บดอกไม้ไปบูชาพระ ซึ่งมีลักษณะเป็นคำอัญเชิญดอกไม้ด้วยถือว่าเป็นสิ่งสวยงาม มีกลิ่นหอม มีความบริสุทธิ์ควรค่าแก่การบูชาพระ และยังถือว่าดอกไม้เป็นสิ่งมีชีวิตที่พึงได้รับอานิสงส์จากการอุทิศตนถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อให้ได้ถึงซึ่งนิพพาน จึงได้มีคำกล่าวที่ไพเราะอ่อนหวาน และเต็มไปด้วยความรู้สึกแห่งกตัญญูตาธรรม ดังสำนวนตัวอย่างต่อไปนี้

ลำเทียน หรือที่ภาษาบาลีว่า "อัคคีธูปะ" โดยที่ อัคคี หมายถึง เทียนขี้ผึ้งที่สามารถจุดให้เกิดแสงสว่างได้ ธูปะ หมายถึงธูป ที่ชาวล้านนาเรียกว่า "เทียนแล้" ซึ่งเทียนแล้นี้ ชาวล้านนาไม่นิยมนำมาจุดไฟแต่มีไว้เป็นเพียงเครื่องสักการะเท่านั้น

ในการบูชา มักมีคำกล่าวให้เห็นถึงลักษณะการบูชาว่า "จี เจาะ แหมะ" ซึ่ง "จี" คือ การจุดเทียน เมื่อเทียนติดไฟแล้ว จะรวมข้าวตอก ดอกไม้ ลำเทียนใส่ในมือ แล้วประนมมือขึ้น "เจาะ" คือ จรดปลายนิ้วหัวแม่มือเหนือระหว่างคิ้ว เพื่ออธิษฐาน จากนั้น วางเครื่องสักการะอื่นๆ ลงบนพื้นที่เหมาะสม หรือเหมาะสม ส่วนเทียน จะนำไป "แหมะ" คือ ติดส่วนโคนของเทียนกับแท่นบูชา เนื่องจากเทียนในสมัยโบราณเป็นเทียนที่พ้นจากขี้ผึ้งบริสุทธิ์ จึงอ่อนตัวติดกับแท่นบูชาได้ง่ายโดยไม่ต้องลนไฟก่อนติดเหมือนเทียนที่มาจากการหล่อในปัจจุบัน

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ การฟื้นฟู สืบทอดวิถีทำและการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น การสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์รักษาคุณค่าของวัฒนธรรมและสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบเฉพาะเจาะจง แบ่งเป็นประชากรและกลุ่มตัวอย่างแยกตามกิจกรรม ดังนี้

๑. การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรม ของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ มีเป้าหมายคือ นักวิชาการวัฒนธรรม สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด จำนวน ๖ คน กับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ๖ คน
๒. การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องสักการะอีสานโบราณ และบริบทชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ เป้าหมายคือ พระภิกษุ ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น
๓. การสร้างจิตสำนึกและการสืบทอดการทำเครื่องสักการะอีสานโบราณ กลุ่มเป้าหมายดังนี้
 - ๑) กำนันและผู้ใหญ่บ้านตำบลปลาข้าว ๔ คน
 - ๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ ๑๕ คน
 - ๓) ผู้บริหารโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง
 - ๔) ครูโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง ๔ คน
 - ๕) เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัยและวัดนิมพลี ๒ รูป
 - ๖) นายกองค้การบริหารส่วนตำบลปลาข้าว ๑ คน
 - ๗) กลุ่มเยาวชนในตำบลปลาข้าว ๓๐ คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

๑. การสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาถึงบริบทชุมชน และสื่อพื้นบ้าน แนวทางอนุรักษ์ และผลการดำเนินงานโดยสัมภาษณ์กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น พระภิกษุ และผู้นำชุมชน
๒. การประชุมกลุ่ม เพื่อประชุมการทำงานร่วมกันระหว่าง สภาวัฒนธรรมกับ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อวางแผนการทำงาน
๓. การศึกษาเอกสาร เพื่อศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณและข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ จากอดีตถึงปัจจุบัน

๔. เวทีเสวนา เพื่อระดมการมีส่วนร่วมจากชุมชน ทั้งการสืบค้น การสืบทอด โดยจัดเวทีกิจกรรมจัดฐานการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการสืบค้นข้อมูล ในวันจันทร์ที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑ ณ วัดศรีโพธิ์ชัย ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ มุ่งเป้าหมายไปที่ กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น และเด็กเยาวชน จากโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง

๕. เวทีการจัดแสดง เพื่อให้จัดแสดงงาน ซึ่งจะจัดในงานประเพณีสำคัญของจังหวัดอำนาจเจริญ คืองานสืบสานประเพณีบุญคุณลานจังหวัดอำนาจเจริญเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๕๑ และงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ โดยการมีส่วนร่วมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ สภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ กลุ่มเยาวชนตำบลปลาข้าวและประชาชนในจังหวัดอำนาจเจริญ

ขั้นตอนการวิจัย

๑. การประชุมกลุ่ม สภาวัฒนธรรมจังหวัด และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อจัดแบ่งหน้าที่และการทำความเข้าใจร่วมกัน โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการกำหนดหัวข้อในการวิจัย การวางแผนการดำเนินงาน การใช้เครื่องมือในการวิจัย

๒. การศึกษาบริบทชุมชนตำบลปลาข้าว และ เครื่องสักการะอีสานโบราณ โดยการสำรวจทัศนคติและแนวทางการสืบทอด โดยใช้แบบสัมภาษณ์

๓. ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร เพื่อให้ทราบสื่อพื้นบ้าน เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ

๔. การจัดเวทีเสวนา เพื่อเน้นการมีส่วนร่วมในชุมชนและการฝึกอบรม เยาวชน จากโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ และโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง จำนวน ๓๐ คน โดยปราชญ์ชุมชนจำนวน ๑๕ คน ณ ศาลาการเปรียญ วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

๕. การจัดแสดงงาน โดยนำสื่อพื้นบ้าน เครื่องสักการะ โยกใช้ที่อื่น เพื่อประชาสัมพันธ์และสร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชนตำบลปลาข้าว ซึ่งนำมาจัดแสดงในงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมืองเป็นงานประจำปี ของจังหวัดอำนาจเจริญ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้หลักการศึกษาวิจัยและทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม คือ รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษาสื่อพื้นบ้าน

๑) รู้จัก : การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพื้นบ้าน

๒) รู้ใจ : การวิเคราะห์ต้นไม้มุ่งคุณค่า ของสื่อพื้นบ้าน

๓) รู้ใช้ : การวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน

๔) รู้รักษา : กระบวนการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน นำข้อมูลมาตีความ ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

(Content Analysis) และตีความและสร้างข้อสรุปจากข้อมูล

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ คณะผู้วิจัย ได้ทำการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การจัดเวทีชุมชนและการจดบันทึก คณะผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัย ตามลำดับดังนี้

๑. ผลการวิจัย
๒. ข้อเสนอ
๓. ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัย แบ่งเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ บริบทชุมชนบ้านปลาข้าว

ตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม

๒.๑ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด

อำนาจเจริญกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

๒.๒ การฟื้นฟู สืบทอวิถีทำและการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงาน

ประเพณีท้องถิ่น

๒.๓ การอนุรักษ์ รักษาคุณค่าของวัฒนธรรมและสร้างความภาคภูมิใจใน

ท้องถิ่นของเยาวชน และประชาชน

ตอนที่ ๑ บริบทชุมชนบ้านปลาข้าว

๑. การก่อรูปของชุมชน

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่ตั้งมานาน เป็นหลักแหล่งของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายตระกูลขึ้นตรงต่อการปกครองของรัฐเจนละ โดยตระกูลเสนะ หรือจิตรเสน หรือมเหศวรวัฒน์ มีอำนาจการปกครองสมัยนั้น ดั้งมีหลักฐานของความเป็นบ้านที่อยู่ของคนโบราณที่ ขุดพบตามทุ่งนาได้แก่ ไห ถ้วยชาม กล้องสุบยา แต่มีเรื่องเล่าสืบกันมาพบว่าบรรพบุรุษของบ้านปลาข้าว มาจากหนองบัวลำภู เป็นชนเผ่าผู้ไท บ้านปลาข้าวมีคนพื้นถิ่นอาศัยอยู่แล้วต่อมามีคนต่างถิ่นเข้ามาตั้ง หลักแหล่งหลังกรุงศรีอยุธยาแตก เมื่อ พ.ศ.๒๓๑๐ ได้เกิดความขัดแย้งทางราชสำนักเวียงจันทน์ ทำให้พระวอพาผู้คนหนีจากเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ.๒๓๑๑ (ต้นกรุงธนบุรี) ลงไปฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในดินแดนอีสานถึง

หนองบัวลำภู (จังหวัดหนองบัวลำภูปัจจุบัน) แต่ยังคงติดตามปราบปรามเลยหนีลงไปทางแม่น้ำโขงผ่านบริเวณจังหวัดอำนาจเจริญจนถึงเมืองจำปาสัก

ต่อมาพระเจ้าตากแห่งกรุงธนบุรี โปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรีต่อมาคือรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ยกไปตีเมืองเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ แล้วอัญเชิญพระแก้วมรกตไปไว้ที่กรุงธนบุรี คราวนี้เองที่เจ้าพระยาจักรีให้คนไปเกลี้ยกล่อมคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เป็นชาวเมืองเซโปน (ตะโปน) และเมืองใกล้เคียงทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในลาวให้อพยพไปตั้งบ้านเรือนที่ฝั่งขวา บริเวณที่เป็นดงบังอี่และพื้นที่ใกล้เคียงจนถึงอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหารต่อเนื่องไปจนถึงบ้านก่าปี จังหวัดอำนาจเจริญ (ปัจจุบันคือบ้านถุ้งอู๊ดม ตำบลลือ อำเภอมุกดาหาร เดิมขึ้นกับอำเภอพนา)

คนกลุ่มที่แยกตัวมาตั้งบ้านปลาเค้า คือกลุ่มที่มาจากบ้านก่าปี ซึ่งมาจากหนองบัวลำภูพร้อมกับพระวอ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๑ ซึ่งยังไม่เดินทางไปกับพระวอแต่ยังอยู่กับชาวเมืองเซโปนจนกระทั่งเจ้าพระยาจักรีเกลี้ยกล่อมให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง กลุ่มคนที่มาตั้งบ้านปลาเค้าร่วมกับคนพื้นถิ่นคือ ครูบาแก้วและครูบาสีโท (ครูบา หมายถึงปราชญ์โบราณ ผู้มีความรู้ความสามารถ) เป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท หลังจากนั้นมีการสืบสานวัฒนธรรมมาพร้อมคนพื้นถิ่นจนกระทั่งปัจจุบัน (อุทัย บางเหลื่อ, ๒๕๕๑: ๘)

สำหรับประวัติชื่อบ้านปลาเค้า มีอยู่ว่าเมื่อประมาณ ๑๕๐ - ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีนายพรานเกิน กับนายพรานสีโท พร้อมลูกน้องอพยพครอบครัวจากหนองบัวลำภู เดินทางมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านขามเฒ่า อำเภอพนา จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาสองนายพรานได้ออกมาล่าเนื้อในละแวกนี้ ซึ่งเรียกว่าป่าดงใหญ่ ผู้คนทั้งหลายไม่กล้าเข้ามาเพราะว่ากลัวผีสิง กลัวสัตว์ร้าย แต่สองนายพรานผู้เชี่ยวชาญการล่าเนื้อไม่ได้กลัว จึงชวนกันมาล่าเนื้อในบริเวณป่าหนาทึบ ตรงที่ตั้งหมู่บ้านปลาเค้าในปัจจุบัน บริเวณนี้มีลำห้วย มีหนองน้ำ มีสัตว์ป่า หมู่ปลาชุกชุมมาก ในลำห้วยที่เป็นคุ้งน้ำลึก เรียกว่า กุด มีปลาเนื้ออ่อนจำพวกหนึ่งตัวใหญ่จำนวนมากมาย ซึ่งต่อมาเรียกว่า ปลาเค้า สองนายพรานเห็นว่าที่ตรงนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ จึงพากันย้ายบ้านเรือนมาตั้งที่ป่าแห่งนี้เนื่องจากมีปลาเค้าเยอะ จึงเรียกชื่อบ้านว่าหมู่บ้านกุดปลาเค้า ซึ่งต่อมาพูดเพี้ยนสั้นลงเหลือเฉพาะชื่อว่าบ้านปลาเค้าในปัจจุบัน

๒. สภาพภูมิศาสตร์ชุมชน

บ้านปลาเค้าตั้งอยู่ที่ตำบลปลาเค้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ อยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ประกอบด้วย ๔ หมู่บ้านคือ หมู่ที่ ๑, ๒, ๓ และหมู่ที่ ๑๐ (ตำบลปลาเค้ามีทั้งหมด ๑๒ หมู่) มีพื้นที่ ๘,๕๑๕ ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านดอนก่อหมู่ ๙ บ้านนาดี หมู่ ๖ และบ้านหนองลุมพุก อำเภอปทุมราชวงศา

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านหนองน้ำเที่ยง หมู่ ๔ ตำบลปลาเค้า

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านโพนเมือง อำเภอพนา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านดอนก่อ หมู่ ๙ ตำบลปลาเค้า

ทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพทั่วไปพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่มีแร่ธาตุ พื้นที่ต่ำเวลาฝนตกน้ำท่วมขัง ไม่มีระบบชลประทาน ป่าไม้ ได้แก่ป่าโคก ป่าใหญ่ ป่าดอนปู่ตา แหล่งน้ำ ได้แก่ ห้วยใหญ่ ห้วยข่า อ่างเก็บน้ำ ห้วยไทร สระน้ำหนองกลางโคก หนองฉิม

๓. ลักษณะของชุมชน

บ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านเปิด ชุมชนมีอาชีพหลักคือ ทำนา อาชีพเสริมคือหมอลำและงานหัตถกรรมชุมชนโดยเฉพาะหมู่ที่ ๑๐ ได้ก่อตั้งเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ เบื้องต้นหมอลำบ้านปลาข้าว การรวมตั้งกลุ่มเพื่อให้ชุมชนรู้จักพึ่งตนเอง มีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยวและจำหน่ายผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเป็นของฝาก ของใช้ ของที่ระลึก งานหัตถกรรมได้แก่งานแกะสลักตุ๊กตาไม้ ขนุน งานประดิษฐ์ดอกไม้ ผลิตภัณฑ์จากเม็ดมะค่าและแจกันไม้ไผ่ที่นำส่งขายต่างประเทศด้วย

ด้านการคมนาคมเข้าถึงหมู่บ้านสะดวกโดยมีเส้นทางคมนาคมที่สามารถเข้าไปสู่หมู่บ้านได้ ๒ เส้นทางคือ ทางบ้านโคกจ๊กจั่น ไปตามทาง ถนนชยางกูร เลี้ยวเข้าหมู่บ้าน ถึง และทางบ้านคำมะไค้ง ไปตามเส้นทาง ถนนอรุณประเสริฐ หมายเลข ๒๐๒ และเลี้ยวเข้าบ้านปลาข้าว เส้นทาง อจ ๒๐๒๘

๔. อัตลักษณ์ของชุมชน

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านเผ่าผู้ไท รักความสงบ ชอบความสนุกสนาน งานฝีมือเป็นเลิศ มีงานฝีมือยอดเยี่ยมคืองานแกะสลักตุ๊กตาไม้ขนุน การทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขิด หมอนขิด หมอนปักทอง การถักเสื่อไหมพรม รวมไปถึงการแสดงดนตรี กลองยาว เป่าแคน ดีดพิณ ร้องสรภัญญะ กล่อมลูก ฝญา เล่นเครื่องดนตรีสมัยใหม่ได้ทุกชนิด

มีอัตลักษณ์ของชุมชนคือเป็นถิ่นหมอลำ โดยคุณพ่อสุด โสระเวช (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นผู้ก่อตั้งหมอลำหมู่คณะ ส.อุไรศิลป์ ร่วมกับคุณพ่อถิน ดวงมณี เป็นคนคณะแรก เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๐๕ เพราะได้รับประสบการณ์จากการเป็นหมอลำกลอนและพระเอกลิเกมาก่อน เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๔๑ ได้ร่วมเดินทางกับพระอาจารย์ไปฟังเทศนา ดูการแสดงตบเต่า(การแสดงประกอบการเทศน์) จึงเกิดแนวความคิดใหม่ นำมาชักชวนลูกหลานในหมู่บ้านตั้งคณะหมอลำขึ้น ต่อมาได้แยกเป็น ๒ คณะ คุณพ่อสุด โสระเวช ได้ตั้งคณะเงาฟ้าอัศวิน คุณพ่อถิน ดวงมณี ตั้งคณะ ถ.บันเทิงศิลป์ ได้รับความนิยมนิยมชื่อเสียงรับงานแสดงไปทั่วภาคอีสาน ต่อมาคุณพ่อหนูสิน อินหงษา กับอาจารย์ใหญ่เดช รอบโลก ได้ร่วมกันตั้งคณะหมอลำหมู่ขึ้นมาก็ชื่อคณะดาวจรัสแสง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในวงการ

ปัจจุบันมีหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดังคณะหมอลำได้มีการพัฒนาประยุกต์การแสดงออกเป็นหลายรูปแบบ เช่นหมอลำกลอน หมอลำพื้นบ้าน หมอลำชิงชู้ หมอลำชิง หมอลำผสมวงดนตรี นำไปแสดงในงานต่าง ๆ เป็นที่เลื่องลือทั่วประเทศไทยนารายได้เข้าสู่หมู่บ้านปีละหลายล้านบาท

๕. ทูทางสังคม

บ้านปลาข้าวมีทูทางสังคมสูง มีผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง คือพระครูโพธิชัยสารวิมล เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิชัย เป็นพระนักพัฒนาที่มีความรู้ความสามารถในด้านศาสนาวัฒนธรรมและประเพณี

อีสาน ซึ่งชาวบ้านปลาเค้าและบ้านใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือเป็นผู้นำ และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านอย่างแท้จริง ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความรักความสามัคคีของคนในชุมชนคือ เมื่อใกล้ถึงงานเทศกาลงานบุญชาวบ้านปลาเค้าจะมารวมกันที่วัด และความเป็นชาวพุทธของชาวบ้านปลาเค้า คือ การจำศีลในวันพระ ซึ่งมีการทำกิจกรรมหลายอย่าง แบ่งตามหน้าที่และความถนัด ตัวอย่างการแบ่งหน้าที่ทำเครื่องสักการะ ผู้ชายจะทำเครื่องจักสาน สานขันกะหย่อง (ที่ใส่ดอกไม้บูชาพระ) ผู้หญิงจะทำงานเย็บ ปัก ถัก ร้อย เช่น ร้อยดอกไม้จากดอกไม้แห้งหรือดอกไม้สด ทำต้นผึ้ง ต้นดอก(ดอกไม้) ต้นข้าวตอก ทำขันหมากเบ็ง พานบายศรี

นอกจากนี้ท่านยังได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และในวันพระให้แก่ประชาชนทั่วไป ความรอบรู้ของท่านอีกประการหนึ่งคือ ท่านสามารถอ่านคัมภีร์ไบเบิลที่เป็นอักษรธรรมได้ โดยท่านได้เก็บรวบรวมไว้เป็นจำนวนมากและยังรักษาไว้เป็นอย่างดี ทั้งคัมภีร์ไบเบิลที่เป็นอักษรไทยน้อยและอักษรธรรม โดยท่านได้สอนให้เด็ก ๆ ที่มาเรียนธรรมะกับท่านรวมทั้งพระลูกวัดให้อ่านและเขียนค่าง่าย ๆ

บ้านปลาเค้ามีทุนทางสังคมที่สำคัญคือ ความร่วมมือร่วมใจของทุกฝ่ายในชุมชน คือ บ้าน วัด และ โรงเรียน รวมกันเป็น “บวร” เมื่อทำการงานใด จะมีการร่วมกันทุกกิจกรรม สนับสนุนส่งเสริมกัน และมีเป้าหมายในการอนุรักษ์ สืบทอด ฟื้นฟู ประเพณีอันดีงามให้คงอยู่กับชาวบ้านปลาเค้าต่อไป เป็นสังคมของชาวพุทธแบบอีสานที่สมบูรณ์แบบ

๖. การเมืองและบทบาทผู้นำ

บ้านปลาเค้าเป็นหมู่บ้านผู้ไท เอกลักษณะอย่างหนึ่งให้เห็นชัดคือ ความเชื่อในตัวผู้นำ ทั้งผู้นำอย่างเป็นทางการ และผู้นำไม่ใช่ว่าทางการ และการปฏิบัติร่วมกันโดยมีผู้นำเป็นหลัก เช่นการบริหารจัดการในวัด มีเจ้าอาวาสเป็นผู้นำ โรงเรียนมีผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นผู้นำ ในหมู่บ้านผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำ แต่เมื่อมีการจัดกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ทุกส่วนจะใช้ระบบประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน มีการรับฟังความคิดเห็นหลายฝ่าย และเอามติของชาวบ้าน ทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็น เมื่อตัดสินใจเลือกการกระทำใดแล้ว ทุกคนจะปฏิบัติตามมติ และบทบาทหน้าที่

๗. ความเชื่อของชุมชนบ้านปลาเค้า

ชาวบ้านปลาเ้านับถือศาสนาพุทธ มีวัด ๒ แห่ง คือวัดศรีโพธิ์ชัย และวัดฉิมพลี มีสถานที่เคารพนับถือคือ ดอนเจ้าปู่และวัดเก่าวัดสิงห์ทอง โดยเฉพาะวัดศรีโพธิ์ชัยซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านปลาเค้า มีวิหารช่างญวน พระพุทธรูปเก่าแก่ ตู้พระไตรปิฎก ไບลาน อุบซ่างหรือแหงซ่าง โสงฮตรูปพญานาค (ร่างสร้งน้ำพระแบบโบราณ) คานหามพระ ซ่อฟ้าใบระกาเก่า ห้วนาคหัวสิงห์บันไดโบสถ์ สำหรับวัดฉิมพลีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านปลาเค้าพบบ่อน้ำโบราณ และโป่งไม้เก่าขนาดใหญ่ ทั้งสองวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนบ้านปลาเค้า

ในด้านความเชื่อของชุมชนบ้านปลาเค้า ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับปู่ตาหรือที่บางครั้งเรียกว่าพ่อใหญ่มาแต่สมัยตั้งบ้านเรือนสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านปลาเค้ายังให้ความนับถืออยู่เช่นเดิม ซึ่งปู่ตาคือเป็นที่พึ่งของชาวบ้านปลาเค้าเวลาใครมีเรื่องเดือดร้อน หรือว่าต้องการให้ตนเอง

ประสบผลสำเร็จก็จะไปบนบานศาลกล่าวให้ท่านช่วย ชาวบ้านจะทำพิธีคารวะปู่ตาในเดือนสาม ขึ้นสามค่ำ ออกใหม่ (เดือนลาว) หรือเดือนหก หรือเวลามีงานสำคัญ ๆ โดยมีตัวแทนที่ทำพิธีสื่อกับปู่ตาเรียกว่า “จ่า” ปัจจุบันผู้ทำหน้าที่เป็นจ่าคือ พ่อสมหมาย อินหงษา เป็นจ่ามาประมาณ ๒๐ ปีแล้ว เป็นรุ่นที่ ๔ ของตระกูลสืบทอดมาจากพ่อ ดังที่พ่อสมหมายได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“เป็นจ่าสืบทอดมาแต่พ่อทำพิธีให้เวลาชาวบ้านเตือร้อนกัน ยามเดือนสามขึ้นสามค่ำ จะเอาหัวหมู ๑ หัว เหล้าขาว ๑ ขวดทำพิธี ไทบ้านเอาอาหารไปโฮม (รวม) กัน ๖ หมู่บ้าน ทำที่ดอนเจ้าปู่เฮ็ด (ทำ) ทุกปี แต่โบราณออกใหม่สามค่ำทำพิธีไซประตุเล่า แต่ตอนนี้ได้เฮ็ดแล้ว บ่มีข้าว ขายกันหมด”

นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ขอขมาเมื่อทำผิดประเพณี เวลาเตือร้อนเจ็บไข้ได้ป่วยที่รักษาไม่หาย ของหาย แก่นหรือเวลาเกิดเหตุการณไม่ดีขึ้นในบ้าน

“...เพิ่น (ปู่ตา) ศักดิ์สิทธิ์ ทำผิดบ่บอก เพิ่นหย่างเลาะบ้าน(เดินรอบบ้าน) หม่าเห่าครูฝรั่งมาสอนที่โรงเรียนบ่บอก ผิดต้องไปบอกจ่า เอาขันห้า เหล้าหนึ่งไหไปครอบ มีไทบ้าน(ชาวบ้าน) เห็นเป็นเสื่อใหญ่บ้าง หม่าใหญ่บ้าง มีแนวผิดมาโลด ... คนหาย ขอให้เพิ่นนำช้อยกะเห็นกะพ้อ(คนหาย จะหาช่วยและพบ) ... ลูกหลานไปสอบสิบ่า (บนบาน) หัวหมูไว้ ยามสอบได้กะมาบอก จ่าก็ทำพิธีให้ก็เสร็จพิธี...”

๘. การสื่อสารและเครือข่ายการสื่อสาร

ชุมชนบ้านปลาคว้าว ใช้ลักษณะการสื่อสารแบบดั้งเดิม คือธรรมเนียมการสื่อสารแบบบอกเล่า (Oral communication) ชุมชนจะมีการไหลเวียนของข่าวสารแบบปากต่อปากภายในชุมชน จากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้สอบถามชาวบ้านถึงการรับรู้ข่าวสารในชุมชนพบว่าส่วนใหญ่ชาวบ้านในชุมชนจะใช้วิธีบอกข่าวแบบปากต่อปาก ตอนเช้าหลังจากใส่บาตรและตอนเพล ชาวบ้านจะนำอาหารเข้ามาถวายพระสงฆ์ในวัด จะมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านทุกวันเมื่อมีข่าวเกิดขึ้นในชุมชน ก็จะเกิดการรับรู้และแพร่กระจายข้อมูลอย่างรวดเร็ว

ผู้วิจัยได้เข้ามาชมมัสการพระครูโพธิชัยสารวิมล เพื่อขอจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบทอดเครื่องสักการะบูชาอีสานและนัดหมายวันที่จัดกิจกรรม พระครูโพธิชัยสารวิมลได้แสดงความเป็นผู้นำชุมชนโดยบอกกล่าวกับชาวบ้านและผู้นำชุมชนให้ทราบและมีการรวมตัวจัดกิจกรรม แบ่งหน้าที่ และผู้รับผิดชอบ ซึ่งชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือและแสดงถึงความสามัคคี รวมทั้งภูมิใจที่ได้แสดงให้บุคคลภายนอกชุมชนได้รับรู้ และยินดีที่ทางราชการเข้ามามีส่วนร่วมส่งเสริม อนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ช่วยกันสอนเยาวชนซึ่งเป็นลูกหลานในหมู่บ้านปลาคว้าว ให้เรียนรู้และสืบทอดความรู้ในการทำเครื่องสักการะอีสานเป็นอย่างดี

จากบริบทของชุมชนจะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านปลาคว้าวเป็นชุมชนเก่าแก่ที่รักความสงบสุข มีความเข้มแข็งมีความสามัคคีกัน ทั้งผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการในท้องถิ่นและชาวบ้านต่างให้ความร่วมมือช่วยเหลือกัน ชาวบ้านปลาคว้าวเป็นคนที่มีความตั้งใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่นแม้จะเป็นที่มาจากต่างถิ่น ก็จะไม่มีการรังเกียจหรือแบ่งแยก มีไมตรีจิตดีมีความเป็นกันเอง เป็นกัลยาณมิตรกับบุคคลทั่วไป

ในหมู่บ้านปลาข้าวไม่ค่อยมีเรื่องราวกันภายในหมู่บ้าน ถึงมีก็เป็นเรื่องเล็กน้อย ไม่ถึงกับต้องขึ้นศาล เพื่อให้ไกล่เกลี่ย แต่สามารถที่จะคุยกันภายในหมู่บ้านได้

หมู่บ้านยังมีเศรษฐกิจดี ชยันท์มาหากินโดยสุจริตหนักเอาเบาสู้อยู่ภายในหมู่บ้านจะมีร้านค้าประกอบการที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นร้านขายของชำ ร้านซ่อมรถยนต์ ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ ร้านล้างรถยนต์ ร้านอาหาร ร้านซ่อมคอมพิวเตอร์ ร้านซ่อมแอร์ เป็นต้น ทำให้มีเงินหมุนเวียนภายในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก คนในหมู่บ้านให้ความสำคัญกับการศึกษา ซึ่งจะเห็นได้จากที่แต่ละครอบครัวนิยมที่จะส่งบุตรหลานให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นจนกระทั่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรี และที่สำคัญเมื่อเรียนจบแล้วจะกลับมาทำงานที่บ้าน ไม่ค่อยที่จะทิ้งถิ่นฐานไปทำงานที่อื่น หรือเมื่อไปทำงานที่อื่นก็จะกลับมาพัฒนาหมู่บ้านให้เจริญขึ้น

บ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านที่มีศรัทธาในตัวผู้นำทางศาสนาเป็นอย่างมาก โดยจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดคือเมื่อวัดมีงานหรือเมื่อท่านเจ้าอาวาสขอความช่วยเหลือเกี่ยวกับงานต่าง ๆ ก็จะมีชาวบ้านมาช่วยกันทำอย่างขยันขันแข็งที่สำคัญชาวบ้านทุกคนเข้าวัดปฏิบัติธรรมไม่ได้ขาด นอกจากนั้นยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัด โรงเรียน สถานีอนามัย โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลปลาข้าวพร้อมที่จะสนับสนุนงบประมาณอย่างเต็มที่เพื่อให้วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชุมชนให้คงอยู่กับชุมชนตลอดไป

หมู่บ้านปลาข้าวยังมีวัฒนธรรมเก่าแก่ เป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่ยังอนุรักษ์ไว้ได้แม้จะมีวัฒนธรรมอื่น ๆ แทรกซึมเข้ามาลูกหลานก็ยังมีารสืบทอดไว้เรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องสักการบูชาที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษที่มีการตั้งถิ่นฐานขึ้นเพราะบรรพบุรุษของชุมชนบ้านปลาข้าวอพยพมาจากเวียงจันทน์ ประเทศลาว เมื่อมาตั้งรกรากอยู่ที่นี้จึงนำเอาวัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้เข้ามาด้วย เครื่องสักการะเหล่านี้ประกอบด้วยขันกะหย่อง ขันหมากเบ็ง ต้นดอกไม้ ต้นดอกฝิ่ง ต้นเทียน

การนำเครื่องสักการบูชาทั้งห้าอย่างมาใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นก็มีรูปแบบมาตั้งแต่สมัยก่อน ๆ และปัจจุบันก็ยังรักษารูปแบบนั้นไว้เช่นเดิมโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของเครื่องสักการะและวิธีการนำไปใช้ ขันกะหย่อง ขันหมากเบ็งจะใช้ในทูลเกล้าและนำมาใช้ในการทำพิธีก่อนการทอสรภัญญะ ต้นดอกไม้ ใช้ในงานบุญพระเวสและบุญเบิกบาน ต้นเทียน ใช้ในงานบุญเข้าพรรษา แต่จะมีเพิ่มขึ้นในส่วนของต้นดอกฝิ่ง ใช้ในงานวันบุญมหาสงกรานต์ ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้วและในกรณีที่ไปบนบานศาลกล่าวให้สำเร็จดังที่ตนมุ่งหวังเมื่อประสบผลสำเร็จตามที่ขอก็จะทำปราสาทดอกฝิ่งไปถวายเป็นการแก้บน ส่วนเครื่องสักการะอื่น ๆ ก็จะนำไปใช้ในวัฒนธรรมสวนะ งานบุญ “ฮีดลีสอง”

การมีอยู่ของเครื่องสักการะจึงเป็นดัชนีชี้วัดการมีส่วนร่วมของชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในเวลาที่มีงานที่สำคัญ ๆ ก็จะมาช่วยเหลือกันด้วยความเต็มใจ ดังจะเห็นได้จากการที่คนเฒ่าคนแก่และคนในชุมชนนำมาวัดเพื่อเป็นเครื่องสักการะแด่พระสงฆ์และพระพุทธรูป การนำไปใช้เป็น

เครื่องสักการะในงานประเพณีต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ส่วนใหญ่นำไปใช้ในประเพณี “ฮีตสิบสอง” ซึ่งเป็นบุญของชาวอีสานที่มีทั้งหมดสิบสองบุญในแต่ละปี และจะใช้ในวันธรรมสวนะโดยจะนำไปใช้พร้อมกันทั้งห้าอย่าง

ตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม

๑. กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

การบริหารจัดการวัฒนธรรมในท้องถิ่น นอกจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายแล้ว ยังมีองค์กรเอกชนที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมคือ สภาวัฒนธรรมจังหวัดเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เป็นการรวมตัวของเครือข่ายเครือข่ายทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ซึ่งมีสถานภาพเป็นองค์กรภาคเอกชนที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรม โดยดำเนินงานร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะการประสานงานและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทั้งสองหน่วยงานเข้ามาทำงานร่วมกันในฐานะ “ผู้จุดประกาย” และ “ผู้ประสาน” โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดทำหน้าที่เป็นผู้จุดประกาย สภาวัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นผู้ประสานการทำงานด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นต้องร่วมมือกันเนื่องจากการทำงานคนเดียวไม่ได้ผล ในการทำงานต้องอาศัยการร่วมกันหลายฝ่าย การมีส่วนร่วมการบริหารจัดการวัฒนธรรมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดมีกระบวนการทำงานร่วมกัน ดังนี้

๑) ประชุม ปรีกษาหารือ ประเด็นการทำงานร่วมกับชุมชน ในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ส่งเสริมเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และความหลากหลายทางวัฒนธรรม

๒) ร่วมคัดเลือก ประเด็นในการศึกษา การบริหารจัดการงานวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

๓) วางแผนการทำงาน เพื่อหาแนวทางร่วมกันในการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์ ประหยัดและมีประสิทธิภาพ คุ่มค่า มีความต่อเนื่องของการดำเนินงานตลอดปี

๔) คณะทำงานแบ่งหน้าที่รับผิดชอบตามความรู้ ความสามารถ และศักยภาพในท้องถิ่น ตลอดจนพื้นที่รับผิดชอบของแต่ละคน เช่น คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอ และคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

๕) การประสานการดำเนินงาน โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ เป็นสำนักงานเลขานุการสภาวัฒนธรรมจังหวัด เป็นผู้ปฏิบัติงานด้านเอกสารประสานผู้เกี่ยวข้องในการทำงานร่วมกัน และทำเรื่องเบิกจ่ายงบประมาณ ตามมติของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด และคณะทำงานในชุมชน

ในการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ครั้งนี้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรมจังหวัด วัดศรีโพธิ์ชัย ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำเครื่องสักการะบูชาอีสาน ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมและเกิดการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ดังนี้

๑) การประชุมคณะทำงานซึ่งมีนักวิชาการวัฒนธรรม ผู้บริหารโรงเรียน ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย และคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อแจกแจงการทำงาน โดยแบ่งหน้าที่ ดังนี้

นักวิชาการวัฒนธรรมร่วมกับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด ลงพื้นที่เก็บรายละเอียดในพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัย ร่วมกันศึกษาเอกสาร และสัมภาษณ์ภูมิปัญญาในท้องถิ่น ผู้รู้ ผู้นำชุมชน

ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลปลาเค้า ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ชี้แจงขอความร่วมมือชาวบ้านปลาเค้า ร่วมจัดเวทีชุมชนและร่วมจัดแสดงเครื่องสักการะอีสานโบราณในงานประเพณีของจังหวัด

พระครูโพธิ์ชัยสารวิมล เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย ทำหน้าที่บอกกล่าวกับชาวบ้านและผู้นำชุมชนให้ทราบและมีการร่วมตัวจัดกิจกรรม แบ่งหน้าที่และผู้รับผิดชอบ ซึ่งชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือและแสดงความสามัคคี จัดกิจกรรมการอนุรักษ์ ฟืนฟู่ และสืบทอดเครื่องสักการะบูชาอีสาน รวมทั้งนัดหมายวันที่จัดกิจกรรม

ผู้บริหารโรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาเค้าหนองน้ำเที่ยง ทำหน้าที่จัดนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ ฟืนฟู่ และสืบทอดเครื่องสักการะบูชาอีสาน

คณะครูโรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์และโรงเรียนปลาเค้าหนองน้ำเที่ยง ทำหน้าที่ร่วมจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ ฟืนฟู่ และสืบทอดเครื่องสักการะบูชาอีสานและวางแผนเพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

๒) การสืบค้นข้อมูลชุมชนและสื่อพื้นบ้านและข้อมูลเบื้องต้นด้วยการสัมภาษณ์

การศึกษาสืบค้นข้อมูลเบื้องต้น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ร่วมกับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ร่วมกันศึกษาจากเอกสารและสัมภาษณ์ภูมิปัญญาในท้องถิ่น ผู้รู้ และเก็บรายละเอียดในพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัย คือ บ้านปลาเค้า หมู่ ๑, ๒, ๓ และหมู่ ๑๐ บริบททั่วไปของชุมชน แล้วยนำมาช่วยกันสรุปข้อมูลเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิจัย

๓) การจัดเวทีชุมชน เพื่อการสืบค้น สืบทอดการทำเครื่องสักการะบูชาอีสาน

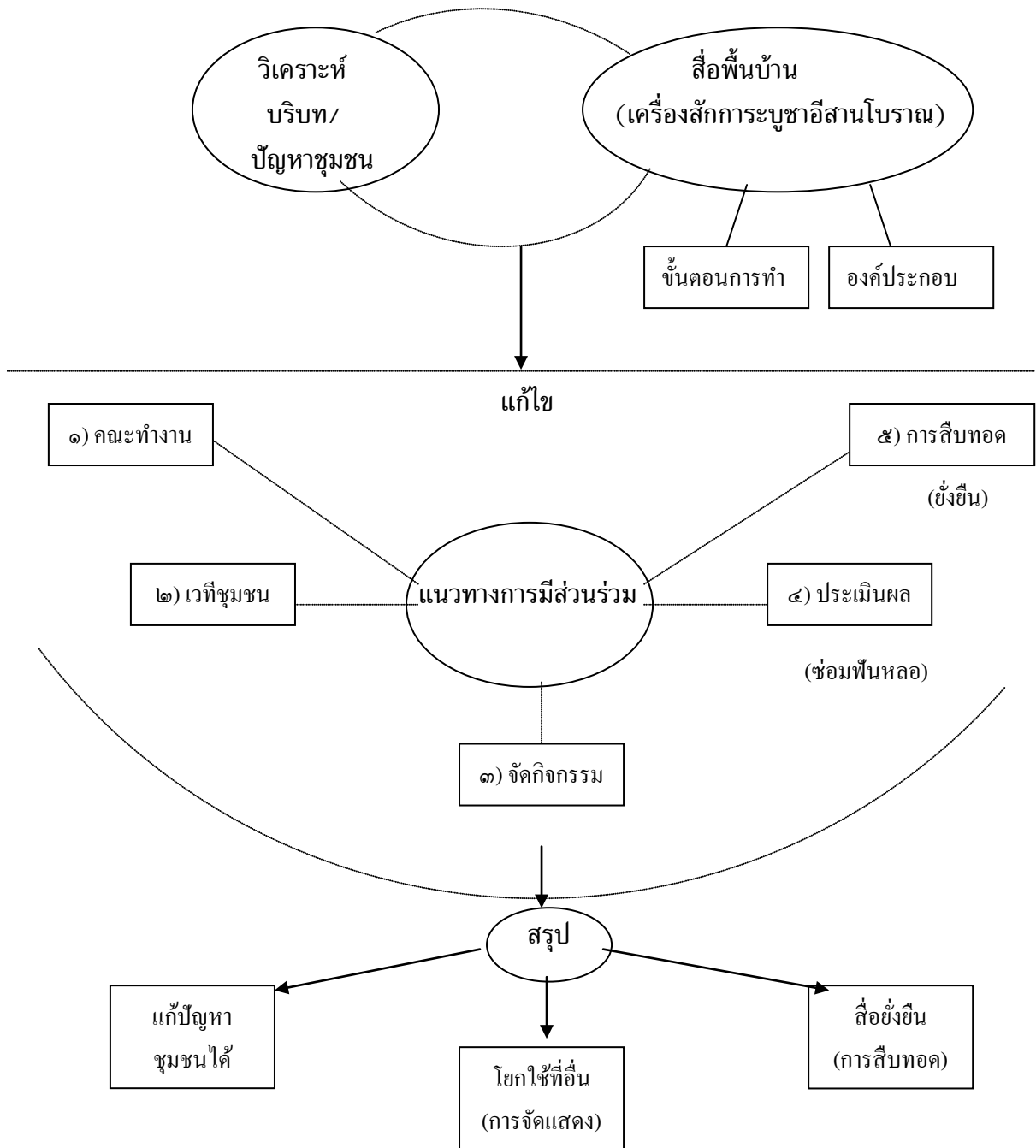
๔) การจัดการแสดง เป็นการเสริมสร้างเอกลักษณ์ที่โดดเด่นทางวัฒนธรรมของจังหวัดอำนาจเจริญที่เป็นเมืองพุทธศาสนา คือ การสักการะบูชา วัตถุที่ใช้ในการสักการะบูชา ตามแบบโบราณของอีสาน นำออกมาสู่สาธารณะ โดยจัดแสดงในงานประเพณีของจังหวัด

ผลที่ได้รับจากการดำเนินงานกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม

๑) คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด มีบทบาทในการจัดการทางวัฒนธรรมอย่าง เป็นรูปธรรม ได้รับการยอมรับจากชุมชนเพิ่มขึ้น

๒) การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบ ทำให้เกิดการพัฒนาบุคลากรและเครือข่ายทางวัฒนธรรมด้านการงานวัฒนธรรมร่วมกับชุมชน

แผนผังแสดงกระบวนการทำงาน ของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ
ร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ ๑ แผนผังแสดงกระบวนการทำงาน

๒. การฟื้นฟู สืบทอดวิธีทำและการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น

๒.๑ การรื้อฟื้น

การรื้อฟื้นหรือการฟื้นฟู สืบทอดการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสาน บ้านปลาเค้า ตำบลปลาเค้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ มีการหาแนวทางการรื้อฟื้นด้วยเครื่องมืออย่างน้อยสามประเภท คือ ประเภทแรก การค้นหาเอกสาร สอง การใช้แบบสอบถาม สอบถามข้อมูล และสาม การใช้เวทีชุมชน และที่น่าสนใจคือ การใช้เครื่องมือสามอย่างนี้มีจุดต่างกันอย่างมาก คือการใช้เวทีชุมชนทำให้คนในชุมชนเห็นปัญหาพร้อมกันได้ดีกว่าการอ่านเอกสาร หรือการสัมภาษณ์

เริ่มต้นจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องสักการะบูชาอีสานที่พบในพื้นที่บ้านปลาเค้าและพื้นที่ใกล้เคียง โดยการลงพื้นที่ของนักวิชาการวัฒนธรรมร่วมกับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด ผู้นำชุมชน โดยมีประเด็นในการศึกษาค้นคว้าว่า เอ๊ะ “เครื่องสักการะบูชาอีสาน” ประกอบด้วยอะไรบ้าง มีวิธีการทำอย่างไร ใช้อย่างไร เมื่อคณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่บ้านปลาเค้าพบกับพระผู้นำชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้านสอบถามเกี่ยวกับเครื่องสักการะบูชาที่สมบูรณ์แบบ พระคุณท่านได้นำคณะผู้วิจัยเข้าไปในวิหารญวนเพื่อดูของจริงที่ชาวบ้านได้ใช้เครื่องสักการะบูชาพระพุทธรูป สิ่งที่ปรากฏต่อสายตาสงของคณะผู้วิจัย คือ เครื่องสักการะบูชาที่สมบูรณ์แบบเป็นเครื่องห้า ได้แก่ ชั้นกระหย่อง ชั้นหมากเบ็ง ต้นดอกผึ้ง ต้นดอกไม้ และต้นข้าวตอก รวมเป็นเครื่องสักการะ ๕ อย่าง ลักษณะการจัดวางเครื่องบูชาจะกระจัดกระจายอยู่รอบองค์พระประธาน ในวิหารญวน วัดศรีโพธิ์ชัย จึงเป็นข้อคำถามในกลุ่มที่ร่วมลงพื้นที่ว่า ลักษณะการจัดวางแต่เดิมเป็นลักษณะอย่างไร เพราะลักษณะของเครื่องสักการะบูชาแต่ละชิ้นจะมีความสูงแตกต่างกัน แต่รูปทรงจะเหมือนกันคือ เป็นทรงพุ่มดอกบัว ผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าและจัดกิจกรรมเวทีชุมชน พบลักษณะของเครื่องสักการะอีสานดังนี้

๑) ลักษณะของเครื่องสักการะบูชา

เครื่องสักการะบูชาที่พบเห็นโดยทั่วไปที่ยังคงใช้ในแต่ละวัด แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน มีรายละเอียดของเครื่องสักการะดังนี้

๑.๑) ชั้นหมากเบ็ง

ภาพที่ ๒ ชั้นหมากเบ็ง

ชั้นหมากเบ็งในหมู่บ้านปลาค้าว มีอยู่ ๒ ชนิด คือ (๑) ชั้นหมากเบ็งเครื่องประกอบ (๒) ชั้นหมากเบ็งดอกไม้

(๑) ชั้นหมากเบ็งเครื่องประกอบ

ชั้นหมากเบ็งเครื่องประกอบ เป็นเครื่องสักการะที่ใช้ในเครื่องสักการะห้อยที่วางไว้บนชั้นกระหย่อง เรียกรวมกันว่า “ชั้นดอกไม้” มีเครื่องประกอบตามฮีตประเพณีซึ่งจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ ดังนี้

๑. พันยาสูบ

จำนวน ๔ มวน

๒. หมากกะลาม

จำนวน ๔ ลูก

๓. กล้วยสุก

จำนวน ๔ ผล

๔. ข้าวต้ม

จำนวน ๔ กลีบ

๕. ใบคูน

จำนวน ๗ ใบ

๖. ใบยอ

จำนวน ๗ ใบ

(๒) ชั้นดอกไม้

ชั้นดอกไม้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากสมัยก่อนไม่มีแจกัน ในการวางดอกไม้เพื่อใช้ในการบูชา จึงจำเป็นต้องทำที่วางใช้เป็นเครื่องสักการะบูชาพระรัตนตรัย ส่วนประกอบที่สำคัญใน ชั้นดอกไม้ ดังนี้

๑) ชั้นหมากเบ็ง

๒) ชั้นกะหย่อง

๓) ดอกไม้ทุกสีและทุกชนิดที่สื่อความหมายในทางที่ดี ยกเว้นดอกไม้ที่มีความหมายไม่ดี ดอกไม้ซึ่งเป็นที่นิยม เช่น ดอกดาวเรือง (จะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง) ดอกสามปีบเหี่ยว (ดอกบานไม่รู้โรย) เชื่อว่าจะทำให้อายุยืน ชวิญยืน แต่ปัจจุบันนิยมใช้ดอกกรัก (ทำให้เกิดความรัก)

๑.๒) ชั้นกะหย่อง

ภาพที่ ๔ แสดงชั้นกะหย่อง

ชั้นกะหย่องเป็นภาชนะในการใส่เครื่องบวงสรวง ดอกไม้บูชาพระเครื่องรางของขลัง ชั้นกะหย่องใช้งานประเพณี ดังต่อไปนี้

๑. ชั้นกะหย่องใช้งานที่บ้านใช้สำหรับใส่เครื่องบวงสรวงของรักษาผีบรรพบุรุษ) เครื่องรางของขลัง

๒. ชั้นกะหย่องใช้งานที่วัด ใช้สำหรับใส่ดอกไม้ ธูป เทียน เป็นแทนบูชาใช้ประกอบพิธีอื่นๆ เช่น พิธีไหว้แม่โพสพ พิธีทำขวัญข้าว พิธีกรรมความเชื่ออื่นๆ

๑.๓) ต้นดอกผึ้ง

ภาพที่ ๕ แสดงต้นดอกผึ้ง

ต้นดอกผึ้ง เป็นเครื่องสักการะพระในอุโบสถและใช้ในงานประเพณีวันเข้าพรรษา และประเพณีสงกรานต์ โดยแห่ไปตามวัดต่าง ๆ แล้วนำไปบูชาไว้ที่วัดนั้นตลอดเวลา เมื่อแก่ก็ปรับเปลี่ยนในส่วนที่ชำรุดใหม่ ส่วนประกอบที่สำคัญของต้นดอกผึ้ง คือ ก้านดอก ที่ทำจากไม้ไผ่ สานเป็นหกแฉก เสียบกับแกนไม้ไผ่ แล้วนำไปเสียบที่ต้นกล้วยให้ได้รูปทรง

๑.๔) ต้นดอกไม้

ภาพที่ ๖ แสดงต้นดอกไม้

ใช้เป็นเครื่องสักการะบูชา ประกอบด้วย ดอกไม้ คือ ดอกดาวเรือง หมายถึง ความเจริญรุ่งเรือง นำมาเสียบกับแกนไม้ไผ่ที่สานเป็น ๖ แฉก นำมาใส่แกนไม้ แล้วนำไปเสียบกับต้นกล้วย ให้มีรูปทรงที่สวยงาม

๑.๕) ต้นข้าวตอก

ภาพที่ ๗ แสดงต้นข้าวตอก

ต้นข้าวตอก ทำเป็นเครื่องสักการะ สีขาว หมายถึง ความมั่งคั่ง ความบริสุทธิ์ ต้นข้าวตอก ทำจากเมล็ดข้าวเหนียว นำไปคั่วจนแตกเป็นดอกสีขาวแล้วนำมาติดกับก้านมะพร้าว โดยใช้ กาวข้าวเหนียวสุกเป็นก้านข้าวตอก แล้วนำมาเสียบรวมกันไม่จำกัดจำนวนว่าใช้กี่อันจะดูตามความ สวยงามของต้นข้าวตอก เสียบข้าวตอกไล่ลงมาตั้งแต่ปลายจนสุดโคนต้น

พิธีการสักการะบูชา

วิธีการจัดวางเครื่องสักการบูชาอิสานโบราณการจัดวางเครื่องสักการะบูชา

๑. ชั้นดอกไม้ ประกอบด้วยชั้นหมากเบ็ง วางอยู่บนชั้นกะหย่อง

จำนวน ๑ คู่

๒. ต้นข้าวตอก จำนวน ๑ คู่

๓. ต้นดอกผึ้ง หรือ ปราสาทผึ้ง จำนวน ๑ คู่

๔. ต้นดอกไม้ จำนวน ๑ คู่

๕. ชั้นกะหย่อง จำนวน ๑ อัน วางดอกไม้ของชาวบ้านทุกคนที่นำ

ดอกไม้มาบูชาพระ

ภาพที่ ๘ แสดงการจัดวางเครื่องสักการะบูชา

พิธีการสักการะบูชาพระรัตนตรัยของชาวบ้านปลาเค้า จะนำเครื่องสักการะเครื่องห้า จัดวางไว้หน้าพระประธาน ส่วนผู้ที่บูชาถือน้ำมากเบ็งแล้วน้อมนำคำบูชาเป็นการบูชาพระรัตนตรัยตั้ง นะโม ๓ จบ สวดบทสรรเสริญพระพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ แล้วตามด้วยการสวดทำนอง สรรภัญญะ คำบูชาดอกไม้ และบทกลอนฮีตสิบสอง ดังนี้

คำบูชาดอกไม้

ปวงข้าทั้งหลายนี้ (ข้า)	จิตยินดีโสมพะนา
เก็บกำและได้นำมา (ข้า)	ซึ่งบุปผาและมาลัย
บางคนได้ดอกเกิด (ข้า)	จำปาเทศน์มาตั้งไว้
บางคนได้ดอกกฤษณา (ข้า)	อินทวาดอกจำปี
บางคนได้ดอกปทุมมา (ข้า)	อุปราดดอกจิงกร
บางคนได้ดอกพุดซ้อน (ข้า)	หอมอ่อน ๆ กระจ่าง
ตามแต่เกิดศรัทธา (ข้า)	น้อมนำในคราวนี้
ด้วยเลื่อมใสดี (ข้า)	ขอคัมภีร์รัตนตรัย
บูชาแต่พระพุทธ (ข้า)	และพระธรรมพระสงฆ์ไว้
ขอให้ซึ่งพวกข้า (ข้า)	ทรงโสภาสถาวิไล
สะอาดตาและเจริญใจ (ข้า)	วิไลเลิศสักขณา
ประสพซึ่งสุขา (ข้า)	สวัสดิ์ทุกเมื่อเทอญ

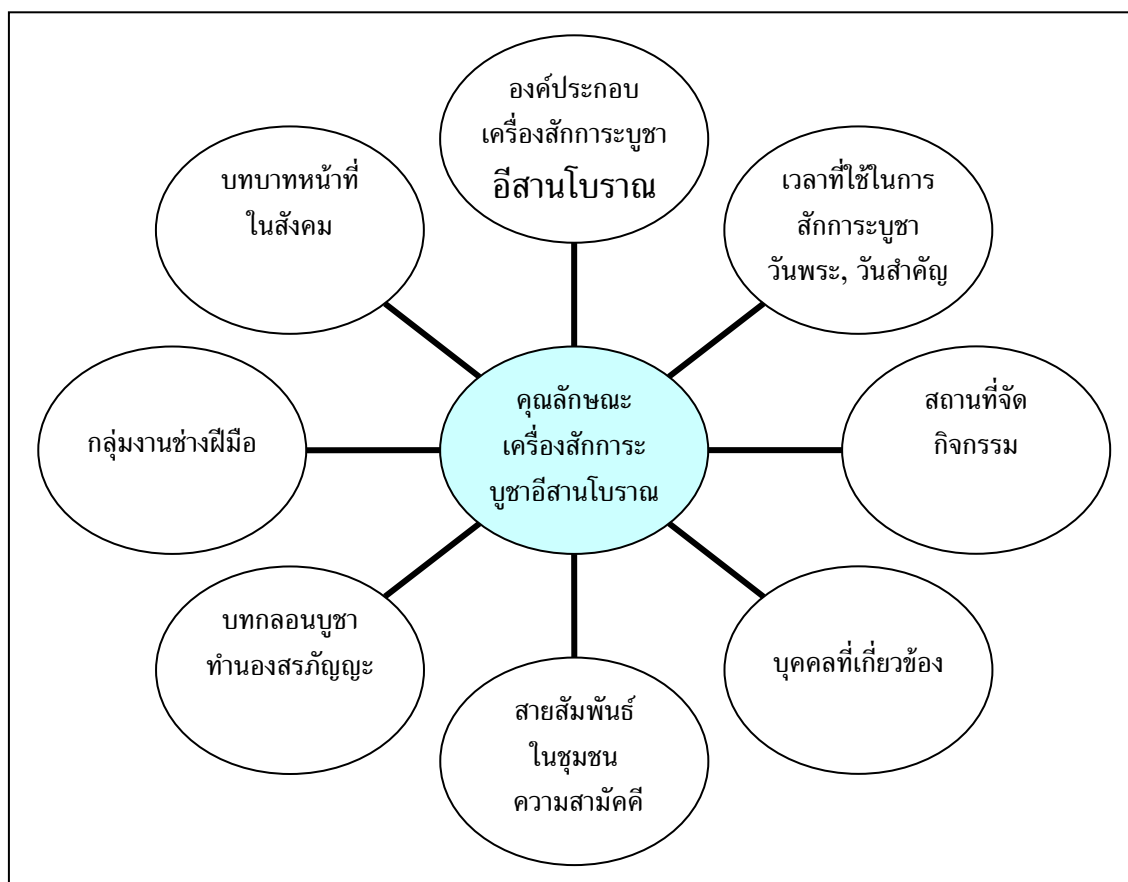
กลอนฮีตสิบสอง

ฮีตเอย ฮีตสิบสอง	ของพี่น้อง	ชาวอีสาน
ถือเคร่งครัด มาตั้งนาน	บรรพกาล	ท่านพาทำ
ฮีตที่หนึ่ง ชาวสงฆ์ศรี	จัดให้มีบุญ	ข้าวกรรม
เพื่อให้พระ ผู้สว่างล้ำ	ธรรมวินัย	ได้ผุดผ่อง
ถึงเดือนยี่ บุญคุณลาน	จำให้มั่น	ฮีตที่สอง
ถือเป็นการ ร่วมฉลอง	ลอมข้าวใหญ่	ไทยอีสาน
ฮีตที่สาม บุญข้าวจี	เปรตะพลี	อุทิศทาน
บุญมาฆะ เข้าประสาน	รำลึกวันจาตุรงค์	
ฮีตที่สี่ บุญเผวด	พึงเทศน์	สร้าง อานิสงส์
ตามหลักธรรม นั้นเจาะจง	ได้พบองค์	พระศรีอารีย์
ฮีตที่ห้า บุญสงน้ำ	เรียกอีกนาม	ว่าสงกรานต์
ขึ้นปีใหม่ แบบโบราณ	สนุกสนาน	สาดน้ำกัน
ฮีตที่หก บุญบังไฟ	วิสาขะใช้	มีมานาน
บูชาถนอม ให้โปรดปราน	ดลบันดาล	ฟ้าฝนดี
ฮีตที่เจ็ด บุญชำระ	ไม่เคยละ	ทำทุกปี

บุญเบิกบ้าน	อีกนามมี	เข้าพิธี	ก่อนทำนา
ฮีตที่แปด	อาสาฬหะ	สงฆ์องค์พระ	เข้าพรรษา
พวกชาวบ้าน	ตั้งศรัทธา	สร้างบุญญา	วันเกิดสงฆ์
ข้าวประดับดิน	ฮีตที่เก้า	อุทิศเฝ้า	เพียรเจาะจง
เพื่อญาติมิตร	ผู้ชีพปลง	ส่งผลบุญ	ไปจนเจือ
ฮีตที่สิบ	บุญข้าวสาก	ผลามาก	ตามความเชื่อ
สลากภัต	อุทิศเฝ้า	ผลทานเกื้อ	กุลผู้ตาย
ฮีตสิบเอ็ด	ออกพรรษา	เพ็ญสิบห้า	คืนเดือนหงาย
มวลพระสงฆ์	ท้าว ๆ ไป	ต่างพร้อมใจ	ปวารณา
ฮีตสิบสอง	บุญกฐิน	น้อมถวิล	ถวายผ้า
แต่พระผู้	ออกพรรษา	หมดเวลา	ณ วันเพ็ญ
นี้แหละเป็น	ฮีตสิบสอง	ของพี่น้อง	ชาวอีสาน

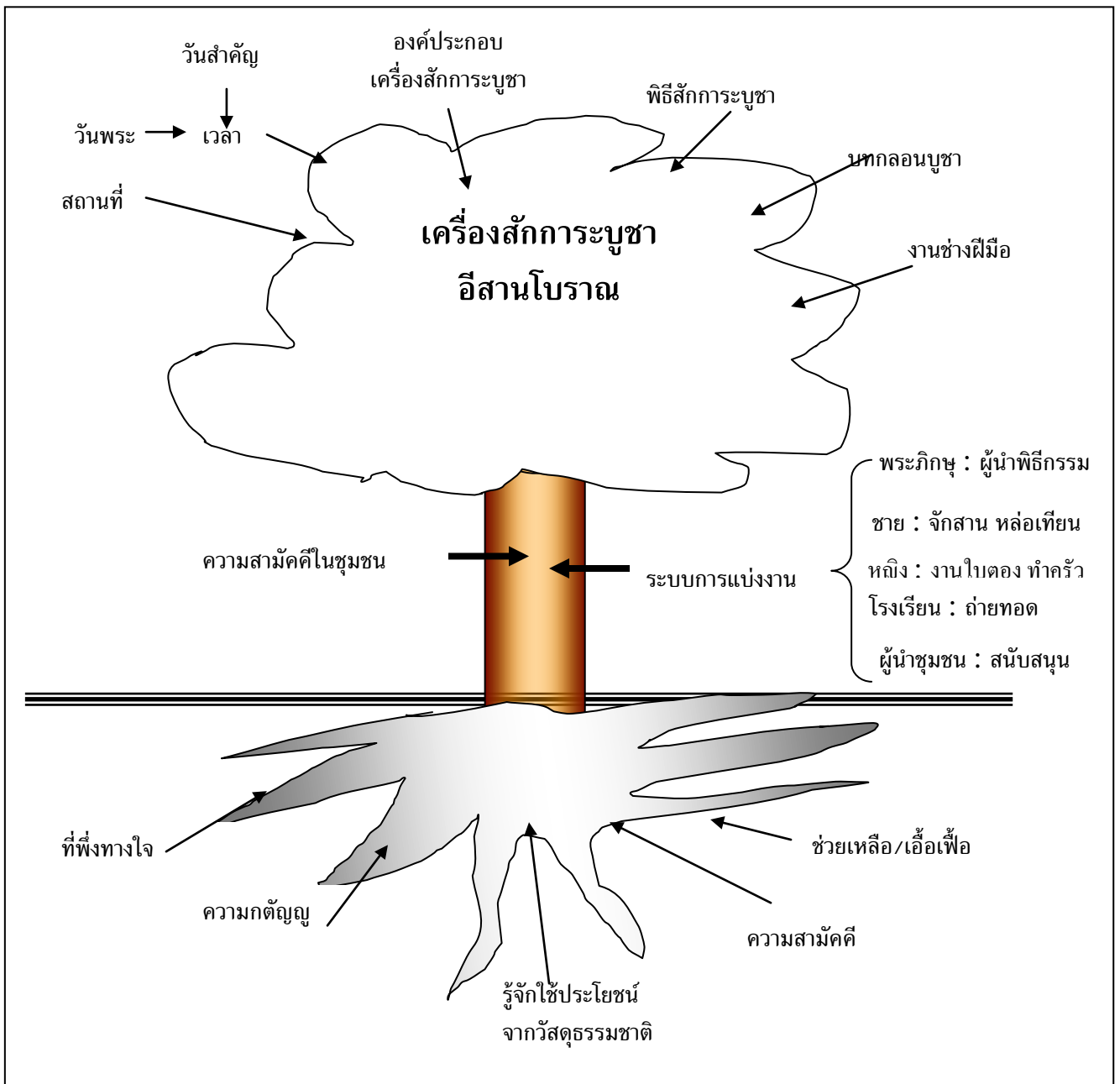

ภาพที่ ๙ แสดงพิธีการสักการบูชาพระรัตนตรัย ด้วยเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ

ภาพที่ ๑๐ แสดงการวิเคราะห์คุณลักษณะของเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ
บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

จากนั้นเมื่อนำมาจัดระบบเป็นต้นไม้แห่งคุณค่าของ เครื่องสักการบูชา จะได้เป็นแผนภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ส่วนที่เป็นรูปแบบ ได้แก่ เครื่องสักการบูชา ๕ ชนิด เวลา สถานที่ การจัดกิจกรรม ในขณะที่รากหรือคุณค่าที่แท้จริงของ เครื่องสักการบูชา จะอยู่ที่ ความรัก สามัคคี การเคารพบูชา สักการะพระธรรม ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เป็นที่พึงพอใจ การแบ่ง บทบาทหน้าที่ในสังคม การใช้สร้างวัตถุจากวัสดุในท้องถิ่น โดยอาศัยภูมิปัญญาช่างฝีมือที่ถ่ายทอด จากบรรพบุรุษ ดังนี้

ภาพ ๑๑ แสดงต้นไม้แห่งคุณค่าของเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ

๒.๒) การสืบทอด

การสืบทอดวิธีการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ คณะผู้วิจัยได้วางแผนการสืบทอดด้วยการจัดกิจกรรมเวทีชุมชน โดยทางสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดและสภาวัฒนธรรมจังหวัดเป็นแกนนำ รวบรวมผู้เกี่ยวข้องได้แก่ ปราชญ์ท้องถิ่น ครูในโรงเรียนทั้งสองแห่ง นายกองค้การบริหารส่วนตำบลปลาข้าวมาประชุม เพื่อจัดกิจกรรมสืบทอดวัฒนธรรมกับเยาวชนรุ่นหลัง โดยมีแนวทางการสอดเนื้อหา การแบ่งกลุ่มผู้รู้และสนใจเข้าร่วมกิจกรรมดังนี้

๑. กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำเครื่องสักการะบูชาอีสาน จำนวน ๒๐ คน
๒. กลุ่มเด็กและเยาวชน จำนวน ๓๐ คน
๓. ผู้นำชุมชน จำนวน ๑๐ คน

วัตถุประสงค์ของกิจกรรม

๑. เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันระหว่างกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นกับกลุ่มเด็กเยาวชน และนักวิชาการวัฒนธรรม

๒. เพื่อกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกให้กลุ่มเป้าหมายตระหนักถึงคุณค่าของการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ

๓. เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้โดยตรงกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๔. เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีเวทีถ่ายทอดประสบการณ์และสร้างความมั่นใจและเพิ่มคุณภาพให้กับกลุ่มภูมิปัญญา ผู้รู้และสนใจเข้าร่วมกิจกรรม

ระยะเวลาดำเนินการ วันจันทร์ ที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑ ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันธรรมสวนะ

สถานที่ดำเนินการ วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมืองจังหวัดอำนาจเจริญ เพราะเป็นสถานที่ตั้งโครงการ และมีพระครูโพธิ์ชัยสารวิมลเป็นเจ้าอาวาส ได้รับความศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนในชุมชนทั้งบ้าน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและต่างจังหวัด

วิธีดำเนินการ

ก. ชั้นเตรียมการ

กลยุทธ์ : การตัดสินใจและแนวทางการปฏิบัติงานเป็นการมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้นำชุมชน

ประสานกับพระครูสารวิมลโพธิ์ชัย บอกแนวคิดการทำงานสืบทอดวิธีการทำเครื่องสักการะบูชาอีสาน เพื่อให้ผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้เตรียมวางแผนการดำเนินงานไว้ล่วงหน้า โดยบอกวัตถุประสงค์ เป้าหมายบอกว่าจะทำอะไรใช้วิธีการแบบไหนจะได้เตรียมตัว เตรียมการล่วงหน้า ถูกทิศ ถูกทาง

ข. ชั้นตอนดำเนินการ

จัดกิจกรรมสืบทอดวิธีทำเครื่องสักการะอีสานโบราณ ตามกำหนด ในวันจันทร์ที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑ ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ดังนี้

กำหนดการ

การจัดกิจกรรมสืบสานวิถีการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ
ณ วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาเค้า ตำบลปลาเค้า อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
วันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑

- เวลา ๐๘.๐๐ - ๐๙.๐๐ น. - ลงทะเบียน
- เวลา ๐๙.๐๐ - ๐๙.๓๐ น. - แนะนำแนวทางการจัดกิจกรรม โดยพระครูโพธิ์ชัยสารวิมล
- แนะนำคณะทำงานจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ
- ชี้แจงวัตถุประสงค์ ความเป็นมา ในการจัดกิจกรรม โดย
นางสาวชนิษฐา เมืองเชียงหวาน วัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ
- เวลา ๐๙.๓๐ - ๑๑.๐๐ น. - แบ่งกลุ่มเป้าหมาย ออกเป็น ๕ กลุ่ม
- ให้แต่ละกลุ่ม ฝึกปฏิบัติ ซักถาม สืบค้นข้อมูลขั้นตอนการทำเครื่อง
สักการะบูชาอีสานโบราณ โดยใช้เครื่องมือสรุปคุณลักษณะ
และการวิเคราะห์รูปแบบ/คุณค่า และดูของจริงประกอบ
(กลุ่มที่ ๑ เรื่อง ชั้นหมากเบ็ง)
(กลุ่มที่ ๒ เรื่อง ชั้นกระหย่อง)
(กลุ่มที่ ๓ เรื่อง ต้นดอกผึ้ง)
(กลุ่มที่ ๔ เรื่อง ต้นดอกไม้)
(กลุ่มที่ ๕ เรื่อง ต้นข้าวตอก)
- เวลา ๑๑.๐๐ - ๑๒.๐๐ น. - ถวายภัตตาหารเพล และพักรับประทานอาหารตามลำดับ
- เวลา ๐๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น. - ฝึกปฏิบัติต่อ
- สรุปและประเมินผลกระบวนการจัดกิจกรรม และนัดหมายการจัด
พิธีการบูชา
- เวลา ๑๔.๐๐ - ๐๖.๐๐ น. - จัดพิธีการบูชาด้วยเครื่องสักการะอีสานโบราณ
- ภูมิปัญญาแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ใช้ในการบูชา เช่น
การสวดทำนองสรภัญญะ หมอลำ ผญา

สรุปผลการดำเนินงาน

หลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ชี้แจงการจัดทำกิจกรรมกับผู้นำชุมชนแล้วนั้น พระครูโพธิ์ชัย
สารวิมล ได้นำแนวคิดของคณะผู้วิจัยไปถ่ายทอดต่อยังกลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้าน และเป็นตัวแทนในการนัด
หมายกับกลุ่มเด็กนักเรียน ที่จะให้ทำอะไรบ้างและเด็ก ๆ จะเรียนรู้เรื่องอะไรบ้าง กลุ่มภูมิปัญญา
ชาวบ้าน ได้ปรึกษาหารือกันเองในกลุ่มว่าจะทำอะไร จะหาอุปกรณ์จากที่ไหน ใช้สถานที่ตรงไหน
อย่างไร ทุกคนกระตือรือร้นในการทำงาน ช่วยกันวางแผนการที่จะสอนให้ลูกหลานทำเครื่องสักการะ
และสืบทอดพิธีการสักการะบูชาต่อไปได้ โดยพระครูได้บอกกล่าวกับทีมงานว่า จะทำอะไร วันเวลาที่
เหมาะสม ทำอย่างไร เมื่อไหร่ ทำที่ไหน และหาอุปกรณ์ได้ที่ไหน ซึ่งมีวัตถุประสงค์ชาติในบริเวณวัด

และในหมู่บ้าน เมื่อกำหนดวันที่ดำเนินการเสร็จ ภูมิปัญญาชาวบ้านจะแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการทำงานเป็นกลุ่มๆ ตามความสามารถ กลุ่มผู้ชายจะหาอุปกรณ์ในการจักสาน และวัสดุ คือไม้ไผ่สีสุก ที่มีอยู่ในวัด มาทำการจักสาน ทุกขั้นตอน และจัดหาต้นกล้วย มาจัดทำเป็นต้น ส่วนกลุ่มผู้หญิงจะทำงานฝีมือ เช่น เย็บชั้นหมากเบ็ง คั่วข้าวตอกแตก ทำข้าวต้มมัด และปรุงอาหารเพื่อผู้เข้าร่วมกิจกรรมทุกคน

คณะทำงานไปถึงสถานที่ปฏิบัติการ ก่อนเวลาตามกำหนดประมาณ ๔๐ นาที เพื่อเตรียมความพร้อมด้านสถานที่ ดูแลความเรียบร้อย เตรียมเอกสารการลงทะเบียนรับรายงานผู้เข้าร่วมกิจกรรมและเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ อุปกรณ์ในการบันทึกภาพ

ข้อสังเกตที่ได้จากการดำเนินกิจกรรม

วันที่นัดหมายจัดทำกิจกรรมเป็นวันพระ จึงมีผู้มาทำบุญถวายภัตตาหารเช้าที่วัดเป็นจำนวนมาก และอยู่ต่อเพื่อร่วมกิจกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนมากจะแต่งกายด้วยชุดขาว เนื่องจากมาปฏิบัติธรรมในวันพระ ทั้งพ่อออกและแม่ออก (คำเรียกอุบาสก อุบาสิกา) ผู้มาร่วมกิจกรรม แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง นุ่งซิ่น ตามประเพณีปฏิบัติ ครูและนักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและได้รับการนัดหมาย แต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองนุ่งผ้าซิ่นไหม

การแบ่งกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะปล่อยให้เลือกตามความถนัดและความสนใจและเป็นไปตามธรรมชาติ กลุ่มเด็กชายจะเข้ากลุ่มทำต้นดอกผึ้ง กลุ่มชั้นกระหอยง ส่วนเด็กหญิงจะเข้ากลุ่ม ชั้นหมากเบ็ง กลุ่มทำข้าวตอก และมีบางส่วนที่ช่วยทำครีว ส่วนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ส่วนมากอยู่ในวัด อาทิ ไม้ไผ่สีสุก ต้นกล้วย ก้านมะพร้าว มีบางส่วนที่นำมาเพิ่มจากหมู่บ้าน เช่น ดอกไม้ ใบตอง และอุปกรณ์ พวก มีดเหลาดอก

ภาพที่ ๑๒ การจัดเวทีแสดงการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ

การประเมินผลกิจกรรม

จากการสังเกต พบว่า กิจกรรมในครั้งนี้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรม ของผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานศึกษา ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนี้

๑. เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เรียกหาเรียกใช้กัน คิดถึงกันไปมาหาสู่กันเกิดขึ้นในชุมชน เกิดความสามัคคีในการทำงานร่วมกันโดยมีศูนย์กลางทางความคิดของชุมชนคือ วัด โดยเฉพาะ เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย

๒. เกิดการวางแผนงานร่วมกันในการจัดกิจกรรม แผนการใช้จ่ายงบประมาณตามกิจกรรมอย่างประหยัด และเกิดประโยชน์มากที่สุดต่องานที่ทำและคุ้มค่ากับผลที่เกิดขึ้น

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนมากเป็นคนแก่ เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง และมั่นใจมากขึ้น รู้สึกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ภูมิใจที่ตนเองมีค่าต่อสังคม ต่อเยาวชนและลูกหลาน

๔. เป็นกระบวนการทำงานที่ดีของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ที่ให้ภูมิปัญญาชาวบ้านได้มีโอกาสเลือกวิธีการทำงานเองตามความต้องการของชาวบ้าน เป็นสิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

๕. นักวิชาการวัฒนธรรม และ สภาวัฒนธรรมจังหวัด ได้เรียนรู้มีส่วนร่วมในการวางแผนกระบวนการของท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง

ในการจัดเวทีสืบทอดการทำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณให้กับกลุ่มเยาวชนนั้น คณะผู้วิจัยได้ทำการสืบค้น ค้นคว้าจากเอกสารและสอบถามจากภูมิปัญญาชาวบ้านในเชิงลึกจนมองเห็นสิ่งที่ควรสอนและนำมาถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ให้กับเยาวชน โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นทุกคนกระตือรือร้นในการทำงาน ช่วยกันวางแผนการที่จะสอนให้ลูกหลานทำเครื่องสักการะ และสืบทอดพิธีการสักการะบูชาต่อไปได้

๒.๓ การใช้ในงานประเพณีท้องถิ่น

สื่อเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณเป็นสื่อวัตถุที่หนึ่ง จึงต้องมีการนำเสนอโดยการจัดกิจกรรมฐานแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง การจัดกิจกรรมโดยกลุ่มเป้าหมายหลักอยู่ที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นผู้จัดหาอุปกรณ์ในการถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มเด็กและเยาวชน เพื่อสร้างความมั่นใจ สร้างความภาคภูมิใจและเปิดโอกาสให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้นำท้องถิ่นได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มความสามารถเพื่อประโยชน์ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของท้องถิ่น

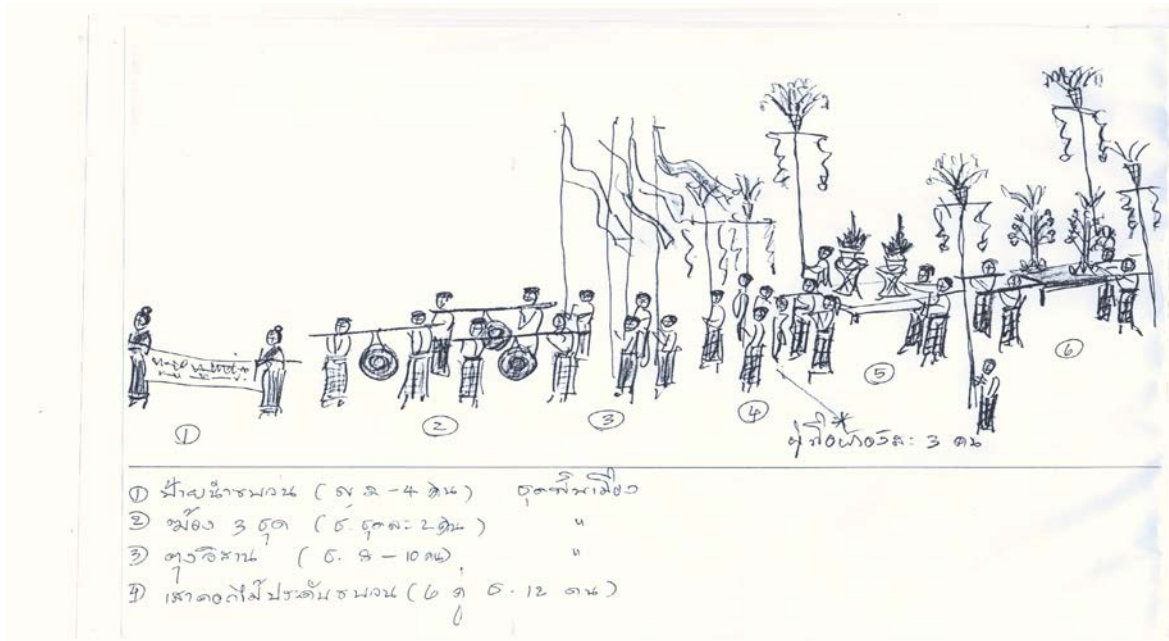
การอนุรักษ์และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นให้กับเยาวชนและชาวบ้านปลาเค้า โดยการนำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณมาใช้ในการจัดงานประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญระดับจังหวัดหลายครั้ง ซึ่งได้รับความร่วมมือจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรมจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัดอำนาจเจริญ เทศบาลเมืองอำนาจเจริญ องค์การบริหารส่วนตำบลปลาเค้าและองค์การบริหารส่วนตำบลพระเหลา โรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์ โรงเรียนอำนาจเจริญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำเครื่องสักการะบูชาอีสาน มาใช้ในงานประเพณีดังนี้

๑. งานสืบสานประเพณีบุญคุณลานจังหวัดอำนาจเจริญ ประจำปี ๒๕๕๑ โดยจัดเป็นขบวนแห่เครื่องสักการะบูชาบุญคุณข้าว โดยผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญ นายปริญญา ปานทอง ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ร่วมงาน ซึ่งในขบวนแห่ มีเครื่องสักการะบูชา ปราภฏคือ ชั้นกระหย่องใส่ดอกไม้ เครื่องบูชาและตามด้วยหญิงสาว ๑๕ คน แต่งกายชุดไทยพื้นเมืองอำนาจเจริญถือ “ชั้นกระหย่อง” ขนาดเล็ก ใส่ดอกไม้ คือ ดอกดาวเรือง และดอกบานไม่รู้โรย (สามปีบเหี่ยว) โปยรอบกุ่มข้าวใหญ่ และพราหมณ์ทำพิธีบูชาบุญคุณข้าว

ภาพที่ ๑๓ แสดงการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานในงานสืบสานประเพณีบุญคุณลานจังหวัดอำนาจเจริญ

๒. งานประเพณีนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ จัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งในปีนี้ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ เป็นการนำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณเต็มรูปแบบ เป็นเครื่องห้า ประกอบด้วย ชั้นกระหย่อง ชั้นหมากเบ็ง ต้นดอกผึ้ง ต้นข้าวตอก ต้นดอกไม้ จัดทำโดยกลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้านปลาเค้า ตำบลปลาเค้า จังหวัดอำนาจเจริญ นำมาใช้ในการสักการะบูชา จัดเป็นขบวนแห่เครื่องสักการะบูชา โดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน จาก โรงเรียนอำนาจเจริญ และโรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ข้าราชการ และประชาชน ในจังหวัดอำนาจเจริญ ร่วมขบวนแห่ เป็นครั้งแรกที่จัดขบวนแห่เครื่องสักการะบูชานี้ขึ้น

- ① กล้วยไข่ร่อน (ธ. ๒-๔ ๓๖) ผู้ถือพาดำ
- ② กล้วย 3 ชุด (ธ. ชุดละ 2 ๓๖) "
- ③ กล้วยไข่ (ธ. ๘-10 ๓๖) "
- ④ กล้วยไข่ประดับขนอน (๖ ๓ ๖-12 ๓๖)

- ⑤ กล้วยไข่ร่อน (ธ. 4 ๓๖) ผู้ถือพาดำ
- ⑥ กล้วยไข่ต้นปิ้ง (ธ. 4 ๓๖) "
- ⑦ กล้วยไข่ต้นดอก (ธ. 4 ๓๖) "
- ⑧ กล้วยไข่ต้นพัน (ธ. 4 ๓๖) "
- ⑨ กล้วยไข่ต้นข้าวดอก (ธ. 4 ๓๖) "
- ⑩ สุ่มพวง (ธ. ๗ ผู้ถือพาดำ)
- ⑪ ผู้ถือพาดำในชุดขาว ๓ ชุด ผู้ถือพาดำ
- ⑫ ผู้ถือพาดำ ๓ คน ผู้ถือพาดำ

ภาพที่ ๑๔ แสดงภาพร่างขบวนแห่เครื่องสักการะบูชา จากสถานีขนส่งจังหวัดอำนาจเจริญ มาพุทธอุทยานพระมิ่งเมือง เขียนโดย นายปริญญา ปานทอง ผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญ

ภาพที่ ๑๕ แสดงขบวนแห่เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ ในงานประเพณีนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง

พิธีการในการบูชา เมื่อขบวนแห่เครื่องสักการะบูชามาถึงบริเวณพุทธอุทยาน พระมงคลมิ่งเมือง ผู้นำในการประกอบพิธีคือ นายปริญญา ปานทอง ผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญ ถิ่นชั้นหมากเบ็ง นำหน้าขบวนแห่เครื่องสักการะห้า เดินเวียนขวา รอบองค์พระมงคลมิ่งเมือง ๓ รอบ ก่อนเข้าไปกราบนมัสการ และกล่าวถึงการทำพิธีบูชาด้วยเครื่องสักการะแบบโบราณ ของชาวอีสาน ว่า “เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมายาวนานของชาวบ้านปลาเค้า เป็นการแสดงความเคารพบูชาต่อพระรัตนตรัยแสดงออกถึงความกตัญญูชาวจังหวัดอำนาจเจริญเป็นเมืองที่เจริญด้วยพระพุทธศาสนา ควรนำมาปฏิบัติสืบทอดไปให้คงอยู่ เพื่อลูกหลานจะได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้คุณค่าของตัวตน ความเป็นเอกลักษณ์ของคนอำนาจเจริญ เจริญทางจิตใจ” เสร็จพิธี

๓. การสร้างจิตสำนึกให้เยาวชน ประชาชนในการการอนุรักษ์ รักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

การสร้างจิตสำนึกให้เยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์รักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ผู้นำชุมชนด้านการศึกษา ศาสนา ผู้นำท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านปลาเค้าได้ร่วมกันคิดและวางแผนทางไว้ ดังนี้

ผู้นำชุมชนด้านการศึกษา

เครื่องสักการะเหล่านี้ควรจะอนุรักษ์ไว้เพราะเป็นเครื่องสักการะที่มีมาแต่บรรพบุรุษ และที่สำคัญหมู่บ้านนับถือพระพุทธศาสนา จึงเป็นสิ่งที่ควรจะอนุรักษ์ไว้อย่างยิ่ง แนวทางในการอนุรักษ์นั้น คือการถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังโดยเฉพาะวัยรุ่นที่เป็นนักเรียน เพราะเด็กเหล่านี้ยังอยู่ในหมู่บ้านยังเป็นคนรุ่นใหม่ที่จะมีส่วนได้ใช้เครื่องสักการะเหล่านี้ในสืบทอดเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านต่อไป สิ่งที่สำคัญวัดและโรงเรียน ต้องมีการประสานงานกันเพื่อที่จะนำนักเรียนเข้ามาเรียนการจัดทำเครื่องสักการะเหล่านี้ ควรจะให้เด็กนักเรียนมีการเรียนรู้เดือนละครั้งหรือเดือนละสองครั้ง หรือทางโรงเรียนจะต้องเชิญวิทยากร หรือผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญเข้าไปสอนภายในโรงเรียน โดยกำหนดเป็นคาบเรียนที่ชัดเจน ซึ่งการทำแบบนี้จะเป็นการอนุรักษ์เครื่องสักการะไว้ได้ไปเป็นอย่างดี

ส่วนการสืบทอดควรสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง โดยการเชิญชวนให้เด็กมาวัดให้มากขึ้น โดยเฉพาะในงานประเพณีที่มีการทำเครื่องสักการะ เมื่อเด็กได้เห็นผู้ใหญ่ทำก็จะเข้ามาช่วยทำ ก็จะทำให้เด็กเกิดการเรียนรู้ และก็จะซึบซับไปในที่สุด ควรจะให้คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นปู่ย่า ตายาย เป็นคนชักชวนบุตรหลานให้เข้าวัดเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เมื่อบุตรหลาน ได้เข้าไปสัมผัสก็จะเกิดการเรียนรู้และก็จะทำเป็นในที่สุด ปัจจุบันโรงเรียนปลาข้าวทองน้ำเที่ยงก็ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นมา เช่น หลักสูตรหมอลำ การแทงหยวกเพื่อนำมาทำต้นดอกผึ้ง หลักสูตรการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของบ้านปลาข้าว ซึ่งก็จะทำให้เด็กซึบซับในวัฒนธรรมเหล่านั้น และก็จะส่งผลให้วัฒนธรรมเหล่านี้คงอยู่กับชุมชนตลอดไป และก็จะคงหลักสูตรนี้ไว้ให้ตลอดไป

ความภาคภูมิใจในบ้านปลาข้าว นั้น บ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ที่สำคัญชาวบ้านยังสามารถอนุรักษ์ไว้ได้กระทั่งถึงปัจจุบัน และชาวบ้านมีวิถีในการนำเสนอให้คนในท้องถิ่นได้รับรู้ว่าหมู่บ้านมีประเพณีที่ดีงาม คนในหมู่บ้านมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เข้าวัดฟังธรรม โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน ที่เข้าวัดปฏิบัติธรรมตลอดเวลา ไม่ได้ขาด ส่งผลให้หมู่บ้านอยู่กันอย่างสงบสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันไม่ค่อยมีเรื่องบาดหมางกันภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านที่มีหมอลำที่โด่งดังเป็นที่รู้จักของคนภายนอกเป็นหมู่บ้านที่รักษาเอกลักษณ์ของชาวอีสานไว้ได้ไม่ให้อุสหายไปตามกาลเวลา และยังมีภาคภูมิใจในหมู่บ้านหลาย ๆ ด้าน คือ

๑. ด้านคุณธรรม ชาวบ้านในหมู่บ้านปลาข้าวเป็นคนที่จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่นแม้จะเป็นที่มาจากต่างถิ่นก็ไม่มีการรังเกียจหรือแบ่งแยกและเอื้อเฟื้อในทุกๆ เรื่อง ในหมู่บ้านปลาข้าวไม่ค่อยมีเรื่องราวกันภายในหมู่บ้าน ถึงมีก็เป็นเรื่องเล็กน้อย ไม่ถึงกับต้องขึ้นศาล เพื่อให้ไกล่เกลี่ย แต่สามารถที่จะคุยกันภายในหมู่บ้านได้

๒. ด้านวัฒนธรรม บ้านปลาข้าวเป็นหมู่บ้านที่มีศรัทธาในตัวผู้นำทางศาสนาเป็นอย่างมาก โดยจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ เมื่อวัดมีงาน หรือเมื่อท่านเจ้าอาวาสขอความช่วยเหลือเกี่ยวกับงานต่างๆ ก็จะมีชาวบ้านมาช่วยกันทำอย่างขยันขันแข็งและยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัด โรงเรียน สถานีนามัย และที่สำคัญชาวบ้านทุกคนเข้าวัดปฏิบัติธรรมไม่ได้ขาด

๓. ด้านการศึกษา คนในหมู่บ้านให้ความสำคัญกับการศึกษา ซึ่งจะเห็นได้จากแต่ละครอบครัวนิยมที่จะส่งบุตรหลานให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นจนกระทั่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรี และที่สำคัญเมื่อเรียนจบแล้วจะกลับมาทำงานที่บ้านไม่ค่อยที่จะทิ้งถิ่นฐานไปทำงานที่อื่น หรือเมื่อไปทำงานที่อื่นก็จะกลับมาพัฒนาหมู่บ้านให้เจริญขึ้น

๔. ด้านเศรษฐกิจ เป็นหมู่บ้านที่คนในหมู่บ้านขยันทำมาหากินโดยสุจริตหนักเอาเบาสู้ ในหมู่บ้านมีเศรษฐกิจที่ดี โดยภายในหมู่บ้านจะมีร้านค้าประกอบการที่หลากหลายทำให้มีเงินหมุนเวียนภายในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก

ผู้นำชุมชนด้านพัฒนาหมู่บ้าน

การอนุรักษ์เครื่องสักการะเหล่านี้ไว้ไม่ให้สูญหายและคงอยู่ตลอดไปนั้น องค์การบริหารส่วนตำบลปลาเค้า มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยการให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดงานประเพณีของหมู่บ้าน ซึ่งในส่วนงบประมาณนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลปลาเค้าพร้อมที่จะสนับสนุนงบประมาณอย่างเต็มที่เพื่อให้วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามนี้ให้คงอยู่กับชุมชนตลอดไป และต้องการให้ทุกหน่วยงานเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของหมู่บ้าน โดยให้เข้ามาช่วยกันส่งเสริมสนับสนุน ทั้งหน่วยงานในท้องถิ่น และหน่วยงานระดับจังหวัด

ส่วนความภาคภูมิใจ หมู่บ้านปลาเค้าเป็นหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองโดยเฉพาะในเรื่องของหมอลำที่บ้านปลาเค้าสามารถที่จะอนุรักษ์ไว้ได้ แม้จะมีวัฒนธรรมอื่น ๆ แทรกซึมเข้ามา ที่สำคัญมีลูกหลานสืบทอดไว้เรื่อยมา จึงทำให้หมอลำยังคงอยู่กับหมู่บ้านปลาเค้า

ผู้นำชุมชนในด้านศาสนา

การอนุรักษ์ ที่ทำในตอนนี้คือ การสอนให้เด็กนักเรียนที่มาเรียนธรรมะในวันเสาร์ – อาทิตย์ ให้รู้จักคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของหมู่บ้าน และเป็นประเพณีของบรรพบุรุษ ที่ควรรักษาไว้ให้คงอยู่ต่อไป และนอกจากนั้นก็พยายามให้เด็กนักเรียนเข้าร่วมในงานประเพณีของหมู่บ้านในทุกประเพณีเพราะจะทำให้เด็กนักเรียนซึมซับและเรียนรู้ในงานประเพณีเหล่านั้น

ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น หมู่บ้านปลาเค้าเป็นหมู่บ้านที่มีความสามัคคีกันทั้งผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการในท้องถิ่น และชาวบ้านต่างให้ความร่วมมือช่วยเหลือกัน โดยเฉพาะในเวลาที่มีงานที่สำคัญๆ ก็จะมาช่วยเหลือกันด้วยความเต็มใจ นอกจากนั้นหมู่บ้านยังมีวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามที่ยังสืบทอดไว้กระทั่งรุ่นหลานไม่ว่าจะเป็นหมอลำ การสวดสภัญญะซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านที่ทำได้ยากในสังคมปัจจุบัน

บทสรุป

๑. กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ จากผลการวิจัยดังนี้

๑.๑ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด มีบทบาทในการจัดการทางวัฒนธรรม อย่างเป็นรูปธรรม ได้รับการยอมรับจากชุมชนเพิ่มขึ้น

๑.๒ การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบ ทำให้เกิดการพัฒนาศาสนาและเครือข่ายทางวัฒนธรรม ด้านการทำงานวัฒนธรรมร่วมกับชุมชน

๒. การฟื้นฟู สืบทอดวิถีทำและการใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น

๒.๑. ผู้เข้าร่วมพิธีการบูชาโดยใช้เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณในงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง ให้ความสนใจ และสอบถามความเป็นมาของการจัดงาน

๒.๒. ภูมิปัญญา ที่ทำเครื่องสักการบูชา มีความภาคภูมิใจในฝีมือ และการยอมรับของสังคม มีความกระตือรือร้นในการให้ข้อมูลด้วยความจริงใจ

๒.๓. เด็ก เยาวชน เข้าร่วมชบวนแห่ เครื่องสักการบูชา เกิดความเข้าใจในพิธีการสักการบูชาพระและสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

๒.๔. ประชาชนที่พบเห็น ตื่นเต้นกับการนำเครื่องสักการบูชามาใช้ในงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง และ มีส่วนร่วมในการบูชาชั้นหมากเบ็งเพื่อไหว้พระ ทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น

๓. การสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ประชาชนในการอนุรักษ์ รักษาคุณค่าของวัฒนธรรม และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เยาวชน ประชาชนบ้านปลาข้าว เห็นคุณค่าของเครื่องสักการบูชา จากผลการนำเข้าร่วมประเพณี เกิดการเผยแพร่สู่สาธารณะชน เป็นที่รู้จักเกี่ยวกับบ้านปลาข้าวเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการสั่งทำเครื่องสักการบูชา เพื่อนำไปบูชา ก่อให้เกิดรายได้ต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น เห็นคุณค่าของผลผลิตทางวัฒนธรรม สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

จากผลการวิจัยสรุปได้ว่ากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ทำให้เกิดผลดีในด้านการร่วมมือกันทำงาน วัฒนธรรมเชิงรุก โดยนำกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนให้ร่วมกันอนุรักษ์ สืบทอดงานด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้ยั่งยืน

สำหรับการรื้อฟื้น สืบทอด และการใช้ในการแสดงของสื่อเครื่องสักการบูชาอีสานที่เป็นสื่อหนึ่ง เยาวชนคนรุ่นใหม่มองเห็นเป็นเพียงแค่วัตถุไม่มีจุดสนใจหรือมีแรงดึงดูดพอที่จะมาเรียนรู้มานั่งทำสื่อพื้นบ้าน และเป็นสิ่งที่ยากสำหรับเยาวชน ทำให้สื่อพื้นบ้านค่อย ๆ ตายและเลือนหายไปจากสังคมของตน แต่ในกลุ่มผู้นำชุมชนก็มีแนวคิดที่จะช่วยกันอนุรักษ์ รื้อฟื้น สืบทอด โดยการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นมา เช่น หลักสูตรหมอลำ การแทงหยวกเพื่อนำมาทำต้นดอกผึ้ง หลักสูตรการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของบ้านปลาข้าว และนอกจากนั้นก็พยายามให้เยาวชนเข้าร่วมในงานประเพณีของหมู่บ้านในทุกประเพณี เพราะจะทำให้เยาวชนซึมซับและเรียนรู้ในงานประเพณีเหล่านั้นซึ่งก็จะทำให้เยาวชนซึมซับในวัฒนธรรมเหล่านั้น และก็จะส่งผลให้วัฒนธรรมเหล่านี้คงอยู่กับชุมชนตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

การบริหารจัดการงานวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา เครื่องสักการะอีสานโบราณ บ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นการทำงานแบบมีส่วนร่วมโดยใช้สื่อวัตถุ มาเป็นแกนนำในการดึงกลุ่มต่างๆ ของชุมชน ตลอดจนการโยกวัตถุ ไปใช้ในที่อื่น เพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้กับท้องถิ่น และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านปลาข้าว จึงมีข้อเสนอแนะในการดำเนินงานต่อไปดังนี้

๑. ควรส่งเสริม สนับสนุน การรักษา สืบทอด การทำเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ ในสถานศึกษาให้แพร่หลาย โดยการจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และเสนอต่อผู้บริหารสถานศึกษา กำหนดเป็นนโยบาย ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

๒. ควรมีการนำทุนทางวัฒนธรรม คือ เครื่องสักการบูชาอิสานโบราณ มาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพิ่มรายได้ให้กับชุมชน โดยการร่วมมือจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน พัฒนาชุมชน ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. การจัดการความรู้เบื้องต้นเรื่อง การสื่อสารชุมชน. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๕๑.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ฯ. ๒๕๕๒. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดอำนาจเจริญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- นิตา ชูโต. ๒๕๕๐. การวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : หจก.พี.เอ็น.การพิมพ์.
- บุญเรียง ขจรศิลป์. ๒๕๓๙. วิธีวิจัยทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : หจก.พี.เอ็น.การพิมพ์.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. ๒๕๒๗. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- รัตน์ะ บัวสนธิ์. ๒๕๓๙. “วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา”. ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๑(กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๙) : ๒๘-๓๗.
- สุภางค์ จันทวานิช. ๒๕๕๒. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. ๒๕๕๓. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. ๒๕๓๕. “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ”. น.๓-๖. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพ. สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. ๒๕๕๓. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทัย บางเหลือ. รายงานการประเมินผล งานฉลองพระสัญญาบัตรพระครูโพธิชัยสารวิมล พุทธาภิเษกสมโภชพระประธาน ยกข้อฟ้า ฉลองศาลาการเปรียญและบุญมหาชาติ. ๒๕๕๑.มปท. พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ.๘).ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙.

บุคลากรกรม

เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย อายุ ๕๗ ปี อายุการจำพรรษา ๒๘ พรรษา ผู้นำชุมชนในด้านศาสนา
นายสมหมาย อินหงษา. สัมภาษณ์ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑

นางพัชรี แก้วใส อายุ ๒๘ ปี อาชีพข้าราชการครู เป็นผู้นำชุมชนในด้านการศึกษา

นายสระ แก้วศรี รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลปลาเค้า อายุ ๕๑ ปี ผู้นำชุมชนด้านพัฒนาหมู่บ้าน

นายบุญเลิศ โล่ห์คำ อายุ ๕๗ ปี ข้าราชการครู โรงเรียนปลาเค้าหนองน้ำเที่ยง

นายเทิดศักดิ์ ทองกลม อายุ ๕๑ ปี อาชีพข้าราชการครู ผู้อำนวยการโรงเรียนปลาเค้าหนองน้ำเที่ยง

นางสุภาพร ทองกลม ครู คศ.๓ โรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์ ผู้นำสืบสานประเพณีของท้องถิ่น

นายอุทัย บางเหลือ ครู คศ.๓ โรงเรียนปลาเค้าวิทยานุสรณ์ นักวิจัยท้องถิ่น

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

แบบสอบถามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่ออายุ ปี อาชีพ

ที่อยู่

การฟื้นฟู สืบทอดวิธีทำและการใช้เครื่องสักการะอีสานโบราณในงานประเพณีท้องถิ่น ชั้นกะหย่อง

- ภูมิปัญญาด้าน
- ได้รับการสืบทอดการทำ
- เคยฝึกสอน/ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ใครบ้าง.....
- สมัยก่อนมีการใช้เครื่องสักการบูชาเหล่านี้บ้างหรือไม่ และใช้ในงานประเพณีอะไร
.....
- ปัจจุบันเครื่องสักการบูชาที่ทำ นำไปใช้ในงานประเพณีใดในบ้านปลาคว้างบ้าง (โดยเฉพาะงานฮีตสิบสอง)
.....
- อยากให้มีการอนุรักษ์ ฟื้นฟูเครื่องสักการะหรือไม่ และควรจะทำอย่างไร
การอนุรักษ์ชั้นกะหย่อง ไม่ให้สูญหายและคงอยู่ตลอดไปนั้น โดยการสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง
โดย
.....
.....
.....
- ท่านมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของท่านอย่างไรบ้าง
.....
.....
- ขั้นตอนวิธีการทำเครื่องสักการะ
ประเภท

วัสดุอุปกรณ์

.....

ส่วนประกอบ

.....

ภาคผนวก ข.

ประมวลภาพกิจกรรม

การดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ของ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นางสาวชนิษฐา เมืองเชียงหวาน นำคณะวิจัย ร่วมกับเครือข่ายทางวัฒนธรรม ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ ณ วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

การพบปะชุมชน เด็กเยาวชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดทำเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ ณ ศาลาการเปรียญ วัดศรีโพธิ์ชัย บ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

นางสาวนิษฐา เมืองเชียงหวาน วัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ นำคณะวิจัยลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อสืบค้นข้อมูลโดยการสัมภาษณ์จากพระครูโพธิชัยสารวิมล เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย ผู้นำทางความเชื่อ

เครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ แบบดั้งเดิม ที่พบในวิหารญวน
วัดศรีโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

การพัฒนารูปแบบการจัดวางเครื่องสักการบูชาอีสานโบราณ

การโยกใช้ที่อื่น โดยการจัดแสดงโดยการนำเครื่องสักการะบูชาอีสานโบราณ
มาใช้ในการจัดงานนมัสการพระมงคลมิ่งเมือง
ณ พุทธอุทยาน อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

การจัดเวทีชุมชนเพื่อสืบทอดงานช่างฝีมือและพิธีสักการบูชาอีสานโบราณ
ณ ศาลาการเปรียญ วัดศรีโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

ภาคผนวก ค. รายงานการสร้างการมีส่วนร่วม การบริหารจัดการงานวัฒนธรรมของจังหวัดอำนาจเจริญ ประจำปี ๒๕๕๑

กิจกรรมการมีส่วนร่วม			ผู้เข้าร่วมในกระบวนการวิจัย						วิธีการสร้างการมีส่วนร่วม (โปรดระบุ)
ประเภทกิจกรรม	ทำ	ไม่ ทำ	ประธานสภา วัฒนธรรม จ.	ปราชญ์ ชาวบ้าน	แกนนำ ชุมชน	สมาชิก ชุมชน	เยาวชน	อื่นๆ	
๑. ให้ภาคส่วนต่างๆ นอกเหนือจากบุคลากรในสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยหรือคณะทำงาน	✓		✓	✓					ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบงานวิจัย
๒. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมตั้งโจทย์การวิจัย	✓		✓						คัดเลือกหัวข้อการวิจัย และพื้นที่
๓. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมเขียนโครงร่างวิจัย ออกแบบงานวิจัย	✓		✓	✓					ร่วมสืบค้นข้อมูลและวิธีดำเนินงานวิจัยที่เหมาะสม
๔. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมสร้างเครื่องมือวิจัย		✓	✓						ร่วมกันวิเคราะห์เนื้อหา และเครื่องมือที่เหมาะสมใช้เก็บข้อมูล
๕. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง	✓		✓	✓					คัดเลือกกิจกรรม และกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรม
๖. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมเก็บข้อมูล	✓		✓	✓	✓	✓	✓		ให้ข้อสังเกตการมีส่วนร่วม
๗. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูล	✓		✓	✓	✓	✓	✓		เปิดเวทีชุมชน
๘. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล	✓		✓				✓		การเผยแพร่สื่อพื้นบ้าน ให้เป็นที่รู้จัก และการสืบทอดภูมิปัญญา
๙. ให้ภาคส่วนต่างๆ ร่วมเขียนรายงานการวิจัย	✓		✓						ร่วมเขียนรายงาน และตรวจสอบความถูกต้อง
๑๐. อื่นๆ โปรดระบุ									

- ที่ผ่านมา นอกจากงานวิจัยครั้งนี้ ท่านได้ทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง การดำเนินงาน/ โครงการด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ในพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ ทุกโครงการที่กระทรวงวัฒนธรรมดำเนินการ
- ท่านคิดว่า งานวิจัยครั้งนี้ ช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างท่านและสภาวัฒนธรรมจังหวัดหรือไม่ อย่างไร
งานวิจัยครั้งนี้ ช่วยเสริมกระบวนการทำงานวัฒนธรรม ร่วมกันเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะด้านการสืบค้น ข้อมูลร่วมกัน การวางแผนการทำงาน การค้นหาเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ของท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภาคีเครือข่าย เช่น ชุมชน วัด โรงเรียน และ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- โปรดระบุถึงประโยชน์ที่เกิดจากการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด
เกิดความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น มีกระบวนการทำงานที่เป็นแบบแผน และเข้าใจบทบาทหน้าที่ของสภาวัฒนธรรมจังหวัด เกี่ยวกับหน้าที่ด้านการวิจัย สืบค้น และด้านอัตลักษณ์ของตนเอง
- ในอนาคต ท่านมีแนวทางการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใด
 - ส่วนดี ที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ ร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด คงดำเนินต่อไป
 - ส่วนที่ควรปรับปรุง เช่น การจัดทำแผนปฏิบัติการ วางแผนการดำเนินงาน โครงการ ที่ครอบคลุม โดยการมีส่วนร่วมของทุกส่วน
- ท่านอยากให้ สวช. สร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างท่านกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง
 - การวางแผนการทำงานของส่วนกลาง ควรดำเนินการก่อนปีงบประมาณ เมื่อถึงต้นปีงบประมาณ ส่วนภูมิภาคจะได้ดำเนินการตามแผนงาน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
 - การพัฒนาบุคลากร สภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ/ตำบล ควรดำเนินการอย่างมีแบบแผน และต่อเนื่อง
 - การสนับสนุนงบประมาณ ควรพิจารณาจัดสรรให้โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจ ทั้งงบบริหารจัดการ และ งบดำเนินงานโครงการ

ประวัติผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

นางสาวชนิษฐา เมืองเชียงหวาน

วัน เดือน ปี เกิด : ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖

วุฒิทางการศึกษา : ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (วิจัยและประเมินผลการศึกษา)

สถานที่ทำงาน : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

ศาลากลางจังหวัดอำนาจเจริญ ๓๗๐๐๐

โทรศัพท์ ๐-๔๕๔๕-๒๘๐๐

โทรสาร ๐-๔๕๔๕-๒๘๐๑

ผู้ร่วมโครงการวิจัย

พระครูโพธิชัย สารวิมล

เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย เจ้าคณะตำบลปลาเค้า

โทร. ๐๘-๗๒๕๗-๒๗๘๘

นายพีระพงษ์ อังคระษี

ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

โทร. ๐๘-๑๙๖๖-๙๔๗๐

นางกาญจนกานต์ ลุสมบัติ

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

ศาลากลางจังหวัดอำนาจเจริญ ๓๗๐๐๐

โทร. ๐๘-๕๕๙๕-๒๗๓๑

คณะทำงานจัดเก็บข้อมูล

นางสาวบุษรินทร์ ทศบุตร

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นางธนพร จินาพร

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นางสาวสุวรรณา พรหมลาย

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นางสาวสุนันทา ไชยพรรค

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นายสำรวย พูลเพิ่ม

นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นางสาวกษมน ลีอนาม

พนักงานสภาวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ

นายไวพจน์ ทานะปัติย์

พนักงานขับรถยนต์ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญ